

CONSELLO DA CULTURA GALEGA

COMUNICACIÓN E CULTURA EN TEMPOS DE REDEFINICIÓN

Actas das Xornadas celebradas
os días 11 e 12 de decembro de 1998
en Santiago de Compostela

Coordinadores: **Xosé López García**
Xosé A. Neira Cruz

CONSELLO DA CULTURA GALEGA

CCC
3600
R60

Comunicación e Cultura en tempos de redefinición

Actas das Xornadas
celebradas os días 11 e 12 de decembro de 1998
en Santiago de Compostela

Comunicación e cultura en tempos de redefinición : actas das Xornadas celebradas os días 11 e 12 de decembro de 1998 / coordinadores Xosé López García, Xosé A. Neira Cruz. – Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, Ponencia de Comunicación, 2000. – 91 p. ; 24 cm
DL VG-366-2000 . – ISBN 84-95415-09-7

1. Medios de comunicación social-Congresos e assembleas. 2. Cultura-Congresos e assembleas. I. López García, Xosé, coord. II. Neira Cruz, Xosé A., coord. III. Consello da Cultura Galega. Ponencia de Comunicación, ed. IV. Título

316.77:008

Comunicación e Cultura en tempos de redefinición

Actas das Xornadas
celebradas os días 11 e 12 de decembro de 1998
en Santiago de Compostela

Coordinadores:
Xosé López García
Xosé A. Neira Cruz

Edita:
© Consello da Cultura Galega
ISBN 84-95415-09-7
Depósito Legal: VG-366-2000
Imprime:
Gráficas Numen

Consello da Cultura Galega
Ponencia de Comunicación
Santiago de Compostela, 2000

Índice

COMUNICACIÓN E CULTURA EN TEMPOS DE REDEFINIÓN XOSÉ LÓPEZ GARCÍA / XOSÉ A. NEIRA CRUZ	9
RETOS E ESTRATEXIAS NA CONSTRUCCIÓN DA IDENTIDADE CULTURAL VASCA RAMÓN ZALLO.	13
CULTURA E COMUNICACIÓN: ¿UN MATRIMONIO FIEL EN CATALUÑA? JOAN FRANCESC CÁNOVAS	35
DA LOITA DE FRONTEIRAS ATA A FRONTEIRA CULTURAL MARGARITA LEDO ANDIÓN.	41
APOIOS PARA AS LINGUAS E CULTURAS MINORITARIAS DA UNIÓN EUROPEA NED THOMAS.	57
LINGUA E MINORÍA LINGÜÍSTICA: CONFLICTO INVARIABLE UNHA REFLEXIÓN DENDE CANARIAS E O PROXECTO LATINA JOSÉ MANUEL DE PABLOS COELLO	63
TELEVISIÓN DE PROXIMIDADE E CULTURAS MINORITARIAS: COMPLEXIDADES DUNHA RELACIÓN BERNAT LÓPEZ.	73
UN MOSAICO NECESARIO AGUSTÍN FERNÁNDEZ PAZ	83

Comunicación e cultura en tempos de redefinición

XOSÉ LÓPEZ GARCÍA
XOSÉ A. NEIRA CRUZ

Falar das relacóns entre comunicación e cultura é facelo dun ámbito básico de importancia esencial no eido da ciencia e de indiscutible presencia na vida social. Seguramente se trate da encrucillada na que cadran case tódolos puntos de partida e tódolos cabos de chegada que tentan definir aspectos relacionados coa lingua, coa literatura, coa arte, coas ciencias sociais e da comunicación. Por outra banda, termos como identidade, coas ramificacóns que poida ter a través das distintas disciplinas que se ocupen de definila, descansan de xeito decisivo na cultura e na comunicación, pero, por suposto, no binomio inseparable que entre os dous se tece de xeito tan estreito que xa é difícil, ou quizais ata imposible, pensar no feito cultural sen a presencia do fenómeno comunicativo, e viceversa. E é que -digámolo dunha vez- non é posible concibir unha cultura sen comunicación, sen os procesos de relación interpersonal, intercomunitaria, que permiten que un colectivo, con independencia das súas dimensóns, se identifique nuns trazos compartidos ó longo da historia, da xeografía e do contexto social que lles son propios.

As xornadas sobre Comunicación e Cultura, organizadas pola Ponencia de Comunicación do Consello da Cultura Galega e celebradas os días 11 e 12 de decembro de 1998 en Santiago de Compostela -das que agora presentamos as actas-, responderon precisamente ó desexo, e por suposto ó réto, de procurar ideas para o establecemento dunha definición do que é comunicación e do que é cultura en e dende un país como Galicia e co comezo de milenio como marco e desafío inmediato. Definición que ten moito de recollida das achegas feitas ata o presente -seguramente inscritas en formas de comunicar e facer cultura cada vez máis en desuso- e de deseño dos eixes mestres que, dalgunha maneira, han primar nos tempos que se abren, presididos nomeadamente polo recambio tecnolóxico e polas novas maneiras de crear e comunicar que cada día nos están por un lado a sorprender e por outro a conquistar coa forza do que se sabe que é inevitable, para ben e para mal. É un feito que a cultura que frecuentamos xa chega a nós por canles que non existían hai tan só unha década, e do mesmo xeito témo-la certeza que, de aquí a dez anos, o panorama terá volto mudar coa rapidez -mesmo coa celeridade- que está a caracteriza-los procesos de renovación nestes tempos de redefinición nos que a historia, en palabras dos propios historiadores, se abre e se pecha cada día.

Por outra banda, e no contexto sociocultural en que nos atopamos, resulta clave o momento que estamos a vivir para o ámbito da comunicación mesma e, en xeral, para a supervivencia das culturas, máis áñda daquelas minoritarias e, xa que logo, máis ameazadas. Neste sentido, o actual proceso de globalización que se está a vivir a nivel mundial e a través das autoestradas e das redes de comunicación leva, por unha banda, á homoxeneización de contidos e á diminución dos trazos identitarios e diferenciadores; pero, por outra banda, tamén subliña a importancia do local, facendo do binomio global-local -sobre todo no ámbito da comunicación-, unha mesma moeda con dúas faces, que xa se deu en chama-la realidade “glocal”, e da que é hora de comezar a analiza-los pros e os contras.

É por todo isto polo que se impón con particular urxencia a necesidade de actualiza-las políticas sobre a comunicación que se han poñer en marcha de agora en diante na nova orde que se está a establecer.

Para facer unha aproximación ó tema aberta, plural, mesmo multidisciplinar, e na que as achegas procuradas consigan reflectir precisamente a diversidade e os novos ritmos que están a caracteriza-las maneiras presentes de facer comunicación e cultura, elaborouse a táboa de relatores, os textos dos cales configuran este volume, na que, como se pode ver, destacan os puntos de vista de comunidades culturais e lingüísticas veciñas e queridas, que comparten con nós trazos semellantes e que afrontan os desafíos do presente-futuro con armas cargadas de moi diversa máis sempre creativa munición.

Deste xeito, témo-la posibilidade de coñecer a fondo as maneiras de se estableceren as relacións entre comunicación e cultura dende a minoría en Euskadi e en Cataluña, así como as estrate-xias que en cada unha das comunidades se están a seguir; as devanditas análises fóronnos facilitadas polos profesores Ramón Zallo -da Universidade do País Vasco- e Joan Francesc Cánovas -da Universidade Pompeu Fabra, de Barcelona-. Non se descoida, por suposto, a mesma análise presentada desde a óptica galega, neste caso da man da profesora Margarita Ledo Andión, da Universidade de Santiago de Compostela.

Por outra parte, e coa perspectiva da Europa das linguas e das culturas, procurouse coñece-la situación actual dos distintos grupos culturais minoritarios; as canles que se están a abrir dende a Administración europea; os atrancos que, malia os esforzos, non se logran superar; as axudas coas que se conta para corrixilos; así como exemplos de medidas -no ámbito da prensa, do audiovisual, da normalización lingüística e cultural- que contribúen á construción dese macroestado europeo pluricultural e plurilingüístico. Para atender este calidoscopio de cuestións contamos coa achega do profesor Ned Thomas, da Universidade do País de Gales, director do programa europeo Mercator Media para a posta en marcha de iniciativas no ámbito da comunicación en linguas minoritarias. Pola súa parte o profesor Bernat López, da Universidade Autónoma de Barcelona, ofrécenos un relatorio sobre as relacións entre a televisión e os ámbitos locais de comunicación, entendendo o termo local como referencia tanto á circunscrición xeográfica como á cultural e/ou lingüística.

A experiencia dunha comunidade que perdeu a lingua de seu polos efectos da colonización está presente no texto asinado polo profesor José Manuel de Pablos Coello, da Universidade de La Laguna, quen se encarga así mesmo de presentar parámetros que relativizan maiorías e minorías culturais. O mesmo tempo, o profesor De Pablos, director do programa Latina de medios de comunicación electrónica, ofrece as conclusión dun primeiro ano de intercambio de fluxos de comunicación e cultura entre aquén e alén do Atlántico.

Finalmente, Agustín Fernández Paz, escritor e experto en educación e en políticas de normalización lingüística, repara, coa ollada lúcida da memoria -tanto literaria como histórica-, na necesidade da dinámica de mosaico, da que en Galicia xa falaron os membros da Xeración Nós, para, precisamente, poder recoñecerse no tapiz da diversidade.

Retos e estratexias na construcción da identidade cultural vasca

RAMÓN ZALLO

FACULTADE DE CIENCIAS SOCIAIS E DA COMUNICACIÓN
UNIVERSIDADE DO PAÍS VASCO

Hai quen pensa que a historia é un destino inevitable tecido por forzas que escapan ó control humano. Veñen a dici-lo que Pangloss, un dos personaxes do *Cándido* de Voltaire. A realidade é a que é e non pode ser doutro xeito, o que non é senón a outra versión do castizo “o que non pode ser non pode ser e, ademais, é imposible”. Un círculo tan perfecto como tautolóxico e inútil. E, sen embargo, é parte do pensamento dominante que convida á virtude da resignación e á intelixencia da adaptación ós cambios xestionados polos poderes que puideron disfrazarse, historicamente, de forzas obxectivas.

Dende ese punto de vista só poderíamos atopar explicacións do devalar da historia, *a posteriori* e en ningún caso *a priori*, con estratexias e proxectos. A historia sería continua, plana, recorrente e, ocasionalmente, cando cambia farío ós choutos, incontrolable, conformada polo choque de forzas poderosas económicas e políticas. Estas conseguirían atopar na tecnoloxía, o progreso, o consenso, o mercado ou calquera outro mito, a coartada para lexitimarse. A historia sería tan imprevisible como ingobernable, especialmente para os axentes máis pequenos. ¡Abandonen por inútil calquera rebeldía!, sería a conclusión.

OS SUXEITOS TAMÉN FAN HISTORIA

E, contrariamente a esa versión, a Historia non lles é imposta ós humanos dende unha forza exterior inevitable -xa sexa a tecnoloxía, o imperio americano ou a construción europea-. Tampouco é a pura expresión de factores de poder internos establecidos. Os que así pensamos estimamos igual de relevante para entende-la historia toma-lo pulso polo menos a tres aspectos subxectivos que guían o comportamento colectivo na loita por xestionala realidade: a identidade, a comunicación e a ideoloxía¹. Porque a historia a escriben axentes variados, hai que reivindica-la

¹ Na súa análise de prospectiva, e ó lado do poder e do ordenamento xurídico, Carlos Alonso Zaldívar (*Variaciones sobre un mundo en cambio*, Madrid, Alianza editorial, 1996, pp. 58 e ss.) tamén inclúe como terceiro factor da evolución internacional o factor subxectivo, afín a que o limita ás claves ideolóxicas das percepcións e valores.

Son as miñas teses no libro *Euskadi o la Segunda Transición*, Donosti, Erein, novembro de 1997, e no artigo do especial da revista *Anthropos*, “Encuentros y desencuentros en la Segunda Transición”, publicado en decembro de 1998.

subxectividade, o movemento, a vontade, a enerxía, as loitas, os proxectos, as estratexias e mailo empeño de xestionar as nosas vidas.

Eses factores subxectivos fálannos, en primeiro lugar, de como nos vemos a nós mesmos -a identidade- sendo como somos parte de colectividades humanas diferenciadas; en segundo lugar, dínnos como nos relacionamos dentro e fóra do noso contorno -a comunicación- establecéndose nexos de influencia e de poder; e, en terceiro lugar, suxírennos como vémo-lo mundo -a ideoloxía-, ou sexa, dende que parámetros de valores e proxectos analizámo-la sociedade.

O primeiro factor, a cultura ou a identidade cultural, é interno. Fálanos do ser pero tamén de proxectos colectivos encarnados en movementos de vontade dunha potencia incalculable, sobre todo cando se ven ameazados, posto que remiten ó propio Eu colectivo, ó espírito e ó sentido das colectividades.

O segundo factor, a comunicación, é relacional, máis dialéctico e amplio, pero tamén máis táctico e inmediato, e fálanos de como *estar* con nós mesmos e con outros, case sempre máis poderosos. Ou tamén de como *ser estando cos outros*, co que as fronteiras entre a cultura e a comunicación se esvaecen, sendo a comunicación unha parte substancial da cultura.

O terceiro factor, a ideoloxía, é motivacional e argumental, fálanos *dende onde e para que*. É a expresión dunha loita universal entre grandes proxectos, intereses e concepcións de organización social, a eficacia e representatividade dos cales se poñen a proba en tódalas partes. Ante a variedade de suxeitos históricos -clases, comunidades, xéneros, movementos-, non cabe limitalos a Dereita e Esquerda, aínda que esa sexa tamén unha parte substancial dos disentimentos.

ACTUALIDADE DOS PROBLEMAS DAS IDENTIDADES COLECTIVAS

Remitíndonos só ó plano das identidades, dende as nacións sen Estado teimamos en contradixir frontalmente a aparentemente sabia ensinanza de resignármonos a ser cortizas no mar, porque niso nos vai, nin máis nin menos, a existencia como comunidades específicas, autorreferenciais (pero non autárquicas). Estamos obrigados a crer que a Historia é unha construcción social dentro dunhas restriccións, e que non chegou á súa fin senón que sempre empeza, e que ademais podémola e debémola xestionar, non por un imperativo ancestral que reclamaría dende os mitos do sangue a eterna repetición dunhas supostas esencias, senón por respecto a nós mesmos, cidadáns hoxe das nosas comunidades reais e pouco inventadas.

Ese respecto emerxe da nosa dobre condición. No caso español, Galicia, Cataluña e Euskal Herria somos, en primeiro lugar, comunidades insatisfeitas e tuteladas, con identidades culturais e políticas marcadas e, como cidadáns desas comunidades históricas, posuímos dereitos colectivos de preservación e desenvolvemento tanto como comunidades culturais como comunidades políticas

autoxestionables. En segundo lugar, somos cidadáns democráticas. Aceptamos tanto as decisións das maiorías internas das nosas comunidades como esiximos que a comunidade sexa soberana e poida ser consultada para poder exercer esa condición democrática.

Na miña opinión, a actualidade da problemática identitaria no Estado español é especialmente relevante na época actual por circunstancias varias. Unhas, internas; outras derivadas dun mundo globalizado; e, finalmente, pola nova configuración económica e política europea.

En primeiro lugar, por *factores internos* á conformación histórica do Estado español. Contrariamente a quen soterrara a finais do XIX as últimas oportunidades de desenvolvemento político das comunidades diferenciadas dun Estado plurinacional como o español, estas obstináronse en ser, xunto á ebulición das clases traballadoras, bastante protagonistas nos primeiros anos do século, protagonistas mediante os debates estatutarios dos anos 30, e moi protagonistas nos 60 e 70 na loita antifranquista. Na segunda metade dos 70 a cuestión das nacionalidades vai se-lo centro dos debates e tensións arredor da definición do novo modelo de Estado e pechou en falso co, *facticamente*, vixiado Estado das Autonomías nun magma de incertezas e temores que hoxe, por certo, xa non cabe expoñer como escusa. Nos 80 e 90 non deixaron de ser un factor de reivindicación, e mesmo de violencia política, especialmente no País Vasco.

Esa temática sobrepúxose ó modelo bipartidista -establecendo mesmo as alternancias gobernamentais- e definiu, xunto á loita sindical, a parte máis tensa das axendas políticas. A cuestión do nacionalismo puxo en campaña emocional permanente os propios *media hexemónicos*. É máis, os bombardeos dialécticos más sofisticados foron reservados para os *estúpidos, irracionais, obsoletos e insaciabiles* nacionalismos periféricos. Na actualidade configuráronse como o elemento crucial que cuestiona o aparato constitucional e como a problemática central da Segunda Transición, que xa se abriu trala tregua de ETA e as declaracóns de Lizarra e de Barcelona, e que busca o reacomodo democrático das comunidades históricas². Para ser un morto, unha problemática artificial inventada polos nacionalistas, goza dunha saúde envexable. Debe haber algúns problema aí que nace do sentido da historia e do corazón das xentes.

E, aínda que a problemática da identidade cultural e da estructura do Estado sexan planos diferenciados, non son tan distintos como para non estar relacionados nos feitos. E é que a cultura marcadamente específica non fica pechada nun museo ou nun laboratorio senón que é un exercicio social nunha sociedade aberta que foi producida por un mix de articulacións culturais, sociais, económicas e políticas.

O dito desmente os que indican que as nacionalidades históricas serían unha rexión máis e que só a preservación dos aspectos culturais específicos xeran algúns dereitos ou competencias engadidas³.

² Son as miñas teses no libro *Euskadi o la Segunda Transición*, Donosti, Erein, novembro de 1997, e no artigo do especial da revista *Anthropos*, "Encuentros y desencuentros en la Segunda Transición", publicado en decembro de 1998.

³ Trala presentación da non moi presentable *Declaración de Mérida*, esa era a tese que defenderon en Bilbao os tres presidentes de Comunidades Autónomas do PSOE, Bono, Chaves e Rodríguez Ibarra, co gallo da campaña electoral de outubro.

Esa interpretación concibe os dereitos como unha carta outorgada e non como un derecho inherente ós pobos que así o reclamen; esa interpretación da cultura espida do seu papel fundacional como articuladora do sentido e tecido nervioso dos lazos comunitarios no nacemento das nacións, unha condición habitualmente necesaria áinda que nunca suficiente; esa interpretación realizaase ademais dende identidades dominantes, viables e satisfeitas, bendicidas polo Estado mentres se cuestiona o rango das identidades das outras comunidades, reputadas como secundarias, fanatizadas ou molestas, e negándolle-lo dereito a un motor político de impulso.

En segundo lugar, a problemática identitaria é tamén relevante pola forma en que se está a configura-lo *mundo globalizado*. A desaparición do mundo bipolar Leste/Oeste significou a imitación dos atributos do deus cristián -un e trino-, un mundo único -o capitalismo único- e tripolar -EE.UU., a UE e Xapón-, no que a figura máis relevante, a do Pai, é desempeñada polo imperio americano.

Precisamente, como réplica á globalización e á hipercomunicación, e ante os riscos notables de clonación cultural e aculturación masiva, xéranse dende as sociedades mecanismos compensatorios, á procura da súa identidade e do seu sentido na historia actuais. Por iso asistimos á revalorización de tradicións filosóficas e relixiosas -budismo, islamismo- distintas ó modelo civilizatorio de raíz xudeocristiá, así como ó rexurdir das identidades culturais das comunidades primordiais. Non só están vivas⁴, senón que algunas delas, as nacións sen estado -as nacións que áinda non se definiron por reclamar outro Estado ou outro cadre político-, cuestionan o mapa dos Estados-nación e poñen a proba os seus fundamentos democráticos⁵.

Contrariamente ás teses do posnacionalismo, xurdiu con forza histórica o conflito propiamente cultural. A indefensión dalgúns culturas ante a cultura transnacional, o desaxuste entre nacións culturais e nacións políticas e a procura da xestión próxima ó ciudadán, reabriron o conflito sobre os referentes centrais da socialidade (individuo-cidadán-comunidade-clase) e da relación entre territorio e poder. É máis, os nacionalismos defensivos aliméntanse das respostas nestes planos⁶. Teñen raíces estables porque remiten ás culturas ameazadas ou con dificultades de construcción, e máis nunha época na que tenden a enche-lo baleiro que deixa a crise civilizatoria ou os efectos do desenvolvemento informacional do capitalismo⁷.

⁴ Curiosamente, para entender todo isto hai que volver facer unha lectura cruzada de Voltaire, Rousseau e, sobre todo, de Herder. Nos seus puntos de vista opostos -nunha época predemocrática- atopanse algunas claves para a interpretación dos acontecementos desta época posdemocrática. Voltaire: *Essais sur les moeurs et l'esprit des nations* (1756), París, Bordas, Classiques Garnier, 1990; J.-J. Rousseau: *El contrato social* (1761), Barcelona, Edicomunicación, 1994; Johann G. Herder: "Otra filosofía de la Historia", en *Obra Selecta*, Madrid, Alfaguara, 1982.

⁵ De feito é o que molesta. De aí que cando esa problemática se ridiculiza, indicando que se trata de buscas de melancólicos paráisos perdidos e inexistentes, elúdese tanto aborda-los problemas vixentes como o recurso ó pronunciamento social.

⁶ A natureza dos nacionalismos é dunha variedade extrema. Só o contido concreto dos discursos e prácticas os definen. Metelos a todos no mesmo saco é unha fraude intelectual tan grande coma poñer polo lado da esquerda no mesmo plano a Pol Pot, Milosevic, Craxi ou Borrell.

⁷ Manuel Castells explícaoo con meridiana claridade en *La era de la información* (tomo II), Alianza, 1998.

A identidade cultural -o sentido de pertenza e diferencia- é un factor subxectivo central no perfil das sociedades modernas e nos comportamentos e conflictos. Aínda que dende o desenvolvemento mesmo das identidades hai que precaverse para que non dexeneren nunha nova tribalización ou en refuxio fronte ós fluxos planetarios, cabe desenvolverlas como identidades abertas.

En terceiro lugar, é actual a problemática das identidades porque asistimos á relativización das fronteiras e espacios estatais, cun dobre movemento de debilitamento funcional dos Estados cara a arriba -en beneficio de instancias supraestatais que absorben boa parte das súas competencias, sobre todo económicas, militares e internacionais- como cara a abaixo -en beneficio de instancias más próximas ós cidadáns, eficientes, representativas, controlables e xeradoras de solidariedades cotiás-. Ámbolos dous fenómenos son coetáneos e complementarios, non alternativos⁸.

Dun lado, a configuración de unións económicas supranacionais, como a UE, substitúe as sanguentas disputas da primeira metade de século entre as grandes potencias. Isto leva consigo a perda de soberanía dos Estados nacionais coa conseguinte crise de identidade e de espacio.

Sen embargo, ese fenómeno non hai que velo con alivio posto que pode rematar por completa-la usurpación que está a sufri-lo poder ciudadán no interior de cada Estado. A desnacionalización dos marcos de decisión más importantes estase a facer menos en beneficio da cidadanía que dos grandes grupos empresariais, necesitados dunha política económica útil para a expansión internacional dos seus negocios.

Doutro lado, a presión social en favor da aproximación dalgúns marcos de xestión a unidades políticas más pequenas e humanas é a base do nacionalismo de pequena nación e do rexionalismo. A posta en cuestión do mapa xeopolítico da posguerra, sobre todo no Leste, animou á emerxencia na axenda política internacional de cuestións nacionais antes soterradas, mesmo no Oeste -casos de Quebec, Irlanda do Norte ou o Estado español-. Contrariamente a quen sostén que a internacionalización crecente dos países e estructuras deixa obsoletas as reivindicacións nacionais, sopran ventos favorables para os nacionalismos das nacións sen Estado que non teñan vocación autárquica.

Ámbolos fenómenos non cuestionan os nacionalismos periféricos senón o Estado-nación tradicional e o *gran nacionalismo* de Estado, especialmente cando se trata de Estados multinacionais que non quixeron recoñecérse historicamente como nacións de nacións⁹.

⁸ Formúlanse esas tendencias como vectores de lóxicas alternativas, opostas, en termos de fusión versus fisión (Ramonet) ou de asociación versus disolución (Morin); introduce unha orientación dualista pouco útil e que alimenta o tradicional prexuízo sobre os nacionalismos minoritarios -"o espertar das tribos"- atribuíndolles a todos una suposta motivación de pureza étnica. Polo demais, ve-lo magnífico e inspirado libro de I. Ramonet: *Un mundo sin rumbo*, Temas de Debate, Madrid, 1997. Tamén G. Jáuregui sostén equivocadamente a tese do "carácter social e politicamente tribal da sociedade vasca" en *Entre la tragedia y la esperanza*, Ariel, Barcelona, p. 86). Para outro tipo de aproximación ver Josep R. Llobera: "Estado soberano e identidad nacional en Europa", en E. Lamo de Espinosa (ed.): *Culturas, Estados, ciudades*, Madrid, Alianza, 1995.

⁹ Este é o pecado orixinal. España non quixo se-las Españas nin no XIX nin no XX.

LÍMITES DA UE EN RELACIÓN ÓS POBOS

Xunto ás expectativas de cambio convén tamén extraer tres conclusións máis, aparentemente opostas, desas dinámicas e que contrarían certo optimismo dos nacionalismos periféricos en relación á UE.

En primeiro lugar, nin os espacios supranacionais nin os Estados están dispostos a compartir poder coas pequenas nacións sen Estado ou coas rexións, agás que sexan combinados a iso. Non é casual que a Europa das “rexións” a penas sexa unha promesa a pesar dos organismos *ad hoc*¹⁰.

En segundo lugar, non convén esquecer outros fenómenos paralelos. A internacionalización implica tamén que, en condicións de estabilidade política, o territorio e a cultura propia deixan de se-los únicos centros ideolóxicos de referencia para algunas capas de poboación.

Nesta época de hipercomunicacións fórzanse sensibilidades distintas ás vivencias territoriais, culturais, primordiais ou veciñais; desterritorialízanse para algúns colectivos os espacios sociais relacionais; para outros colectivos dilúense os trazos identitarios nacionais característicos en beneficio da multiidentidade, a multiculturalidade e a interculturalidade, e xorden novas solidariedades (entre cibernautas conectados, entre colectivos con subidentidades planetarias más afíns que cos seus compatriotas...).

Son signos dos tempos, procesos irreversibles. Convén tomar nota deses cambios para adaptalo propio ideario ó cambio social e ó exercicio da liberdade que tamén significan.

En terceiro lugar, o determinante xeopolítico segue a ser máis España que a propia Europa. A UE foi construída dende os Estados e estes non permiten senón un desgaste controlado da súa soberanía. O ámbito natural de referencia política e de resolución das cuestións nacionais segue a pasar polo Estado español, aínda que paralelamente se estean tomando iniciativas culturais, económicas e institucionais cara ás fronteiras próximas, especialmente se hai raíces ou trazos culturais comúns.

CONSTRUÍ-LO ESPACIO CULTURAL EN EUSKAL HERRIA

Se ata hai pouco a cultura era concibida como un luxo -e o gasto público cultural como un índice de benestar, sacrificable en épocas de austeridade-, hoxe debemos ser conscientes de que a cultura é unha necesidade central, e máis aínda no caso dunha cultura minorizada con problemas de cohesión e viabilidade. É central porque a cultura é, ante todo, urdido de relacións sociais vivas e un producto desas relacións sociais.

¹⁰ O problema das nacionalidades hai que situalo en referencia tanto ós Estados e a súa crise como, tamén, con respecto ós espacios supraestatais que tenden a constrinxilo desenvolvemento de novos entes políticos. Centripetismo internacional e centrifugismo subestatal son as dúas caras dun mesmo fenómeno, concluído hoxe de modo desequilibrado na primeira dirección. Por iso o desenvolvemento das nacións sen Estado no seu intento por construirse políticamente está condenado ó fracaso se non teñen en conta esa clave de interdependencia ou pretendan ser simples calcos a escala dos Estados creados no XIX.

A cultura vasca, entendida como a alquimia da cultura étnica e a cultura de tódolos vascos, é unha cultura minoritaria dentro do Estado-nación e cun problema de viabilidade. Trátase dunha cultura en construcción -dende un patrimonio e unhas relacións sociais vivas e actuais- e por iso mesmo con problemas de delimitación e identificación social. No seu ámbito xógase a integración social de Euskal Herria, constrúese a “comunidade” -un *suxento histórico*, dende logo, tamén percorrido por clases sociais e hexemonías- e, tamén, apóstase pola construcción da propia economía¹¹.

A cultura enlaza coa identidade colectiva da comunidade (o *nós* con respecto ó *outros*), achingando sentido de pertenza interna e subsumindo, con maior ou menor éxito, outras identidades e subidentidades colectivas internas. Ademais, como hai un “feito nacional” por medio, enfrenta posicións dentro do Estado-nación e dentro da sociedade vasca, implicando diversas orientacións de política cultural, así como proxectos distintos de cara ó futuro.

Nun traballo colectivo¹² sostorriamos que existe unha xenérica identidade cultural vasca, unha identidade que non se pode definir cun arquetipo, senón que é cambiante e multiforme, tensionada por moitas influencias e no interior da cal conviven moitas identidades sociais. O noso reto como país é fazer viable a cultura vasca en clave moderna, con respuestas ós homes e mulleres vascos actuais, e todo iso partindo da recuperación da cultura histórica que compón o noso legado.

Aínda no País Vasco non conformamos un universo simbólico común suficiente de crenzas e significacións, que é algo que a maioría das culturas construídas teñen. A nosa actual identidade colectiva está en construcción. Posiblemente teñámo-la sociedade civil máis potente, articulada, organizada e variada de Europa -poucos vascos non pertencen a algunha asociación dalgún tipo, somos pioneiros en mundos imaxinables como o antifranquismo dos 60 e 70, o antimilitarismo dos 80-, e, sen embargo, fáltonos aínda vertebrar-la comunidade en patróns culturais comúns suficientes.

A iso hai que engadirlle o problema da territorialidade cultural, non xa política, que sendo dunha evidencia histórica incontestable atopa dificultades de tipo político para expresarse e vertebrarse mesmo nun plano estritamente cultural tanto por que Euskal Herria se reparte entre dous Estados e tres Administracións como pola hostilidade da dereita navarra en relación ó éuscaro ou á cultura vasca -identificámos non como un patrimonio propio senón como arietes dun suposto asimilacionismo vasco- e polo xacobinismo francés.

¹¹ E é a cultura en xeral -e máis se hai un engadido de preocupación identitaria- ten, ademais dun impacto inmediato no PIB, un efecto indirecto creativo estimulante e de servicio sobre todo o tecido económico e sobre as relacións humanas e sociais. Aínda que as cifras económicas europeas son significativas -4 a 7% do gasto da renda doméstica, 2 ó 4% do PIB segundo os países-, son máis importantes os seus impactos indirectos: sementa de formación e creatividade todo o sistema económico e social, xera condicións de adaptación social ós cambios tecnolóxicos, económicos e sociais, alimenta todo o sistema (as telecomunicacións non serían posibles se non circulases ideas e programas polo seu interior) e crea condicións atractivas para o investimento en tecnoloxías avanzadas.

¹² R. Zallo (dir.): *Industrias y políticas culturales en España y el País Vasco*, Leioa, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1995.

É unha identidade aberta á que contribúen, en primeiro lugar, as experiencias históricas de raíz étnica, que é o núcleo fundador, central e referencial da propia identidade; en segundo lugar, as experiencias colectivas contemporáneas; en terceiro lugar, a contribución da inmigración, que foi moi importante dende finais do pasado século; e, en cuarto lugar, a notoria influencia que nas nosas propias ideas e imaxes tivo a cultura dominante do Estado multinacional, así como a civilización e parcelas de culturas internacionais asimiladas a través do sistema de ensino, a literatura, a ciencia, o cinema, a televisión... O problema vasco, como se ve, non é un problema étnico.

Témolo peor que Galicia ou Cataluña -o 90% coñece aí o idioma propio- para defini-lo espacio cultural vasco polo ámbito territorial de uso do idioma. Para nós o espacio cultural non é, non pode ser, senón a vontade colectiva de recrea-la identidade vivendo xuntos, formulando a normalización lingüística como unha meta a longo prazo, iso si, con etapas claras.

Nestas coordenadas, debemos xerar un espacio cultural vasco con suficiente impulso de auto-desenvolvemento.

Ese espacio cultural non é só un territorio senón un ámbito de autoafirmación e de relacións simbólicas compartidas e estables. O espacio cultural é expresión e, ó mesmo tempo, unha variable activa do feito nacional, da identidade nacional. É o espacio da construcción e reproducción da identidade¹³.

Aínda que os vectores lingüístico -a existencia dunha lingua diferenciada, o éuscaro- e socio-lingüístico -o seu uso social- son elementos fundamentais na configuración -e limitacións- dese espacio cultural vasco, non pode tomarse no noso caso como referencia articuladora única do mesmo. O limitado uso social do éuscaro -sábeo o 30% da poboación da CAPV, sábeo parcialmente outro 20% e úsao asiduamente unha porcentaxe que rolda o 20%- volve máis complexa a descripción dos contornos dese espacio cultural e comunicativo identifiable como Euskal Herria¹⁴.

O espacio cultural e comunicativo é así o marco imaxinario das relacións sociais nunha comunidade vertebrada por unha conciencia histórica de comunidade, de compartir valores, claves simbólicas e experiencias comúns, xerando un sentimento de pertenza e de diferencia, cun patrimonio cultural e idiomático, unha simboloxía e autovaloración identificatorias -percorridas por moitas mestizaxes-, unha institucionalización de referencia, unha rede de relacións productivas, interpersoais e institucionais -que deben fundamenta-lo “nós” como un “todos”-, que, para o seu desenvolvemento, require unha capacidade productiva cultural e un sistema de comunicación de masas propio.

¹³ Nel próbanse os símbolos que se fixan na memoria colectiva e, por iso mesmo, nun espacio de conflictos, de importantes implicacións, como ben se pudo comprobar coa Lei de Normalización do éuscaro, ou cos perfís lingüísticos na Administración, ou cos sucesivos conflictos entre Administración e Federación de Ikastolas, e, sobre todo, no interior das ikastolas, que tiveron que optar entre incorporarse á rede pública ou ficar na privada.

¹⁴ Nin a cultura é unha historia fosilizada nin ten un destino inevitable. É unha realidade viva atravesada de múltiples influencias -o contexto internacional, a configuración do Estado, o desenvolvemento da comunidade, a producción creativa, a práctica social cultural- e que pode cristalizar ou non nun espacio cultural propio con suficiente autonomía e inercia como para preservarse para toda unha fase histórica.

Non cabe definir, nin sería desexable, unha identidade vasca ideal. Farano a vida e a historia, nas que inflúen decisivamente as decisións humanas. Xunto ós cambios e tendencias mundiais que afectan a tódolos pobos, o lazo entre pasado e futuro tecerase desde variables como o sistema comunicativo, a producción propia, a normalización lingüística, o nivel cultural e a modernización. Nisto é clave a aceptación social xeral.

Un hipotético intento de construí-la cultura nacional vasca sobre bases exclusivamente étnicas, na lóxica da exclusión dunha parte do “nós”, tentación que sempre está presente, acabaría en fracaso, ademais de ser incompatible coa lóxica do Estado de Dereito e a construcción da cidadanía. Outra cousa distinta é que na construcción nacional inevitablemente se impóna un proxecto hexémónico que, de tódolos modos, debe lexitimarse socialmente para reproducirse.

E, ó contrario, un hipotético intento de construír Euskadi como “rexión con peculiaridades” está tamén condenado ó fracaso e colocaríanos ó bordo da rebelión social. Non tivo fortuna así a ideoloxía das dúas comunidades. O multipartidismo e a renuncia a unha inculturación coactiva axudaron a non estereotipa-los sentidos comunitario e político, aínda que quede moito camiño por diante no proceso de integración social comunitaria. Sen embargo, electoralmente seguen expresándose subculturas políticas pouco permeables e preocupantes¹⁵.

Nos últimos anos hai cambios sociais significativos e positivos: o restablecemento do prestixio social da cultura vasca como un todo aínda que os perfís do concepto non sexan unánimes; o comezo dun concepto de cultura vasca non monolítico senón como cultura mosaico, acorde coa expresión de distintos grupos sociais; certa disponibilidade de medios nunha sociedade cun importante nivel cultural que alcanzou co descenso en picado dos sinais de identidade históricas... En xeral, unha óptima capacidade administrativa e política de decisión e de xestión de recursos favorecería a construcción dese espacio cultural estable.

Pero tamén houbo elementos de estancamiento. A polarización política dos distintos axentes sociais, culturais e políticos do País Vasco levou consigo un estrago de enerxías que se anulan entre si e unha incomunicación que dificultou, aínda que non impidiu, o consenso sobre os eixes para un arranque cultural. As violencias e o clima social que crearon tiveron efectos destructivos sobre distintos planos da cultura vasca (creación, producción, diálogo cultural e coñecemento, integración, apertura de mercados...)¹⁶.

¹⁵ E aínda son más preocupantes cando algúns partidos recorren ó neolerrouxismo, esporeando sentimientos disgregadores desde supostos agravios ou ameazas (expulsión de inmigrantes, etc.).

¹⁶ Teorizar a estas alturas que o conflicto interno tal e como se viviu no País Vasco enriquece a cultura é confundi-los deseños coa realidade. Os países asentados beneficiáñse do conflicto cultural e das resistencias. Limitase así a linearidade da cultura convencional e fai aflora-las culturas soterradas. Pero no País Vasco, cunha cultura en construcción e un conflicto cultural como variable que estivo inmediatamente subordinada a un conflicto político esgotador e dramático que se expresou na loita armada de ETA e nunha vulneración importante de dereitos humanos e políticos, o cultural aparece moitas veces como simple vector lexitímante de opcións políticas. O conflicto cultural instrumentalizado é simplemente destructivo. Nese ambiente de incomunicación non se liberan forzas creativas senón que, con frecuencia, se destrúen, apagan ou foxen.

EQUILIBRA-LOS FLUXOS COMUNICATIVOS

Dos procesos culturais e comunicativos actuais saen reforzadas as culturas planetarias centrais, as culturas dos grandes idiomas, os países cunha importante rede comunicativa e cultural, as empresas das grandes nacións con almacéns de datos, información, programas... en non importa que idioma para subministralo pola rede a non importa que parte do mundo.

As pequenas culturas téñeno difícil. Aínda que os pequenos países tamén almacenan e elaboran información de uso propio, a memoria histórica e a axenda temática de cada cultura poden chegar a ser parcialmente reconstruídas desde grandes empresas que forman Grupos poderosos en información, coñecemento, tecnoloxía ou cultura. O maior perigo reside no desprazamento de intereses nacionais ou locais por outros globais e xestionados por eses Grupos, na estandarización de temáticas, formatos, rutinas organizativas e de decisión, na substitución de puntos de vista, conceptos e enfoques.

É, así, evidente o risco de minorización, aínda maior, das culturas non dominantes que non se inscriban vantaxosamente nos circuitos tecnolóxicos, reticulares, creativos ou productivos aproveitando os seus propios recursos expresivos.

Os movementos identitarios nacionais non teñen todo o tempo do mundo para dispoñer dos instrumentos políticos e económicos que lles permitan asegurarse unha praza no concerto das nacións -ou se se quere dos pobos organizados- e para desenvolve-la propia cultura de modo aberto, híbrido, integrador e preservando os aspectos centrais patrimoniais herdados, nun marco de globalización cultural. Asumir ese reto dende a flexibilidade nun pequeno país apunta a que as lóxicas socioculturais e políticas que integren e sumen sexan moito máis sensatas, mesmo imprescindibles, que aquelas que, en prol do purismo ou as esencias, resten. Sería como pelexar no medio dunha inundación.

A resposta á desigualdade cultural entre pobos ou países non pode se-la autorreclusión cultural levantando muros de incomunicación. A resposta é o levantamento de paredes de construcción da propia identidade buscando un certo reequilibrio dos fluxos, con múltiples portas e fiestras sempre abertas, que son as que permiten avanzar por impulso propio e alleo.

O presente e o futuro das culturas minorizadas depende da súa capacidade para representar e recrear con medios tecnolóxicos, industriais e creativos a súa propia identidade. E iso significa, ante todo, investimento, formación, medios, calidade, sentido, competitividade e producción propia.

Pero hai serios problemas para a inscrición cultural vasca nos novos escenarios do mundo. Hai un notable desequilibrio entre os fluxos e producións culturais e comunicativos que se xeran no interior e os procedentes do exterior; entre a cultura da nacionalidade e o trío que forman as culturas transnacional, estranxeiras e do Estado-nación.

Malia os moi positivos cambios nos últimos vinte anos, os fluxos culturais e comunicativos revelan aínda unha dependencia no consumo cultural con respecto a producións culturais foráneas. Se a produción cultural vasca actual se estima en 100.000 millóns de pesetas (un 35% do noso consumo cultural global), esa interesante cifra non reflicte o valor engadido real ou a achega propia no plano dos contidos, que é moi inferior.

E aínda máis importante que o económico é o desequilibrio no sistema cultural e comunicativo, que afecta á formación da opinión pública vasca¹⁷.

Aí cómpre destacar algunas peculiaridades:

- O discurso habitual do sistema mediático está en contradicción coas ideoloxías sociais e o mapa electoral no País Vasco.

A Comunidade Autónoma do País Vasco (CAPV) é un territorio economicamente desenvolvido, cunha sociedade complexa derivada do seu importante peso industrial que, tras un importante declive, combina economía industrial e de servicios; é unha comunidade moi politizada e polarizada, cunha sociedade civil activa, densa e moi potente; cun sistema mediático moi desenvolvido e variado de difusión ou emisión tanto autóctona como foránea; cun nivel de lectura da prensa que está na media europea e, sen embargo, a súa opinión fórmase preferentemente en marcos tanto primordiais privados (familia) como públicos (pobo, sistema educativo, contorno de amizades e asociacións, partidos...).

Todo isto non quere dicir que a sociedade vasca sexa impermeable ó sistema mediático. Os *media* teñen, vistos os efectos, máis o papel de marca-la axenda temática que a posición e a opinión social, ó mesmo tempo que embarulla a opinión pública no canto de axudala ó debate social. No caso vasco o sistema mediático compórtase como un sistema comunicativo intervintivo de tempo de crise. É menos reflexo nesgado do acontecer como un axente intencional de intervención¹⁸.

Se non é polos parámetros anteditos en ningún país democrático se entendería que, estando controlada o 84,3% da difusión total da prensa na CAPV por editores non nacionalistas, nun 70%

¹⁷ Por exemplo, tralo asasinato de Blanco e no ano que antecedeu á tregua de ETA houbo unha auténtica campaña mediática a prol da liña máis dura imaxinable con respecto ó contencioso vasco (operar co esquema “demócratas contra violentos”, política de illamento de HB, interpretación policial do pacto de Ajuria Enea) e toda ela combinada cunha campaña antinacionalista sistemática que levou ó PNV a rompe-la baralla.

¹⁸ Está sempre en campaña. Crea sistematicamente debates ficticios que esixen un esforzo permanente de desactivación. Por exemplo, o tan coñecido Foro Ermua é unha posición moi minoritaria no mundo universitario e intelectual pero a omnipresencia mediática do tipo de posicións que representaba -naceu en, de e para os media- fixo que 600 universitarios viran conveniente lanzar un manifesto polo diálogo, a tregua e o profundamento da democracia, liña de traballo que resultou más positiva.

no caso das emisións de radio e da televisión captadas na CAPV¹⁹, o electorado apostase, sen embargo, pola vía soberanista implícita en Lizarra nun 60%. Dito doutro modo, eses editores e operadores deron, ó longo de moito tempo e de xeito cotián, información sobre o problema da violencia e a cuestión vasca en franco contraste coa opinión maioritaria vasca asentada²⁰, e, sen embargo, esta segue refractaria a ese discurso áinda que non deixe de afectarlle, especialmente ás novas xeracións.

- No caso vasco o contraste entre opinión social, opinión pública e opinión dos media -estes últimos moi aliñados coas distintas siglas e con escaso nivel de autonomía- significa un déficit máis que engadir á democracia española e un factor máis da incomodidade dos vascos, posto que o piar da libre información, da igualdade de oportunidades das ideas, o debate público, a contribución mediática ó proceso de paz aberto... fai auga por tódolos lados e obriga ás xentes a acudir ó refuxio comunitario e ás variadísimas estructuras da sociedade civil. O modelo tradicional de xestión da integración política -sistema mediático plutocrático e partidos e instituciones estatais omnipresentes- fracasou no País Vasco, polo que se abriu unha nova época de redefinición do cadre político. No caso do proceso de diálogo e paz, chama a atención que a iniciativa histórica seguise a secuencia que empeza nos movementos sociais, ós que seguen os movementos sindicais, dáse posteriormente un cambio na opinión pública (o terceiro espazo), para acabar de modifica-las estratexias dos partidos (hoxe en reciclaxe). Áinda non chegou o cambio ós *media* maioritarios, que non só non están a contribuír a consolida-lo proceso de paz senón que pola súa inadaptación ideolóxica á nova convivencia obstaculizan.

- A sociedade vasca afíxose a usalos regularmente en claves de *receppción epidérmica* mentres a opinión se forxa nos círculos sociais dunha sociedade moi vertebrada e estabilizada ideoloxicamente. Isto axuda ó arroupamento social dos media públicos propios que, malia todo, non poden chegar a ser maioritarios ante a desproporción de operadores. No caso da prensa -o 85% da difusión e lectura é de prensa vasca- dáse o paradoxo de que boa parte do votante nacionalista ten ós xornais do grupo conservador Correo (*El Correo e Diario Vasco*) como o seu xornal habitual, que supón máis do 70% da prensa na Comunidade Autónoma do País Vasco. E este grupo, en especial *El Correo* -o *Diario Vasco* é máis aberto polo territorio en que edita-, non matiza a súa liña editorial e informativa porque conta cun público escaso ante as carencias históricas da prensa nacionalista (*Egin e Deia*).

¹⁹ Con datos do CIES para 1997 as audiencias das corenta primeiras emisoras de radio na CAPV repartíanse así: a cota dos medios vascos sería do 40% (520.000 sintonizacións) fronte ó 60% que supoñen as emisoras de cadeas con sede no exterior (772.000). Sen embargo, unhas 120.000 das sintonizacións con emisoras ou cadeas con sede vasca producíranse arredor de operadores hostís á liña da Declaración de Lizarra (Radio Nervión/Gorbea, Correo...). Esas 420.000 sintonizacións supoñen ó 30% do total. No caso da TV, ó 29,3% que supoñen as dúas canles de ETB hai que engadirle o 2,5% das televisións locais, totalizando un 31,8% de cota de audiencia.

²⁰ O mesmo ocorre con outras cuestións parciais. Por exemplo, a posición a favor do diálogo pola paz antes da tregua de ETA era maioritaria na opinión social (2/3 da opinión pública vasca segundo varias enquisas do primeiro semestre do 98 rexeitaban a política dura de Mayor Oreja), opinión que, sen embargo, era moi minoritaria no conxunto de medios que difunden no País Vasco. O crédito dos media no País Vasco, especialmente os de ámbito non vasco, é moi limitado. A opinión pública vasca adoita votar en contra da opinión dos media.

En efecto, o desigual repartimento da prensa na Comunidade Autónoma do País Vasco -o 85% da difusión corresponde a prensa non nacionalista- tamén nos fala dun fracaso de comunicación histórico do nacionalismo especialmente no ámbito da prensa privada. Só o sistema público de radiotelevisión EITB -hexemonizado polo PNV con limitacións que se derivan dos seus estatutos e controis- goza dun importante éxito social. A cota de audiencia dos medios de orientación nacionalista públicos e privados sería do 30% en radio e televisión (incluíndo algunas das emisoras locais e provinciais).

Con todo non hai que obviar que, ademais, determinada prensa nacionalista, *Egin*, historicamente sufriu unha persecución política e xudicial permanente -con múltiples procesos case todos sobresidos- e un boicot publicitario sistemático tanto da publicidade comercial como institucional, central e vasca. Ese acoso culminou momentaneamente co peche do diario por parte do xuíz Garzón con máis saña política ca fundamento xurídico, cun prexuízo económico irreversible para a empresa editora Orain e con gran dano para a liberdade de expresión nun momento de cambio político profundo no que máis necesarios son os recursos para o diálogo social. De tódolos xeitos, ese acoso non explica o fracaso do concepto informativo que tiveron os nacionalismos ata agora. Quizais o seu enfoque controlador e militante sobre os media que privadamente controlan, especialmente en prensa, non casan cun concepto moderno de prensa diaria que, sen renunciar a unha posición definida, non apareza como o boletín informativo dun partido determinado. O nacemento de *Gara* en 1999, ademais de cubri-lo grande oco que deixara *Egin*, dará a ocasión para comprobar se se refexionou sobre o concepto de información.

A INADAPTACIÓN DAS IDEOLOXÍAS

As principais matrices ideolóxicas vascas herdaron os problemas das grandes concepcións das que nacen, só que agravadas ante a dificultade e peculiaridade dos nosos retos.

Se a esquerda tradicional non asumió a complexidade das estructuras societarias ou a multidimensionalidade humana nin redifinió o ideal socialista, no caso vasco o problema agrívase coa súa incomprensión histórica, máis acentuadamente nas correntes socialdemócratas que nas de raíz leninista, sobre a problemática nacional. No País Vasco, esta é unha temática central en si mesma e para a abordaxe de non importa que tema reivindicativo. Os socialistas entendéróna tradicionalmente como un obstáculo artificial, creado polos nacionalistas, contra a dialéctica dualista, “natural” e funcional da alternancia bipartidista entre esquerda e dereita estatais.

Pola súa parte, o nacionalismo tradicional ve alteradas algunas das súas fontes de inspiración. Por unha banda, hai unha dexeneración do liberalismo, do que tradicionalmente bebeu -adubado cun pouco de doutrina social da Igrexa e un forte toque de romanticismo herderiano e populista-, en beneficio dun neoliberalismo arrasador no que se inspiran unha pléiade dos seus tecnócratas. Por outra banda, hai unha contradicción entre o nacionalismo etnicista e cultural no que segue inspirándose dende o século XIX e o pluralismo social e democrático.

Curiosamente, quen estaba destinado a resolver ideoloxicamente o déficit de progresismo do nacionalismo conservador e a incomprensión do feito nacional da esquerda tradicional, no dobre sentido de compatibilizar pensamento de esquerda e nacionalismo, a Esquerda Abertzale, acabou por acumular máis contradiccionés ca ningún ó estar en refundación a súa dobre inspiración: un certo modelo de socialismo e o hipernacionalismo en que ancorou. O éxito dunha esquerda nacionalista puido estar nunha visión omnicomprensiva, totalizadora. Esa -e non a loita armada- era a súa meirande baza histórica. A ausencia de afán de superación daquela dobre contradicción tradiuse ata o verán do 98 no seu cómodo arrastre polo militarismo autorreproductivo de ETA, mentres se sacrificaba calquera horizonte estratégico de construcción dunha esquerda global con aspiracións maioritarias en Euskadi. Sen embargo, en 1998, co acordo de Lizarra e a tregua de ETA, deuse un cambio copernicano. O tempo dirá de que profundidade pero algúns dos pasos xa son irreversibles no sentido do protagonismo da política sobre as armas.

A PRODUCCIÓN CULTURAL: ESTRUCTURA XERAL

Unha primeira aproximación ós contornos do espacio cultural vasco esixe partir de eixes materiais -a creación, produción e conservación de activos culturais-; das prácticas sociais, culturais e comunicativas; e, no posible, das políticas culturais experimentadas.

E aí cómpre facer un diagnóstico.

En primeiro lugar, os meirandes déficits xéranse nos ámbitos da creación primaria cultural (libro, disco, audiovisual de ficción, informática creativa e publicidade), que, logo, difundirán os medios de comunicación. Mentre se advirte un importante nivel nas artes plásticas, un certo prestixio no cinema, animación e música, e unha importante aposta pola producción televisiva, hai un pronunciado desequilibrio en cantidade e calidade noutras áreas de tipo experimental (literatura, ensaio, producción publicitaria...). Ademais, o importante capital humano existente contrasta coas oportunidades laborais, o que está a supoñer unha emigración de profesionais e técnicos cualificados a outras áreas do Estado.

En segundo lugar, o resultado é que hai unha industria cultural crecente pero pouco articulada, unha limitada pero significativa producción propia, unha incipiente producción para o exterior -especialmente no audiovisual e nas artes dramáticas- e un predominio das transnacionais en xéneros e formatos consumidos así como en moitos contidos (literatura, música, ficción...). Aínda que algunha obra literaria, ensaio, peza musical, novela, debuxo animado... vai más alá das fronteiras do Estado español, o certo é que esas producións normalmente tiveron que ser antes éxito no mercado español para seren promovidas no estranxeiro.

En terceiro lugar, a estructura de medios é moi aceptable en prensa. No caso da prensa, os oito diarios propios de Euskadi Sur absorben o 80% da difusión da prensa na Comunidade Autónoma

do País Vasco e en Navarra, deixando o 10% e 9% para a prensa de información xeral e deportiva centrais -xornais de Madrid- respectivamente. O índice de difusión achégase ó 20% -case o dobre da media española, 10,7%- e o de lectura é do 54% fronte ó 37% da media española.

A situación é máis desequilibrada no eido da radio e da televisión. O índice de sintonía de radio na Comunidade Autónoma Vasca é dos máis altos do Estado español, 66% fronte ó 55,4% da media española. En Navarra o índice é do 61%. Sen embargo, sintonízase maioritariamente -nun 70% do total- con cadeas privadas e públicas que teñen o seu centro en Madrid aínda que tamén practiquen desenganches horarios. Con todo, esa porcentaxe é moi inferior á media española. A radio autonómica -pertencente ó ente público EITB- capta o 15% da audiencia na Comunidade Autónoma Vasca e as radios locais e provinciais privadas e municipais outro 15%.

Na televisión a situación é semellante. A televisión autónoma pública ETB, coas súas dúas canles, en éuscaro e en castelán, alcanza entre o 20 e o 25% da audiencia conxuntamente, aínda que cunha programación moi populista. Advírtese, así, que as 3/4 partes da audiencia quedan repartidas entre as cadeas públicas e privadas centrais.

En cuarto lugar, o éuscaro é tamén unha lingua minoritaria no ámbito comunicativo e cada vez máis minoritaria no ámbito audiovisual. *Egunkaria*²¹ só supón o 1,6% do total da difusión en prensa. A el hai que engadirlle as numerosas páginas e noticias en éuscaro que tiña o diario *Egin* (50.000 exemplares de difusión en 1997 segundo a OJD) e que, o que temporalmente veu substituílo -*Euskadi Información*-, pola súa precariedade en número de páginas, non pode conter. Outros diarios teñen algunha páxina testemuñal. Hai moitas revistas en éuscaro, locais ou culturais de difusión mensual e limitada tiraxe. A audiencia de radio en éuscaro rolda os 200.000 oíntes. ETB-1 no último cuatrimestre de 1990 supuña o 12% da audiencia e en 1997 -por efecto do asentamento das privadas- só o 8%.

Aínda que os hábitos sociolingüísticos arraigados explican en parte o estado dos media en relación ó éuscaro, tamén se advirte unha situación de desequilibrio no sistema de medios con respecto a eses usos. Os media van por detrás das realidades sociais e mesmo retardan os avances sociolingüísticos e educativos. Se certamente é voluntaria a conexión ou a mercá dun diario, tamén é verdade que os medios en castelán teñen moito máis mercado, peso económico, economías de escala, tradición e condicións para ofertar contidos más variados²².

En quinto lugar, o consumo e demanda culturais teñen un nivel relativamente aceptable e propio dunha zona desenvolvida. Xunto ó alto índice de lectura de diarios e sintonía de radio, que

²¹ É o único diario enteramente en éuscaro. Difunde uns 10.000 exemplares e o nivel de lectores rolda os 20.000.

²² O seu público é toda a poboación, xa que a poboación *euskaldun* (vascofante) peninsular sabe ademais o castelán. É a única franxa social bilingüe. En cambio, os medios en éuscaro por forza diríxense -e ademais competindo cos medios en castelán- só a ese sector.

seguen medias europeas²³, os índices de lectura de libros, audición de música, asistencia ó cinema ou visitas a museos son só lixeiramente superiores á media estatal aínda que distan de ser satisfactorios. Malia os positivos cambios dos últimos vinte anos, os fluxos culturais e comunicativos revelan unha dependencia na fruición e consumo culturais con respecto a producións culturais foráneas. Aínda que é verdade que a vitalidade dunha cultura se mide pola súa capacidade de integrar novos valores, especialmente os esóxenos, tamén hai que sinalar que para que iso ocorra a condición é que exista certo equilibrio, aínda que sexa desigual. E non é o caso.

Por último, en telecomunicacións o Goberno Vasco foi tradicionalmente audaz -rede televisiva propia dende o 84, Euskalnet, política propia...-. Unha interpretación extensiva do Estatuto -máis alá do que dicía a Lei de Ordenación das Telecomunicacións- permitiu certa iniciativa de implantación de redes de cable e ondas aínda que cunha lóxica netamente industrial e afastada das preoccupationes culturais. Euskaltel está asociada a Retevisión no País Vasco.

A diferencia das telecomunicacións, a lóxica cultural predominou no lanzamento a finais de 1996, xunto ás televisións catalana e galega, da canle internacional Galeusca TV vía satélite para os sistemas de cable de América Latina. Actualmente ten a súa propia emisión de satélite. Ademais da atención á emigración, hai unha reafirmación cultural e identitaria perante a comunidade internacional.

RETOS E IDEAS ESTRATÉXICAS

No caso vasco o futuro está cheo de incertezas. ¿Lograremos crear no cultural un espacio propio con suficiente inercia como para que se autodesenvolva? Ademais de receptores, ¿seremos produtores de cultura? ¿Lograremos no económico ser unha *euro-rexión* ou só outra zona transformadora invertebrada máis? No político, e na tensión entre o deseñable e o posible, ¿imos cara a un modelo federal asimétrico, confederal ou á independencia? O que é seguro é que non ficaremos ancorados na *autonomía*. En calquera caso deberemos aprender a movernos entre incertezas.

Na miña opinión, os retos xerais da cultura vasca son basicamente tres. En primeiro lugar, a recreación da cultura vasca como unha cultura social e internacionalmente aberta e hibridada, cunha discriminación positiva en beneficio da parte étnica da cultura, especialmente do éuscaro, posto que nos foron furtadas tanto a memoria histórica de noso como o desenvolvemento normalizado da nosa lingua. En segundo lugar, a modernización cultural, que se expresa nunha capacidade de creación e producción cultural en cantidade e calidade abundas como para renova-la nosa simboloxía e dala a coñecer e intercambiala dentro e fóra da comunidade. En terceiro lugar, a democratización e extensión social da cultura vasca.

²³ En cambio a audiencia de televisión está por debaixo da media española, o que posiblemente sexa un índice de diversificación do tempo de lecer e cultural. A media vasca de consumo televisivo é de 188 minutos/día fronte ós 210 de España.

Foise polo bo camiño no primeiro reto, avanzouse algo no segundo e hai tempo que abandónamo-lo terceiro camiño. En calquera caso, nos tres niveis hai déficits importantes.

ORDENACIÓN INTEGRADA DO TERRITORIO

A cultura estivo ausente da política de Ordenación Territorial como se a comunicación intrarexional só fose posible fisicamente, mediante estradas e ferrocarrís. E, sen embargo, unha pregunta básica é cómo favorece-la comunicación entre focos e ámbitos culturais más alá deses espacios estancos que son os “territorios históricos” (as provincias vascas), en suma, cómo integrar de verdade o país²⁴.

Sería conveniente apostar por un concepto de rede cultural interterritorial na formación artística, cultural e comunicativa, por centros de creación especializados, pola produción horizontalizada de PEMES e pola investigación cultural, e todo iso comunicado co conxunto de Casas de Cultura municipais tamén vinculadas en rede.

Os retos esixen abandona-la absurda competencia entre as cidades pola capitalidade cultural -o que constitúe un auténtico estrago- e iniciar unha estratexia común arredor de iniciativas de cofinanciamento, de enganche con programas da UE, de promoción da creatividade. Neste sentido, unha rede de parques de industrias e servicios culturais²⁵ constituiría un punto de partida coherente cun concepto globalizador e integrado.

IMPLICACIÓN SOCIAL PARTICIPATIVA

Especialmente nesta época de cambios é necesario un revulsivo que poña enriba da mesa tódolos problemas cunha convocatoria duns Estados Xerais da Cultura Vasca que reúnan as distintas disciplinas da cultura, axentes, xeracións,... Trataríase de lograr unha posta en común, un diagnóstico, unhas ideas centrais de futuro para unha estratexia cultural e o suficiente consenso como para un novo arranque cooperativo.

²⁴ Sería deseñable que o vitalismo urbano do Bilbao metropolitano fose capaz de compensar mediante un maior contacto coas comarcas biscaínas os evidentes riscos de uniformización transnacional inherentes ás metrópoles hipercomunicadas; que o meirande equilibrio entre cultura moderna e cultura de raíz étnica de tódalas comarcas guipuscoanas se irradie de forma activadora, incluíndo a súa propia capital Doností-San Sebastián; que a innovadora idea do cultural e o urbano da capital alavesa, Vitoria-Gasteiz, se imite e comparta con redes suficientes como para desactiva-la lóxica do afastamento cultural que algunas forzas alavesas propugnan sobre o resto dos territorios vascos; e que a polivalente e desarticulada -culturalmente- Navarra tenda pontes internas e cara á CAPV sen o recurso victimista á “invasión vasca”.

²⁵ Nalgúns países, os parques de servicios e industrias culturais son un caso interesante de hibridación da iniciativa pública e privada. É preferentemente o Estado (central, rexional ou local) o que cobre o capítulo de formación, unha parte da infraestructura do polo de servicios, a maior parte de laboratorios de investigación ou experimentación, mentres que a xestión do polo no seu conxunto, da súa identidade e imaxe e dos seus servicios de apoio (*sementeiros*, relacóns exteriores) tende a ser mixta -Estado, empresas, entidades financeiras-; e a propiedade e xestión das empresas e das transferencias tecnolóxicas, privadas. Para unha análise dos parques culturais ver P. Azpíllaga, J. C. de Miguel e R. Zallo: “Los parques culturales en Europa”, *Telos*, n.º 41 (marzo-maio 1995), Madrid, Fundesco.

POLÍTICA E MERCADO

Sería suicida para unha cultura minoritaria -sen economías de escala, de tamaño, cun mercado limitado e nun contexto de encarecimiento continuo da produción cultural- deixalo todo en mans da espontaneidade do mercado, aínda que se vaian seguir moitas das súas indicacións.

Isto obríganos a indagar en economías de especialización e experiencia e para mercados más grandes có noso; en economías de aglomeración, de concentración física ou reticular de empresas e iniciativas culturais; en economías de transversalización, de cruzamento de tecnoloxías e aplicacións.

COOPERACIÓN PÚBLICA E PRIVADA

É decisivo o papel da Administración no ámbito cultural tanto no tocante a investimento e planificación directas coma no apoio e promoción de actividades creativas privadas. Ese papel público non foi pequeno na Comunidade Autónoma do País Vasco, pero deberá reorientarse cara á creación, producción e difusión cultural, exercendo un papel de líder.

Abrirse á iniciativa da sociedade civil require un modelo de intermediación entre Administración e sociedade, de tipo anglosaxón, un Consello Independente da Cultura Vasca, integrador, global -sobre o conxunto de tramas da cultura-, representativo, autónomo, decisario e fiscalizable, sen prexuízo de articularse con outros Consellos especializados²⁶.

Nese plano e no da democracia participativa, a televisión pública vasca ten un papel central que desempeñar de xeito coordinado con tódolos sectores da cultura.

As industrias culturais públicas e privadas vascas son parte dun patrimonio social. Unha política de servicio social e público, que alcance a ambas, pode e debe fuxir tanto do dirixismo como da mera transferencia de fondos públicos para negocios privados. Así mesmo, o apoio decidido ás iniciativas industriais privadas ou mixtas deberá levar consigo obrigas rigorosas dos beneficiarios, acordes cos vectores de desenvolvemento estratéxicamente definidos, así como a súa avaliación regular. As axudas ós creadores e ás institucións sociais de creación e difusión cultural deben discriminarse en favor do que a experiencia indique en calidades e eficiencias.

²⁶ Por exemplo, a definición da programación dos entes de Radio e TV non tería que ser obxecto de decisión dun director xeral ou dun Consello de Administración político, senón de expertos e asociacións cidadás -coa fiscalización da Administración-, que definirían, en debate social, modelos de programación equilibrados entre o lúdico e o informativo e cultural, entre o propio e o foráneo, e suxeitos ó debate parlamentario anual. Tamén sería necesaria una Alta Autoridade vasca para o conxunto do Audiovisual, facendo cumplir as mísions de servizo público e de dinamización e integración do subsector nunha política cultural, industrial e de comunicacións global.

APOSTA AUDIOVISUAL-INFORMÁTICA, PLÁSTICA E XESTIÓN DE REDES

Non hai conciencia aínda do propio potencial económico da cultura. Existe a oportunidade de construí-la cultura vasca ó mesmo tempo que se diversifica a economía con producións con futuro. Non hai máis opción que producir cara a fóra das imaxinarias fronteiras vascas, con niveis de calidade aceptables, especializarse en cultura, dende a propia identidade. A industria cultural devén en sector estratéxico dende o lado cultural e económico. Non é posible xerar cultura só dende fondos públicos. Estes deben promover unha estructura económica cultural o máis autosostible posible.

Pero un pequeno país difficilmente pode facer unha aposta xeneralizada polo desenvolvemento do conxunto das industrias culturais e de tódolos seus segmentos. Aínda abordando tódalas industrias e artes e cultivando unha formación integral en tódalas especialidades posibles, parecen necesarias algunas prioridades. Por exemplo, a consideración de *cluster* para o ámbito audiovisual-informático, como un “novo sector industrial” ou un “sector estratéxico emerxente”, particularmente cando o audiovisual²⁷ entra de cheo dentro do concepto de tecnoloxía da información aplicada e de alto valor engadido (creación, deseño de novos usos e aplicacións dos programas...). Isto significa que a cultura industrializada debe ser obxecto de coordinación entre os distintos Departamentos implicados (Cultura, Industria, Ordenación Territorial, Investigación e Facenda) do Goberno Vasco.

Así mesmo, e xa que se fixo un investimento dispendioso no Guggenheim de Bilbao, convírria aproveitar ese escaparate para promove-la valiosa nova xeración dos nosos artistas plásticos.

Tamén se require avanzar no deseño de implantación das tecnoloxías, vellas e novas, tanto de producción como de transmisión e difusión (cable, redes,...), e, particularmente, sobre o seu lugar social no mapa das comunicacións sociais. En caso contrario, ocorrerá que as necesidades de rendibilización dos grandes grupos transnacionais e dos seus apéndices locais impoñerán os seus modelos, e a cultura propia non atopará ámbito de aplicación.

DEMOCRATIZA LA POLÍTICA CULTURAL

Sen prexuízo de entender que estrateticamente cómpre xerar unha estructura de industrias e equipamentos culturais o máis autosostible posible, os retos culturais dunha pequena comunidade en construcción como a vasca só poden abordarse dende unha imprescindible e orientativa política cultural.

²⁷ Sen prexuízo de facer incursións no cinema sobre produtos ben meditados -e que tan bos resultados creativos están a ter os novos realizadores nos últimos anos-, unha opción coherente de cara a un desenvolvemento industrial estable, mesmo para o propio cinema, é a aposta polo desenvolvemento de infraestructuras e capacidades técnicas videográficas e multimedia e, dentro de ambas, a opción pola especialización empresarial en producións e servicios, en contidos. Este tipo de decisións poderían xerar sinerxias importantes coa televisión, actividades sociais diversas (ensino, sanidade, comunicacións horizontais), así como coa industria en xeral, institucións e publicidade, tanto vascas como foráneas. Ademais, forman canteira para outras liñas: series de TV, animación, filmes, imaxes de síntese, posproducción.

Nos primeiros anos o gasto do Goberno Vasco dirixiuse a promove-la difusión cultural, ó apoio ás iniciativas sociais, á promoción industrial cultural (edición e cinema), á euskaldunización e á posta en marcha dun sistema público de comunicación, EITB. Foi un acerto. As Deputacións, pola súa parte, ademais de se faceren cargo do patrimonio cultural herdado -e dos cadros de persoal-, fixeron un notable esforzo en promover circuitos de difusión cultural, e emprendeuse un proceso de apoio á creación de Kultur Etxeak (Casas de Cultura) en municipios medianos e grandes ou de equipamentos lixeiros en tódolos máis pequenos. Sen embargo, cos importantes custos funcionais das Casas de Cultura, fóreronse reducindo as axudas ós Concellos, á cultura viva dos grupos locais e á difusión cultural, mentres se facían rutineiras moitas das súas programacións.

En 1992 produciuse un punto de inflexión na política cultural do Goberno Vasco e das Deputacións, especialmente a de Biscaia. Ademais de confirmarse a tendencia da Administración a converterse no axente decisorio e destinatario inmediato do gasto, a apostar polas grandes obras e imaxe de cidade significou o sacrificio dos gastos anteriores destinados a difusión cultural, creadores ou mantemento do Patrimonio Histórico. Esa política esgotadora de infraestructuras centrais e de exhibición, e de gastos fixos nuns poucos programas (EITB, HABE, Orquestra, Euskal Media e museos), alcanzou o 90% dos orzamentos culturais do Goberno vasco, deixando pouca marxe para unha política cultural orientadora. No caso da Deputación biscaíña, a caída da difusión cultural -antes o seu labor principal- foi espectacular mentres que en Patrimonio e Equipamentos -polo peso especial do Guggenheim²⁸ e o novo Pazo da Música e Congresos Euscalduna- chegaron ó 75% do gasto cultural, o que significa unha hiperespecialización institucional e o abandono doutros aspectos centrais da política cultural. O mesmo está a ocorrer en Guipúzcoa.

O dirixismo cultural; a política de *Grandes Obras* á francesa, orientadas ó eido da exposición, exhibición ou servicios -e non á producción ou creación cultural-, que condicionaron os orzamentos durante esta década, e a competencia interinstitucional foron os pecados capitais da política cultural vasca.

²⁸ O Guggenheim é un edificio, un continente máis ca un museo, un contido e un proxecto cultural. A xenialidade da escultura arquitectónica de Gehry -e non o absurdo deseño cultural no que se inscribía o museo/franquía transnacional- é o único factor que explica o éxito social, publicitario e económico do Guggenheim, un proxecto que sería unha catástrofe cun edificio un pouco menos espectacular deseñado por algún dos outros arquitectos concursantes. O proxecto respondía a una política neoliberal de novo selo que, tomado como escusa a cultura, respondía á única fe no marketing caro e infraestructural de cidades para o puro desenvolvemento da economía. Ese *marketing* subministraría as arcas públicas mentres que o espacio de negocio tanto urbanístico como de actividade inducida se apropiaría de forma privada. Ademais afiáñzase unha concepción metropolitanista do territorio en prexuízo da opción polos equilibrios integradores territoriais. Jean Clair dicía que “o aumento exponencial do número de museos parece non tanto un signo de realización como de decadencia espiritual, da mesma maneira que a multiplicación dos templos romanos non marcou o apoxeo senón a fin dunha gran civilización”.

Malia que a Consellería de Cultura do Goberno Vasco, posta en marcha en 1995, iniciou outra política (reordenación do financiamento infraestructural, acordo financeiro con AEK, novo plan de normalización lingüística, compromisos con *Egunkaria*, algún avance en audiovisual e teatro...), reducindo o arbitrio anterior e compartindo cos axentes sociais algunas decisións, non tocou os aspectos estratégicos da política cultural do decenio anterior (EITB autonomizada aínda que algo más democratizada, continúan os grandes equipamentos de exhibición, iso si, con cargo a un orzamento especial de infraestructuras que non é do Departamento de Cultura, a estructura industrial cultural continúa ó ritmo que marca o mercado...).

ACCIÓN INTEGRAL

O nivel de Gasto Público Cultural conxunto de Goberno Vasco, Deputacións e Concellos por habitante na Comunidade Autónoma do País Vasco posiblemente sexa o maior de tódalas Comunidades Autónomas²⁹. Pero os problemas están menos no volume que nos programas e capítulos e, sobre todo, nas directrices e capacidade de liderato.

Unha intervención pública require operar sobre tódolos elos da cadea cultural, sexan públicos ou privados. É necesario un equilibrio dinámico no apoio a cada unha das fases: creación, producción, distribución e difusión, aínda que con preferencia polos dous primeiros. Isto significa un estable apoio público orzamental á cultura, entendendo que a producción cultural é, ademais, un vector de desenvolvemento.

Desenvolve-la capacidade de producción cultural propia significa, por unha parte, realizar produtos capaces de desborda-las propias fronteiras e, por outra parte, explotar artisticamente as propias identidades no que ten de universal e de específico. É máis, a homologación no exterior da producción propia é a condición mesma para que esta satisfaga os gustos dun país educado en patróns internacionais de calidade.

En calquera caso un Programa Estratégico para a Cultura Vasca, elaborado dende un estudio exhaustivo previo das estruturas, problemas e retos da cultura vasca, e debatido socialmente, é unha necesidade actual ineludible.

²⁹ Na CAPV en 1992 era de 20.000 pesetas por habitante. Hoxe ha rolda-las 25.000 pesetas por habitante, dobrando ó de Navarra-. O gasto do Goberno Vasco ten gran peso (37% do total da CAPV). O resto corresponde a Concellos (38%) e Deputacións (24%).

Cultura e comunicación: ¿un matrimonio fiel en Cataluña?

JOAN FRANCESC CÁNOVAS

FACULTADE DE XORNALISMO

UNIVERSIDADE POMPEU FABRA (BARCELONA)

Formula-la relación que debe existir entre a cultura e maila comunicación nun país cunha lingua propia resulta unha tarefa complicada. Pero éo moito máis se a esta relación hai que suma-la interacción coa lingua do Estado en que conviven.

Dende a óptica das ciencias sociais, debería abordarse este tema con certa facilidade e naturalidade. Comunicación e cultura son dous elementos ligados xenética e territorialmente. Dificilmente se pode traballar en investigación social separando cultura e comunicación. Pareceríanos estranxo formular unha investigación en calquera das disciplinas do mundo da comunicación sen situala nun espazo cultural concreto. Pero ningúen dos aquí presentes descoñece que falar de cultura en Cataluña é falar de lingua, e falar de lingua é, queirámolo ou non, falar de política. Ademais, falar de cultura ou falar de política hoxe en día é falar de televisión.

Se se atende, ademais, á idea de que é posible abordar unha cuestión destas características dende múltiples puntos de vista, a intervención podería resultar se cabe áinda máis complexa. Pero coido que o meu papel aquí pode resultar máis útil se, dende a perspectiva universitaria que me ampara e que á vez me obriga, formulo diferentes interrogantes e así intento situa-lo baile que deben interpreta-la cultura e a comunicación nos nosos días. Todo isto dende o punto de vista da cultura mediática comunicativa, que é onde me atopo, por razóns lóxicas, máis cómodo.

Supoño que estaremos basicamente de acordo en que, ó falar de cultura e de comunicación, estamos diante dun matrimonio que debera manterse moi unido, iso que a Igrexa chama indisoluble. Pero supoño que ningúen ignora que, decote, nos atopamos perante un tipo de relación marital máis próximo ó que sería unha parella de feito ou un matrimonio de conveniencia. ¿Por que?

Non podo precisar unha resposta demasiado exacta para esta interrogante, pero si intúo que a solución se achega máis a elementos cuantitativos que a elementos cualitativos. E han ver como me explico axiña.

Actualmente, cómpre partir da base de que en España -e Cataluña non é unha excepción- nos movemos nun sistema comunicativo-cultural posto en xeral ó servicio do que en termos televisivos se podería denominar-a audiencia.

Impórtanos máis que sexa moita a xente que consuma un producto cultural determinado que o contido do que realmente se está a consumir. Importa basicamente que o consumidor obteña unha sensación xeral de satisfacción, moitas veces a custa do que sexa, e normalmente ese o que sexa é o sistema cultural que se agocha dentro dese acto comunicativo. Esa satisfacción vai máis relacionada coa cantidade que coa calidade. Non é que non sexa importante a calidade dun acto cultural, que aínda o é, senón que cada vez semella que está máis na mente dos produtores culturais a cantidade, isto é, a audiencia.

Non esquezamos que, detrás de calquera consumo comunicativo, se encerra un tecido cultural; nin tampouco que a cultura se vende a través da comunicación. Pero é precisamente neste punto onde ese matrimonio cae na infidelidade. Unha infidelidade más cualitativa ca cuantitativa, más real ca de deseño.

E perdoen, mais acabo de utilizar-la palabra máxica: o deseño. Comunicación e cultura son actualmente un matrimonio de deseño. Ós que lles gusta saír xuntos nas fotografías, nos actos sociais pero dos que cada día manteñen máis separados os seus vínculos maritais. Esa é a nova relación de parella que nos invade entre a cultura e a comunicación.

Para mi esta formulación ten unha moi doada explicación, sobre todo se nos esforzamos en estudiá-la comunicación dende unha perspectiva de consumo cultural. A xustificación xorde ó decatármonos de que boa parte do consumo cultural dos cidadáns cataláns e das cidadás catalanas -e posiblemente españolas- se realiza hoxe a través dos medios de comunicación. E tampouco é ningún segredo que a televisión constitúe o acto comunicativo de consumo cultural que máis horas nos ocupa. Estamos, xa que logo, perante o acto cultural máis importante, cuantitativamente, da maioria dos cidadáns deste país: a televisión. E é aquí a onde quería chegar.

Aborda-la dualidade cultura-comunicación sen falar da televisión sería, ó meu entender, un erro. E aínda máis, para formular actualmente a relación que ten cultura e comunicación resulta imprescindible falar da televisión.

Porque coido que se pode afirmar, sen demasiado erro, que consumimos basicamente a cultura que se nos ofrece pola televisión. Xa sexa a que se nos deja ver pola pequena pantalla ou a que esta nos recomenda. O noso consumo cultural é basicamente televisivo. Polo tanto, entenderán vostedes a importancia que cómpre darrle a este medio.

Pero, ¿que se nos ofrece pola televisión?

Estamos xa diante do punto clave da reflexión e é aquí onde me xorden algunas preguntas de forma case compulsiva.

¿Que cultura ofrece a televisión? ¿A que responde? ¿Cales son os hábitos culturais ós que se nos está a afacer? ¿Que diferencia existe entre a oferta dunha televisión pública e a dunha privada? ¿Trátase dunha cultura que nos é propia? ¿Estamos a importar doutros estadios culturais o que nos resulta máis cómodo e, sobre todo, vendible?

E aquí, con serenidade mais con contundencia, podo afirmar que a televisión catalana, e non puedo deixar tampouco neste caso de xeneralizar para toda a televisión española, está a ofrecer actualmente produtos culturais decepcionantes, algúns deles atrévome a cualificalos de claramente despreciables. É certo que non todos entran dentro dessa categoría, aínda que si moitos deles e moitos dos que están situados nos horarios de máxima audiencia. Perdoen a miña contundencia, pero seguramente os que de modo inxenuo cremos nesta canle como nunha forma de culturizar comunicando debemos recoñece-lo noso erro e mailo noso fracaso.

E se vostedes pensan o contrario propónolleis un pequeno exercicio, propónolleis que desde os seus fogares intenten diferenciar os contidos das distintas cadeas tapando o logotipo de marca da emisora. Atopar diferencias despois de realizar esta operación resulta cada vez más complicado. Ademais, seguramente este exercicio obtería resultados similares se se realizase en calquera outra parte de España.

E non pensen que son dos que opinan que na televisión non se emiten bos espacios.

Habelos hainos, pero o problema é outro. O problema básico é saber de que forma o que se emite como propio, o que o telespectador reconoce como próximo, ten algo que ver co sistema cultural-lingüístico, eu diría que ata social, que o rodea. Non se trata de emitir só aquilo que nos é próximo. Trátase de emitilo todo pero deixando claro o que está ó outro lado da esquina e o que está ó outro lado do Atlántico. ¿Sabe o telespectador que iso que lle están a ofrecer como real, como cotián non é máis ca un espellismo, non é máis ca unha ficción?

En Cataluña coexisten TV3 e Canal33, que emiten integralmente en catalán. TV3 é actualmente líder de audiencia, así que parecería que o problema estaría resolto. Cunha programación más ou menos variada, emitida en catalán e dende Cataluña, o problema da calidade na relación cultura-comunicación tería que estar bastante solucionado. Pero desafortunadamente non é así. Falando, en concreto e en particular, da Televisión de Cataluña permítome formular algunas interrogantes máis: ¿Que emite actualmente TV3? ¿Que modelo cultural ofrece? ¿Resulta máis interesante sempre o alleo có propio? ¿A que horas se ofrecen os espacios que responden culturalmente ó colectivo sobre o que emiten? ¿A que públicos van dirixidos? ¿Que elementos diferenciadores achegan os seus contidos en relación cos que poidan emitir outras televisións privadas, ou ben televisións doutras realidades culturais? ¿Existe na actualidade unha diferencia verdadeira e substancial entre o modelo da televisión pública e o da televisión privada?

E é precisamente a esta pregunta á que quería chegar. Non se debe esquecer que as televisións públicas son aquelas que pagamos entre tódolos contribuíntes cos nosos impostos e que, teoricamente, deberan ser xestionadas en beneficio da sociedade. Pois ben, convídoos a que collamos calquera xornal de hoxe e a que, con pavor, observemos cal é o acto cultural máis importante que van realizar esta noite a maioría dos cidadáns deste país (arredor de 21 millóns de persoas): TVE1, “¿Qué apostamos?”; Antena 3, “Esos locos bajitos”; Tele 5, “Fernández y familia”; TVG, “Luar”; e ¡¡atención!! na 2, “La noche temática” (a excepción que confirma a regla).

Se estivesemos diante de televisións privadas sempre poderiamos dicir que “alá eles”, que cadaquén faga cos seus cartos o que queira. Pero, ó tratarse de televisións públicas, estamos a falar de medios en que en certa medida todos somos accionistas. E se ademais a zona á que se dirixen estas emisións ten unha cultura e unha lingua propias, ¿cal é o papel que debe xoga-lo sector público? ¿Un goberno debe realizar unha política clara e decidida de apoio comunicativo á cultura? ¿A que cultura? ¿Á televisiva? ¿Máis ainda? ¿Á cultura maioritaria? ¿Á ameazada? ¿Debe apoia-la cultura comunicativa? ¿Debe busca-la competencia a calquera prezo coa empresa privada? ¿Debe buscar coa súa política unha reorientación dos consumos ou das realidades culturais? ¿Que lles parecería que un goberno decidise que, na televisión pública que xestiona, non se emitisen series de ficción norteamericanas e que estas fosen substituídas polas súas homónimas europeas ou españolas? ¿Ou que unha televisión pública acordase investir tódolos cartos malgastados na exclusiva dunha voda entre personaxes de “rosa caduco” na realización dunha serie sobre as novas profesións ou os vellos oficios artesanais? ¿Deben existir cotas territoriais de consumo cultural televisivo? ¿E cotas culturais?

Xa ven que as interrogantes son moitas e que dificilmente obteremos respuestas para todas. Pero dende aquí, e dende a responsabilidade que teño como profesor universitario, atrévome a expresa-la miña preocupación.

Si, señores, estou fondamente preocupado polo panorama cultural que nos asolaga. O acto cultural máis importante na nosa sociedade é un acto comunicativo e isto, que sería unha boa noticia para todos, convértese nunha mala noticia dado o contido co que nos enfrentamos. Pero esa non é a única razón. Tamén é unha mala noticia porque este consumo cultural será, nunha porcentaxe alta dos televidentes, un acto totalmente desarraigado do sistema cultural no que teoricamente se deben mover.

A miña preocupación non está relacionada cun problema de éxito, nin cun problema de lingua, nin coa cantidade de xente que ve un programa. É posible realizar espacios de éxito en catalán, e así quedou demostrado. En Cataluña, os líderes de audiencia son TV3 e Catalunya Ràdio, dúas das cadeas da Corporació Catalana de Ràdio i Televisió. O problema é de calidade, é de contido, é de territorio, é de arraigamento.

E digo isto con contundencia. Recoñecendo que a televisión me entusiasma. É sen dúbida a lámpada máis bonita que teño na miña casa. Trátase dun medio fascinador. ¡Non matémo-lo mensaxeiro! A televisión non é de seu un problema, o problema como sempre é o uso que dela estamos a face-los humanos. Estamos xa na cultura da imaxe e a televisión é un elemento esencial neste novo panorama. Pero o que ó meu entender resulta moito más preocupante é que boa parte do que estamos a decir ten unha relación directa co sector público.

Se abrimos un pouco máis o obxectivo e nos achegamos a outro tipo de consumo cultural, o consumo das disciplinas que ata agora poderiamos considerar clásicas (cinema, libro, prensa...), o panorama, no que atinxo á intervención do sector público, tampouco resulta moito más prometedor.

En 1997 a Generalitat de Cataluña achegou 370 millones de pesetas para a promoción e apoio do cinema catalán. Esta axuda era de 800 millóns de pesetas en 1993. E, ademais, debemos ter presente que a meirande parte do apoio recibido foi parar a empresas de televisión co obxectivo de realizar cinema para televisión ou series de ficción.

Falemos da prensa. É coñecida a promoción que realiza o goberno autónomo das publicacións impresas en lingua catalana. Denomínase promoción xenérica e supón un importe concreto en pesetas por cada exemplar da publicación impresa en lingua catalana. En 1997 esta cifra alcanzou os 513 millóns de pesetas, dos que boa parte foron parar á edición en catalán de *El Periódico de Catalunya*. En 1993 estabamos a falar de máis de 800 millóns de pesetas. Pero o importe segue sen chegar ó dous por cento do importe global que destina o Departamento de Cultura para toda a súa actuación anual.

¿Saben cal é o orzamento da Televisión Pública Catalana? Hai cifras contrastadas segundo as fontes, e segundo sumes ou restes segundo que partidas, créditos ou axudas extraordinarias, de seguro que non baixa dos 25.000 millóns de pesetas.

Xa que logo, a pregunta xorde de forma lóxica e ten unha resposta bastante clara visto o expoñito ata agora. ¿Dende o poder público e cun investimento económico máis importante có que ten a Consellería de Cultura estanse investindo diferencialmente, dende un punto de vista cultural, os recursos na televisión autonómica catalana?

A intervención ata este momento podería semellar apocalíptica e seguramente podería ser acusada de destructiva, mais non quero que sexa así. E non quero que sexa así non pola miña vontade, porque se esta fose a realidade non tería máis remedio que admitila e expoñela, senón porque o panorama ofrece posibilidades abondas como para albergar esperanzas. Xa lles expliquei a miña paixón pola televisión e non renuncio a que no meu país algún día a televisión pública poida ser recoñecida e diferenciada sen precisa-la consulta do logotipo que a define.

Pero hai máis motivos para a esperanza. Segundo un estudio de Cable i Televisió de Catalunya, a empresa que está a cablear todo o territorio catalán, as familias que xa dispoñen desta tecnoloxía nos seus fogares diminúen radicalmente o uso sobre o segundo televisor da casa. Non é que teñan un consumo audiovisual menor, reorientan o mesmo cara a outras tecnoloxías, e aí, señores, xa lles falo de Internet. Máis ca de Internet estoullas a falar da revolución dixital na que xa nos atopamos inmersos. ¡¡Por fin unha revolución cultural-comunicativa!! Necesitabamos algúns elementos que axudase a rompe-la dinámica en que caeramos. Necesitabamos de algo que nos reorientase nos nosos hábitos de consumo cultural. E ese algo, aínda que a algúns lles doa e lles resulte increíble, é Internet. Ese algo é a revolución dixital.

De seguro que ha crear outra tipoloxía de problemas. Non é a solución a todo pero por primeira vez na historia comunicativa atopámonos cunha tecnoloxía mediática que aglutina tódalas demás. Non é unha tecnoloxía nova, trátase dunha tecnoloxía que refunde as anteriores.

Sen dúbida isto vai transformar non só os propios medios, tamén os propios hábitos dos consumidores, e esa é a miña esperanza. Unha tecnoloxía que, á parte de tódolos problemas e vantaxes que vostedes lle queiran atopar e que seguramente as ten, ofrecerá en breve unha interactividade que nos fará verdadeiramente protagonistas da mensaxe. Imos consumi-lo que realmente queiramos. E vai remata-la hipocrisia mediática do “fágo porque o quere a miña audiencia” ou “eu non vexo nunca *Esta noche cruzamos el Mississippi*” (que malia ser un dos programas de máis audiencia non vía ningúen). E aí e nese acto de sinceridade imos comprobar se realmente foi primeiro o ovo ou a galina. Primeiro o que quere a audiencia ou o que quere o meu peto.

Si señores, no novo medio Internet deposito a miña esperanza para o matrimonio cultura-comunicación. Pero non porque isto nos arraigará máis, non porque poderemos preserva-las nosas esencias, simplemente porque penso que terminarán moitas hipocrisías. Serémo-lo que queiramos ser. E, en caso de que o que fosemos non me gustase, saberei claramente que este matrimonio tería fracasado. Quizais nuns anos acumule unha nova decepción, pero deixen que por uns meses, ó mellor uns anos, viva con esta esperanza: a de eliminar a dúbida que actualmente me absorbe.

Da loita de fronteiras ata a fronteira cultural

MARGARITA LEDO ANDIÓN

FACULTADE DE CIENCIAS DA INFORMACIÓN
UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

Preséntasenos, como problema, a creación e a difusión de contidos dende linguas e países situados na periferia do Poder, é dicir, do Mercado ou, como expón o epígrafe do Consello da Cultura Galega, dos centros de emisión cultural.

Preséntasenos como problema porque asistimos á perda da nosa capacidade de expresión cultural en tanto perdémo-la nosa capacidade de producción real, e preséntasenos como problema porque a perda de espacio para as producións -audiovisuais, no caso que nos ocupa- dos pequenos países e dende as diferentes culturas europeas trae da man a marxinalidade destes países verbo dun sector que articula non só as relacións económicas senón as regulamentarias no cadre do debilitamento paulatino da xa mirrada democracia en que nos movemos.

De fiármonos do que se declara, sexa cal sexa o Goberno e sexa cal sexa o país, concórdase en que as posibilidades para a parella creación cultural/diversidade non van vir derivadas das regras do mercado. Porén, a meirande parte dos gobernos, sexa cal sexa o país europeo no que esculquemos, non adoptan decisións efectivas de estructuración e dinamización do audiovisual. Dicíanolo así Michèle Soulignac, dende a SRF (Société des Réalisateurs de Film), mentres refería o devezo hollywoodiano que se acubilla, aínda, nas institucións, por riba das identidades, á marxe da memoria, sen ter en conta sequera evidencias como as que amosan, en curto, que o cinema europeo de suceso tivo e ten as súas ancoraxes nas realidades nacionais. Institucións europeas que teiman, por exemplo, nunha grande distribuidora cando a paisaxe material presenta unha armazón de pequenas e medianas compañías de distribución que pertencen a tecidos disímilares, na súa orixe e evolución, pero que forman parte dun mesmo proxecto en tanto están inmersos nun mesmo proceso, polo de agora defensivo, de construcción da industria do audiovisual.

Teño, así, para min, que o tipo de entrada para este problema ten que partir dunha primeira pregunta, unha pregunta de esgo fundacional se quixerem, ten que arrincar de saber de maneira explícita se considerámo-lo proceso de difusión e de creación de contidos un proceso substantivo, é dicir, organizador do real, organizador dun real-colectivo que identificamos como nación galega.

A resposta afirmativa seméllanos a única posible. Difícil mante-la incerteza, máxime nun país que accedeu á Modernidade cando xorde, aló polo 1916, coas Irmandades da Fala, un outro problema, o da propia estima, e maniféstao no vencello da política e da literatura, do desexo e da acción. Pero desta resposta afirmativa que calquera de nós xa fixo rutineira -como, senón, xustifica-lo chamado Partido dos escritores, o Partido Galeguista, durante a República-, esvaen, hoxe en día, responsabilidades que nin sempre somos quen de querer incorporar ó devalar da idea de soberanía e de democracia nacional.

Eu vou, polo mesmo, achegarme ó problema da creación e da difusión de contidos como unha necesidade que é, xa, difícil de arrodear ou de entreter con ceremoniais como a cociña. Iso facíano ben mellor ca nós os galeguistas da posguerra, os dos anos escuros, como nos fixo lembrar Dosinda Areces, facíano ensoñando no viño albariño a Galicia do medievo, con armada de seu. Eu, educada por Dosinda Areces, achégome ó problema a través das relacións que se establecen entre dúas mediacións: a produción audiovisual, por unha banda, e a televisión pública, a TVG, pero non ollada como iso que se nos presenta diante dos ollos, como réplica das canles comerciais españolas, senón pensada como televisión de servicio público, como televisión coa que se vertebran relacións sociais de comunicación. Televisión aberta, que esixe profesionalidade -e pode esixila ós case quince anos da súa fundación e coa experiencia de ter nutrido con recursos humanos por exemplo os equipos de retransmisións deportivas de Canal + ou a productoras privadas non galegas-, profesionalidade renovando formatos, pluralizando a oferta de opinións, arriscando ensaios experimentais e espacios para audiencias específicas que, polo xeral, adoitan funcionar como animadoras sociais áinda que cuantitativamente sexan minoritarias, rendibilizando o diñeiro público non só con axuste de contas senón coa definición e a dinamización dunha política identitaria que comece pola súa propia imaxe de marca: que ningúén disimule -como se lle dera vergoña- que traballa para a TV de Galicia -ou, senón, eu tamén quero a miña roupa-, que as alianzas para a difusión ou a produción sexan avaliadas e respondan a unha estratexia cos obxectivos claros, cando menos diáfanos, que os produtos con que nos representa a TVG, na casa e por fóra da casa, non contribúan ó estereotipo de primarios, festeiros, morriñentos, politicamente acomodaticios e preocupados pola moda do vestido.

A mediados dos oitenta Italo Calvino preparou un ciclo de conferencias para Harvard que titulaba “Seis propostas para o vindeiro milenio”. Unha delas era a exactitude. O seu pasamento cheugoulle denantes de pronuncias pero catro das intervencións ficaron por escrito. Coincidía, nalgúnha das súas preocupacións, con outro pensador moi editado en Galicia e en galego, o filósofo Alain Badiou, en ollar para as imaxes coma un dos productos do século XX que son, ó mesmo tempo, operadores do século XX, produtos que ó mesmo tempo definen o século. É a posición que nós adoito accolmos para os contidos e para a circulación destes contidos, produtos e operadores identitarios, suxeitos activos.

Por máis abastamento permítanme trasladarles un par de cuestiós dun seminario de Badiou, que decorre este cuadrimestre na Universidade Paris VII, sobre o século XX. Badiou fai unha abordaxe corsaria do século polo fío funambular das crebas, das fendas que fan visible a pasaxe -dis-

continua- entre o XIX, o século do positivismo e do imaxinario, das ciencias e do marxismo, para o XX, e fala de tres aspectos completamente innovadores na política, coa entrada da subxectividá de como constitutiva da conciencia revolucionaria, tal e como se manifesta, segundo o propio Badiou, na obra *¿Que hacer?* de Lenin. “Petar na alma do pobo ata conseguir un estado de conciencia revolucionaria”. Alfonso Rodríguez Castelao. Fala da fenda na creatividade artística e da súa expresión no *Manifesto surrealista*. Nós poderíamos falar de *Más allá*, de Manuel Antonio, e aproveitar para desvelar por que o Dr. García Sabell mantén acubillados, nos seus baúis, os textos en prosa de Manuel Antonio. Fala da Psicanálise, que remata co dispositivo simbólico do pai ó deixar agromalo inconsciente e ó deixar medra-la idea antiautoritaria, a idea de democracia -para as mulleres-. É mágoa que non poidamos coller como exemplo a Nóvoa Santos e a súa obra -cito de memoria dende unha fotocopia que hai ben tempo me pasou Luis Mariño-, “la inferioridad intelectual del sexo femenino” ou quizais “la indigencia espiritual de las mujeres”. Entrénzanse estas frases do ilustre científico. Proben a intercambia-las palabras entre unha e outra e o resultado final dá sempre igual. Debe ser verdade.

Coa producción audiovisual e a televisión pública como mediacións voulles procurar algúns sinais, certos síntomas, para que entendámo-la complexidade real, non a nivel de intencións ou de programas, senón de intervención dende o interior mesmo da construción identitaria, do feito que tratamos e do contexto en que este feito se desenvolve.

No comezo do verán do 1997 unha intervención nosa na sede coruñesa da UIMP, Universidade Internacional Menéndez Pelayo, adiantaba o título “A identidade como reclamo e como mercado”. No celme da nosa incipiente proposta estaba a necesidade de facer visible unha categoría, a da identidade, non máis abstracta que a de calidade ou a de entretemento, atravesada coma elas por fenómenos históricos que organizaron o gusto e a verdade, facela visible como marca e pasar a considerala como un elemento de mercado no ámbito do intercambio cultural. Presentábamos, asemade, naquela ocasión, xunto con colegas da Universidade de Haute Bretagne e mais de Wales-Aberystwyth, o proxecto “TV e interculturalidade: Bretaña, Galicia e País de Gales” que iría estudiando o estatuto da producción audiovisual na lingua de cada país, avalia-los resultados e elaborar certas recomendacións. O informe final deste estudio circula dende o mes de xullo e fíxose, dentro do programa Media II, en colaboración con televisións públicas e institucións político-culturais.

Realizado, no caso de Galicia, en relación estreita coa TVG, axiña se confirma que a realización e maila exhibición de ficción en galego é un dos puntos febles xunto coa carencia de programas de distribución. Pasados uns meses a TVG establece coa sociedade catalana Filmax un acordo de dobraxe de producións foráneas ó galego e, contando coa subvención da Dirección Xeral de Medios, nesta *rentrée* outonal contemplamos e oímos “Un amor por descubrir” na nosa lingua. Da súa man chegaron os primeiros datos empíricos de que o galego non resultaba anticomercial. O segundo filme que se acorda dobrar: “Os padriños do noivo” chegará en xaneiro amais dunha ducia

de películas e de deseños animados en soporte vídeo. Son informacions que lemos en *A Nosa Terra*, número 857, do 19 de novembro, xunto cunha nova ben significativa: a película *Fisterra* de Xavier Villaverde vaise proxectar en Galicia só na nosa lingua nacional. *Fisterra* presentouse nos Festivais de cinema, como adoito fan as obras de autor, e pasará, o 8 de xaneiro, para as salas comerciais. Tódalas copias en galego, nas sete cidades e nalgúns vilas de Galicia, mentres a productora Continental anuncia que rodará o filme seguinte no noso idioma como lingua orixinal.

Non existen razóns militantes, áinda que puidera habelas, por detrás desta decisión. Un dos polos do sector audiovisual, o das sociedades de produción independente organízase, sabe que o galego é, tamén, mercado, e venceu teimas antigas de querer facelo todo en idioma inglés. O sector organízase e por iso avalía como negativo para a súa estabilización, alén de contradictorio ó se tratar dun sector moi protexido pola administración, o crecente dominio dunha sociedade catalana -Gest Music- na canle pública do sistema televisivo en Galicia.

De feito, a TVG móvese en varias direccións, por veces en vías paralelas e alleas, pois que áinda que se esforza por contribuír ó proceso identitario, e así se representa en escenarios internacionais, ou dá algúns pasos cara ó servicio público co control de custos, o investimento en renovación tecnolóxica e a preocupación pola reciclaxe profesional, na práctica establece acordos que implican unha política privatizadora efectiva -por non entrarnos nos contidos que esta política comporta, reproducindo formatos das privadas estatais e que o Consello de Administración ou a permanente do Consello Superior do Audiovisual deberían vixiar- mentres continúa sen definir unha estratexia de difusión a través por exemplo das temáticas ou de canles interculturais, como ARTE, ou relámbese competindo con programas banais, esquecendo as fórmulas de coproducción -un dos camiños para atraer cara a si a imaxe de marca dos seus aliados e convertela nun activo máis-, e teríamos de peneirar moi fino para poder falar de ateibos sequera dunha rede internacional redacional, do respecto pola lingua e do futuro de programas infantís ben exitosos tal *Xabarín*. Como outro caso do que temos coñecemento directo porque eu mesma dirixín, co profesor Romá Gubern, o posgrao "O Guión e o estilo documental", que estivo na orixe das produccions ás que me vou referir. Dende xullo do 1997 a TVG ten os dereitos de explotación de cinco documentais, dirixidos por Basilio Martín Patino, Patricio Guzmán, João Botelho, Belkis Vega ou Llorenç Soler, que só difundiu na noite do 24 para o 25 de xullo do 1998, ás tres da madrugada, agás a película de Botelho, de ton máis infantil, que se emitiu no espacio da tarde. Síntoma, este, o da non difusión de produtos da propia canle pública, que se manifesta en moitas outras televisións e que xa está a soerguer comisións de traballo para ver este novo tipo de censura sobre suxeitos que non son ordinarios en moitas ocasións e que de seu contribúen para darlle corpo -é dicir, experiencia e consciencia- ó servicio público.

Regresaremos, no seu momento, á significación que pode contraer este tipo de actuación para as prácticas e consumos culturais e á responsabilidade política que se deriva das mesmas. Tanto por parte do goberno galego como da primeira forza de oposición, o BNG, que é asemade unha forza

nacionalista, ou sexa, identitaria de seu, por razóns diferentes, a reorganización do sector público da industria da comunicación non acaba por ser prioritaria. Así, o BNG entretense nunha política de mínimos, hipertactista, que trata coa TVG dende as regras que esta lle impón, como televisión de modelo gubernamentalizado, preocupándose polos minutados máis que por definir unha estratexia global, unha programación de servicio público ou un plan de eficacia comercial que tamén forma parte da soberanía. E é que no escenario estanse a deixar ve-las bambolinhas, andamiaxes secretas que fan corre-lo tempo.

Na pasada primavera, xusto cando chegabamos á fin da pescuda que titulamos "TV e interculturalidade: Bretaña, Galicia, Gales", producíase un feito que veu a adquirir significación sobranceira para o futuro das prácticas culturais e para o lugar que lle cómpre á política nese futuro. O feito foi a interrupción das negociacións sobre o chamado "Acordo Multilateral de Investimento", o AMI, no seo da OCDE. Esta nova sigla, nova no espacio en aberto, no espacio público, levaba tres anos preparando a súa chegada con total discreción. E agora faino entre a contestación de colectivos profesionais, de actores políticos e de representantes institucionais. Francia, o país que liderara a "excepción cultural" no GATT, acaba de se retirar das negociacións do AMI e implícase, deste xeito, no debate a nivel gobernalmental.

A modo de exemplo, o AMI cuestionaría todo o sistema de axudas ó cinema e no nome da igualdade de trato para o investimento nacional e foráneo, as *Major*, o reino do cinismo, andan xa a reclamar subvencións consonte as taxas sobre as entradas en sala.

Nos seus efectos o AMI emparéllase con outra sigla, NTM (New Trasatlantic Market), é dicir, coas necesidades das industrias da comunicación norteamericanas a nivel de exportación por asentar unha zona librecambista entre USA e Europa que, amais de desmantela-lo sistema proteccionista de cotas, veña eiva-la incipiente organización europea do sector. Unha zona librecambista, un espacio completamente desregulado no que se fará efectiva a converxencia comercial, co mercado como referente único. Por iso Claude Lelouch, no nome da asociación de realizadores e de produtores franceses, fala de dar un paso á fronte incluíndo como cláusula a categoría "soberanía cultural".

Se nos fixamos na Televisión, en diante xa non escoitaremos falar dende a tecnoloxía da "era dixital". Falarásenos dende o rendemento da era da peaxe, escoitaremos falar da integración vertical, iremos cara a un nomenclátor cada vez más reducido que repetiremos con facilidade: Microsoft para os loxiciais, Havas na prensa electrónica, C+Nethold, ou o temible MKBB (Murdoch, Kirch, Bertelsmann, Berlusconi).

Vontade oligopólica, vontade de poder coa que Nietzsche querería tronzar en dous o mundo, consagración da barbarie que caracteriza o século e que tronza, de vez, en dous o mundo.

A desregulación é, así, dende a vontade de poder, unha necesidade natural, como o é espallar, dende a lóxica das infraestructuras, a converxencia informática-telecomunicacións-audiovisual.

Dende outros suxeitos implicados, e dende o concepto de cidadanía, pola contra chámase pola Lei, tal e como fixera Félicité Lamennais a mediados do XIX, condenado polo Papa a causa do seu ideario liberal, ó manter que entre o rico e mailo pobre a liberdade é opresora e a lei é liberadora. Dende os outros suxeitos valórarse o dereito sobre o contrato, o imaginario colectivo e simbólico sobre o financeiro, nun proceso que de seu nos conduce ó debate sobre a idea de servicio público, sobre a televisión de servicio público.

Hai un mes, o 17 de novembro de 1998, os Ministros e Ministras de Cultura da Unión Europea reafirmaron por unanimidade as súas competencias sobre o servicio público audiovisual, curándose en saúde das conclusións ás que poida chega-la Comisión Europea despois do estudio das reclamacións sobre “competencia desleal” que lle presentaron varias canles privadas de televisión. Importante esta resolución conxunta das e dos Ministros. No real, porén, o paradoxo non se deixar agardar. Aínda en Francia, a Ministra de Cultura e Comunicación presentou un proxecto de Lei do Audiovisual que arrodea o control sobre o sector privado para remarcar, soamente, o reagrupamento das canles públicas nunha sociedade, a baixa do tempo publicitario e a aplicación da directiva “Televisión sen fronteiras”, singularmente no que se refire a acceder ós acontecementos de interese que serán fixados nunha lista oficial. Inmediatamente contestada polas organizacións profesionais, sindicatos e parlamentarios -socialistas, verdes, comunistas- da “esquerda plural” tanto por non prever la compensación financeira da perda de publicidade como por poñer en perigo as obrigas de investimento da televisión na produción cinematográfica, a comezos deste mes de decembro o Goberno francés retirou o proxecto de lei para continuar co proceso da súa discusión e elaborar un novo texto. Non imos entrar no caso español, cun sector público abandonado ó chou, ó endebedamento coa banca e ás portas dunha posible privatización.

Opinar e reclamar medidas políticas, como cidadáns, elaborar propostas, como estudiosos, intervir, como militantes, todo indica, pola primeira vez, que ningún poderá manterse ó abeiro da televisión.

Como vostedes saben, a televisión pública foi un dos vértices en que asentou a sistematización que fixemos sobre a produción audiovisual en galego, bretón e galés, nunha primeira fase para os anos 94-95-96, e que se continúan nun observatorio que está traballando no bienio 1997-1998 e fará, a seguir, o 1999-2000.

Por historia e porque os procesos na historia son tan variados como esta triple nacionalidade, Bretaña-Galicia-Gales participa de certa ilusión de semellanza que impregna ós países da periferia atlántica, países morfoloxicamente transferibles, coa mesma poboación (preto de 3 millóns), con emigración, con formas expresivas parellas na música, na literatura, nos mitos e mesmo en algo tan material como a tipoloxía das empresas do audiovisual: pequenas, cunha ou dúas persoas fixas, arquetipo de flexibilidade laboral, formalizadas como sociedades limitadas e adicadas de preferencia á produción, o seu cliente nodal son as institucións e a tele pública, tele pública que, asemade,

adoita te-los dereitos de difusión amais de funcionar como distribuidora no mercado exterior. Coa súa orixe dende dentro do coñecemento do sector, asociadas, febles no seu financiamento e na súa profesionalización, non podemos derivar, porén, que resultados iguais teñan idéntica significación. Mesmo se as horas de exportación en Galicia e en Bretaña son intercambiables, pouco máis de dez para o período analizado, este dato fala de problemas diferentes, e iso é o que nos interesa presentar para a discusión porque é o que colle valor a partir de entende-la interculturalidade como un operador e non como algo que nos vén dado, a interculturalidade como algo a construír a partir de determinadas mediacións. Como a tele ou como os novos modos de oferta e de recuperación dos productos audiovisuais.

A partir da noción de fluxo comunicativo, da posibilidade de recuperación de calquera producto en calquera momento e en calquera contexto, a competencia pasa a artellarse arredor da información que circule sobre cada producto, arredor da súa visibilidade, e da imaxe de marca que acompaña a cada producto, entre elas, como levamos dito, a da súa canle de orixe e, nun senso máis amplio, a da súa cultura de orixe. Dende a lóxica da Europa “mosaico de linguas e culturas” as producións de cada país beneficiáñse deste novo modelo concorrencial, usufructúan da converxencia tecnolóxica e do apoio político ás producións nacionais e son o elemento que se precisa para conxugar unha vella dicotomía, a da identidade como reserva espiritual ou a da identidade como mediación para as relacións sociais, incluídas as de carácter económico, é dicir, a da identidade como mercado.

E para operar no mercado, co soporte produción audiovisual, como obra audiovisual, máxime as linguas de ámbito restrinxido ou as culturas de nacións sen estado como a galega, non poden prescindir dunha televisión pública nin poden deixar que a televisión pública prescinda das súas obrigas de servicio público, a primeira das cales é a definición dunha política identitaria e dun programa de acción.

Se collemos como exemplo o caso galego, malia terse creado a TV pública por un mandato parlamentario no 1985, as preocupacións identitarias maniféstanse en data recente estando máis preto, nos seus primeiros anos de vida, da filosofía de mínimos da TV de proximidade -tan querida para os franceses, e que agora tentan apurar para competir a través de F3 con TF1 ou con M6- que da TV de servicio público como un *mass media* fundamental no proceso de construcción da nación e en relación dialéctica cos diferentes ámbitos da vida social. Entre eles o mercado. Pero esta preocupación, que se adianta ás recomendacións que seguen outros países, deixa ve-los aspectos contradictorios no nivel da acción cotiá e do audimat. Porque aínda que fronte á situación de Bretaña ou de Gales as vantaxes lingüísticas e de política formal da TVG son manifestas, tamén o é a súa práctica privatizadora -entrega do *prime time* a unha productora foránea como *Gest Music* e a contidos reproductores das privadas, “Tardes con Ana”-, cando o que lle cómpre é comprometerse coa dinamización da produción no sector e coa circulación e rendibilización duns bens en

que o imaxinario é parte do real. Onde se implican identidade e mailo mercado, por retornar á nosa consigna funcional. Uns bens que teñen diante deles o reto de ser competitivos, ¿por que non?, e a obriga de contribuír ó pluralismo efectivo nos múltiples eidos en que se manifestan as relacións de intercambio a nivel internacional.

No outro extremo o caso bretón, aínda abanándose nunha etapa recuada de televisión de desconexiós, lonxe das modalidades contemporáneas de TV identitaria e ollando para si mesma nas mans dos servicios internacionais de TF1, que no seu momento fixeron unha experiencia piloto durante os mundiais -emitindo en bretón- e que se disponen a inaugurar co satélite, no 1999, unha canle rexional na que a rendibilidade estará na oferta de servicios multimedia. No caso galés, pola contra, S4C nace como canle identitaria e é, asemade, a que presenta mellor e máis rendible estrutura comercial.

Verbo do marco legal, como saben, para a TVG é o Estatuto de Autonomía e para S4C fórono -agora comeza a se ocupa-la Asamblea Nacional- as sucesivas regulamentacions -importantísimas no panorama británico, tanto que se dixo sempre que realmente a canle privada ITV non pudo funcionar senón como apéndice da BBC ata o 92-, as famosas Broadcasting Act. Das tres Compañías, son S4C e maila TVG as que reúnen, pois, as condicións políticas requiridas para trazar estratexias transnacionais, estratexias que requiren, a curto prazo, programas de catalogación-indexación, dobraxe, subtítulado e, sobre todo, coproducción e alianzas de difusión.

Índonos para o papel de cada unha das tres televisións na produción audiovisual (France Ouest en Bretaña, TVG en Galicia, S4C en Gales) e sen poder establecer relacións de sentido entre o número de horas e a representatividade comercial ou identitaria (practicamente monolingüe a TVG, menos de 2 horas semanais a bretona, unhas 40 horas a galesa), na sección de xéneros observamos como son dominantes os de ficción en Gales, as news en Bretaña, e nos tres casos o xénero documental é un dos que nutren o sector. A presencia de longametraxes cinematográficas e dos filmes de animación como un dos productos con máis posibilidades de saír ó mercado exterior son, neste caso, si, unha constante para o audiovisual tanto galés, como galego, como bretón. Así o demostra o plan da TVG de apoio á cinematografía -mil millóns de investimento en 3 anos- ou a produción de "Os vixiantes do Camiño" para estrearse no 99, segundo o exemplo galés que conseguiu o nomeamento ó Oscar, como mellor película estranxeira, de Hedd Wyn, no 94, e de Famous Fred, no 98. Tamén é a canle galesa a que presenta unha política empresarial de coproduccións e de comercialización estándar, en parcería coa Cinquième ou coa irlandesa RTE, e unha rede de exportación en soportes diversos a máis de cincuenta países, incluídos USA e Canadá.

Á parte da diferente cultura empresarial das canles públicas estatais que serviron de referencia para as diversas televisións territoriais e que influíron para ben, caso BBC/S4C, ou para mal, TVE/TVG -e neste caso, amais do modelo errado, houbo e mantense unha fatídica relación profe-

sional-, no caso galés localizamos unha relación causal directa no nacemento dun sector audiovisual con *mamá* S4C e *aunt* BBC. Definida como sociedade difusora, os contidos chéganlle desde a BBC -para as *news* e para programas de reportaxe ou *current affaires*, pero tamén para a serie estrela dende os seus inicios, *Pobol y Cwn*- e dende a privada HTV amais das sociedades independentes que se foron creando arredor das demandas concretas da canle en galés.

Pola súa parte, de non concibirse como sociedade productora/difusora, a TVG endexamais chegaría a existir, carente dun sector en que se ensamblar de partida e carente dunha televisión pública estatal disposta a cooperar, por mandato legal, na produción en galego.

Por outra banda, é significativo observar que son os últimos cinco anos, singularmente a partir de 1995, os anos en que medra o audiovisual bretón, galego e galés, feito ó que non é alleo o cambio de rumbo na política europea xeral, a conciencia da conveniencia de abrirse a outras solucións e a visibilidade do litixio entre defensores da concentración e os que loitan polo recoñecemento de medidas de política cultural que contribúa ós procesos identitarios tanto como a que se redifina o sector da industria.

Son os anos que tenden xa a unha certa especialización das compañías e son anos en que se establecen asociacións profesionais (APAB, AGAPI, TAC), asociacións que en tódolos casos funcionan a xeito de *lobbying* económico-político diante das institucións administrativas e culturais, no propio territorio e no exterior, e encárganse das negociacións coas televisións. Son, asemade, encrucilladas informativas para as productoras e polo xeral adican parte da súa actividade á formación profesional, a esculcar naquelas eivases más urxentes e a aprenderelles ós seus asociados cuestións relativas ó oficio. Esta función de *training* aparece en grao diverso nos tres casos e para nós devén nun dato relevante de cara a afondar, dende a Universidade, no deseño de ofertas curriculares e de pescuda vincelladas directamente coa satisfacción de necesidades, tanto en ideación e produción como en difusión e políticas de promoción.

Así, neste ano 1998-1999, amais de continuarmos co levantamento e catalogación da producción no que xa denominamos Observatorio do Audiovisual, e no que participa como parceiro o Consello de Cultura Galega, traballamos, xunto coa Universidade de Gales-Campus de Bangor, Telefís Eirin en Irlanda, TV3 en Catalunya, e a TVG, na definición dun servicio integrado europeo para as televisións de linguas minorizadas que concluirá no vindeiro xuño e do que agardamos ter, nesas datas, o informe final.

Se algo sobrancia -por iso o senso de urxencia que acollen as nosas intervencións- é que o incardinamento ou a desaparición do audiovisual nos pequenos países vai vir derivado, tamén, do seguimento das variantes que lle son propias e do aproveitamento de medidas que se poidan activar, e reclamar, dos organismos europeos sempre que se deseñen estratexias de vertebración.

A lingua e o imaxinario nacional como un valor de cambio, un sector audiovisual que está a medrar, directivas comunitarias a favor e a numerización ampliando o mundo das relacións interculturais..., todo semella indicar que foi no caso galés onde se desenvolveu axiña a conciencia de identidade como parte do seu activo comercial, tanto no áñada denominado mercado interno -desenvolvemento de campañas de imaxe corporativa nas outras canles, estudos de recepcións...- coma no externo, con vistas ós seus plans para a "era dixital". As mudanzas que traerá a converxencia da dixitalización coas telecomunicacións e o audiovisual para os modos de nos relacionar e para a competitividade -¿sen freo?- no mercado mundial, estanse a manifestar en escollas, por parte das productoras, cara ó multimedia pero, sobre todo, nas actuacións de televisións públicas, como S4C e a TVG, con plans específicos de presencia no universo dixital onde, en palabras do presidente e mais do director executivo da canle de Gales "pola primeira vez a lingua galesa estivo en paridade coa inglesa ó comezo dunha revolución tecnolóxica".

Pola súa banda a TVG distribúe o sinal no territorio español por satélite (Vía Dixital) e por cable (CTC, Cable i Televisió de Catalunya) así como en territorios próximos (Portugal, Asturias) e por cable nalgúns países latinoamericanos (Arxentina e Venezuela), por ámbolos doux sistemas no Uruguai e por satélite para México, duplicando, praticamente, a programación que ofrece para Galicia.

As recomendacións que faciamos na investigación devandita, e que vostedes poden consultar en calquera dos tres idiomas -galego, galés, bretón- e tamén en inglés, mentres se prepara xa a edición en francés, referíase á entrada na era multicanle asegurando a cobertura de espacios lingüísticos e definindo, sobre todo, a identidade dos produtos como modo de participar, sen discriminacións, sexa cal sexa o volume de actividade de cada sector.

Neste senso lembrábbase a necesidade de efectuar programas de subtítulos dende cada lingua, ofertándoas no seu momento ó par das versións a outras linguas, e políticas de dobraxe ó par de proxectos de investigación que localicen determinadas constantes nos usuarios, as súas culturas -non só televisivas- comezando, no noso caso, polos países do Arco Atlántico e pola potenciación da credibilidade e prestixio de cada canle pública, amais de engadir, xa agora, como prioritario, o espacio xeolingüístico de Portugal e Brasil, a resultas das conclusións do Coloquio celebrado recentemente.

O papel das Autoridades mediáticas, e a súa reformulación como reguladoras e vixiantes do interese público, faise, no momento actual, imprescindible, máxime en situacións como as dos pequenos países onde a televisión pública se demostra que é a garante de que existe, subsista ou se desenvolva un sector da industria da cultura que intervén, asemade, na concreción democrática da oferta plural. Por iso ampliámolo-a cuestión da calidade, amais das categorías clásicas que falan dela dende referentes históricos, profesionais e sociais específicos, á identidade, apónolle tamén o valor de aprendizaxe do outro como posibilidade multicultural e como dialéctica intercultural.

Tocante a estas recomendacións engadiríamos un programa de ensino e de reciclaxe con vistas á consideración dun polo público multimediatíco, a proposta de programas "universidade/industria" que inclúan as políticas das TV públicas cara ás alianzas internacionais amais de incorporarlle, como acabamos de dicir, ó modo de pensa-la calidade o concepto de "soberanía cultural".

E é que, de seu, a investigación que levamos adiante a USC, a UHB e a UW, no seu desenvolvemento tiña que se topar co AMI e situarse fronte ó AMI a partir mesmo da súa hipótese de partida: a TV pública como insubstituíble para a identidade, a regulación e as autoridades independentes como necesidade democrática, a política como o terreo de xogo no que urxe tomar decisións. Por iso nos afectan, a favor, feitos como a fenda que se abre coa interrupción das negociacións por presións diversas dende países como Canadá, Bélxica, Francia..., dende foros de debate como o que se realizou este verán en Marrocos -e agardo que como este de Compostela-, no que a idea motriz se recolle na carta que envía o senador francés Jack Ralite ó director xeral de F2/F3 pedíndolle espacio para a discusión sobre o AMI e na que di: "vos non ignorades como ese Tratado, negociado en solitario polos 29 países más ricos do mundo, ten que ver con tódalas prácticas humanas que pasan a ser definidas obrigatoriamente como investimentos". "Limitándonos só a cuestións culturais e artísticas -prosegue- o AMI cuestiona potencialmente as políticas culturais nacionais e tamén a política europea, os acordos bilaterais -especialmente cos países do sur-, o estatuto da propiedade intelectual -dereitos de autoría e dereitos veciños- e todo iso no nome dun mercado mundial que sería natural como a gravitación universal, dicía hai pouco un ideólogo na Unesco". Referíase Ralite, sen nomealo, a Alain Minc.

O AMI -ou o NTM- viría configurarse, así, como o programa estratégico más ambicioso para unha economía "global e unificada" no que cumplirá substituí-las institucións públicas polo que acorden, entre eles, os investidores, Microsoft, a Compañía Xeral de Augas, os Murdoch, Kirch, Bertelsmann, Berlusconi... *and so on.*

- O AMI sería a fin lóxica dun proceso en que as corporacións fixan as regras e llas impoñen a calquera modalidade institucional nas que se reflectan as relacións de forza, é verdade, dos suxeitos colectivos que se constitúen en nación baseándose en referentes non reducibles ó beneficio económico tan só.
- A creación dun oligopolio -e a conseguinte eliminación do tecido que configura hoxe o sector en países como o noso- e a economía de peaxe semellan o modo natural "como a gravitación universal" ó que lle opomos modos tan artificiais, construídos polo xénero humano, como as linguas, a identidade ou a democracia sobre un tapete de xogo real.
- Democratiza-la comunicación implica espalla-las obrigas de servizo público a tódolos actores do proceso.- Si. Implica o artellamento de programas de innovación, de pescuda, de creación.- Si. Implica un polo público de producción multimedia.- Si. Pero implica tamén un non: o do control do imaxinario colectivo por parte dos grupos financeiros.

Esta reflexión podería terse chamado “Televisión pública ou barbarie”, unha hipótese selectiva, como calquera hipótese, que nos fai escoller dentro do ámbito do audiovisual un tipo de achenamento ás cuestiós do imaxinario e do simbólico en relación ó real, contempla-la produción, o financiamento, a difusión como aspectos da categoría que se vencella con esta hipótese, a da democracia, hoxe unha categoría colectiva -iso do servicio público- que corre o risco, como nos oitenta, de converterse en mera xesticulación: ben, que o fagan as privadas, pero que o fagan ben. Sería o triunfo maior do “laissez-faire”.

Ímonos agora cara á tan coñecida e publicitada perda de fronteiras anticipádonos, para facilita-la comprensión, con un si ás fronteiras lingüísticas para construírmos espacios xeo-culturais e políticos de comunicación, con un non á converxencia sobre bases de dominio tecnolóxico, con un si a unha oferta con sinais de orixe, con un non á competencia frontal e dende as regras de xogo das comerciais, con un si á oferta transversal para públicos específicos internacionais, con un si -para bota-la romana desta beira- ás fronteiras xeo-lingüísticas do galego -incluímos América-, ás fronteiras políticas do Galeuzca -inclúo a “Declaración de BARCELONA”-, con un si ás referencias do espacio europeo, lusófono ou céltico como fronteiras culturais.

Coa perda de fronteiras, e mentres se ensumiron os vellos muros de contención, agromaron outros territorios e canda eles a redefinición da comunicación como o *locus*, como o lugar en que acontecen procesos en aberto para a construcción da identidade en relación ó outro, aquilo que é diferente de nós, que ten outros intereses e con quen nos entendemos -finlandeses, galeses, bretóns, irlandeses...- ou fronte ós que resistimos ou reivindicamos.

Un proceso, o da identidade como construcción, no que ollamos como adquire valor, tamén de mercado, a institucionalización da diferencia, a lei fronte á fortificación, o documento fronte ó monumento. A “Declaración de Barcelona”, outra vez, fronte á “Constitución española”.

A lingua e a cultura deveñen en actores de mercado amais de funcionar, para nós, como orixe material e coma signo visible dese dereito colectivo que acollemos en palabras como soberanía e que precisa dotarse de corpo para participar, cómpre repetilo, da experiencia e tamén da consciencia.

Pola convención de diversas variantes, entre as cales a perda de representación -e de resultados- do antigo Estado-nación e da súa filosofía impositiva, unívoca, expansiva e racista, as rexións lingüísticas -Latinoamérica pero tamén a lusofonía, na que incluímos Angola ou Timor Leste e os enclaves galegos en diversos países-, a área catalana -que tivo que soporta-la interdicción política do sinal da súa televisión pública cara ás Illes ou para o País Valencián- ou a área do gaélico -S4C Digital Network, SDN, comeza a emitir para Escocia-, están na base da globalización comunicativa cun signo diferente do dos gringos como centro emisor da súa producción na súa lingua única e cos seus referentes de valor.

A transmisión vía satélite non se presenta xa como un universal e tende a especializarse a partir de constantes culturais e lingüísticas, unha actuación da industria de infraestructuras que non é allea á necesidade de planifica-la diversidade de contidos para asegurarse a catividade dos mercados e na base da cal, hipoteticamente, calquera proposta poderá circular. Pero para facelo dende a producción dos pequenos países e como parte das súas relacions sociais cómpre que, ó mesmo tempo que a tecnoloxía, teñámo-la política a favor. Velaí un dos vectores que interveñen no debate xeral arredor da comunicación e da cultura na hora actual.

Por iso adoptámolo termo de fluxos fronte ó de productos import-export, e referímonos á emisión, almacenaxe e recuperación de calquera sinal en calquera lingua por calquera usuario en calquera lugar fronte ós calendarios cotiáns de emisión convencional, sen extrapolar estes elementos á perda de audiencia da televisión xeneralista que seguirá a rexe-lo modelo na oferta multicanle. Por iso non arredámolo-a compresión dixital e a multiversión lingüística, e temos considerado o galego, en suma, como reclamo e como mercado. É a achega que facemos, para a discusión arredor da sociedade da información. Dende dentro da historia, é dicir, sobre o signo da fronteira política e cidadá.

Estamos, pois, tratando dos procesos identitarios como procesos comunicativos mediados pola industria cultural, partimos de espacios xeo-lingüísticos como un activo comunicativo e de mercado que atinxo, no caso das teles, tanto ás públicas como ás comerciais ou a variantes de tipo local, educativo, comunitario, etc. e considerámolo-los actos políticos, neste momento, como necesariamente normativos: estamos pola regulación, pola Lei do Audiovisual, por Autoridades independentes que hoxe non se dan no sistema galego, pola reflexión sobre un fenómeno dende dentro do fenómeno, dende o interior do sistema de relacions que operan e no que, como medio e como suxeito, opera.

Tódalas persoas xa coñecen os *gap's*, os fosos que se crean a través dos cartos para acceder ás grandes ofertas de interese xeral, e dende a nosa situación estos fosos teñen que ser defensivos, coma os que arrodearon os castros, defensivos para a produción e para o tipo de contidos. Tódalas persoas sabemos que o alleamento se dará en nós como suxeitos sociais mentres se nos condena á individualización -perderémo-lo corpo e perderémo-la rede, xa verán- converténdonos nun falso actor sen público, como os que representaron a Valle no Teatro Principal, sen o outro, e sen conexións.

Hai uns días, na apertura do II Colóquio Brasil - Estado español de Ciencias da Comunicación o profesor Terceiro recollía o seguinte cadro de costumes: dous cadeliños nun teclado dun loxcial e un dicindo para o outro: “o mellor de Internet é que ninguén sabe que es un can”. O grande marginado será pois un suxeito colectivo que, ó contrario do que pasaba na novela *Devalar* de Otero Pedrayo, estalará confuso nunha morea de faíscas que nin se chegan a luír ou, xa non digamos, nin

a entrenzar. E tamén temos que saber que as estratexias “rexionais” das privadas -para nós, pola contra, rexional quere dicir multinacional, como Europa, Latinoamérica, etc.- pasan pola TV de proximidade, para a oferta de servicios multimedia, tele-tenda e demais. Imaxínense o barrio de Salomé en Compostela, onde eu moro agora, o barrio da praza de abastos, substituíndo a entrada do peixe, dos queixos de leite sen pasteurizar ou os pementos de Pinto de Herbón polo “tele-achat”.

Se na definición de espacios xeo-lingüísticos, como o lusófono para nós, ou culturais, como o Arco Atlántico ou a Europa, é certo que nos topamos coa reproducción do sistema de matriz americana en países da periferia -de México a Taiwan-, tamén o é que neles somos unha opción real e que vai depender de como nos situemos no mesmo para configuralo de modo plural, diverso, baseándose nas industrias culturais nacionais, evitando o *free-trade*, advírtenno-los estudosos, e a negociación transectorial.

Estamos aprendendo a olla-la realidade dende novos paradigmas que, paradoxalmente, se deixan ver coa fin da guerra fría e despois da ilusión de información en tempo real, sen mediacións, con que se anunciaba a Guerra do Golfo dende un único emisor.

Por unha banda o denominado Oeste, xa saben, o que identificamos co celme dos principios do posfordismo -globalización, liberalización de mercados, aumento da competencia nacional e internacional, descenso do estado do benestar...-, confróntase, a partir do satélite e con vistas á DTV, coas culturas televisivas locais, ou que chama locais, e xa puxo en marcha ofertas específicas dentro do propio territorio a través do cable ou por satélite (para India ou para Oriente Medio, por exemplo). Esta confrontación entre culturas viña sendo analizada, no período previo á globalización, por parte dos investigadores achegados ós Cultural Studies e singularmente a través do intercambio de Programas, do fluxo de Programas. Lémbrense dos estudos sobre Dallas, das pesquisas con metodoloxías etnográficas da escola de Birmingham -ou pos-Birmingham, aínda que eu sigo a ser moi Stuart Hall-, dos filtrados que non permiten o paso de mensaxes, e cheguen ata as teses más optimistas de Michel der Certau, á invención do cotián. Recoméndolle, tamén -e o lugar non é accesorio-, consulta-las actas do AIERI celebrado en São Paulo en 1992 para localizar autores de pequenos países que presentaron comunicacións neste sentido, por exemplo Joe Straubhaar, ou retoma-las palabras de Benedict Anderson sobre a simplificación que adoitó se lle apón ó nacionalismo. Refírome a unha obra publicada en Verso hai 15 anos, no 1983, que dicía así: “identity and cultural affiliation are no longer matters open to the neat simplifications of traditional nationalism. They are matters of ambiguity and complexity of overlapping loyalties and symbols with multiple meanings”.

Non está moi lonxe, no ámbito que nos ocupa, dunha autora como Marjorie Ferguson, que, dez anos despois, en 1994, dende posicións do global como “mosaico” fala dun mundo posglobal con realiñamentos rexionais, fracturas nacionais e étnicas mentres proliferan vectores mediáticos que se entrecruzan para dar cabo do concepto unificado do global.

É neste concepto de creba do modo uniforme de pensa-lo global onde intervimos. Onde nos facemos visibles. Onde temos que facernos entendibles. Pasar filtrados para os productos audiovisuais nos que ten moita importancia a representación: quen o difunde, quen o coproduce, quen o distribúe. Por iso urxe definir estas estratexias dende quen pode facelo, as productoras e o centro distribuidor principal, a TVG, e dende o plan de investimentos da propia TVG: “many nations, core and peripheral, place special importance on the international profile they can establish with their audiovisual exports” asegura Sinclair, un dos estudiosos dos espacios xeo-lingüísticos. A imaxe que dá de si o programa periférico, como se identifica, ten que ver, non o dubiden, máis con decisións políticas que co acerto ou desacerto dunha determinada operación comercial.

A contradicción singular da TVG radica no tipo de contidos dese case 70 por cento de producción propia e na imposibilidade de facer circular esos contidos como parte dun programa de marca da canle pública e de desenvolver efectos multiplicadores -políticos, culturais e comerciais-, a partir de produtos ancorados, con referencias -que non teñen nin que ser temáticas senón narrativas, de discurso- nacionais.

A súa responsabilidade non é tanto producir a eito, cubrir horas e horas, senón aliarse para coproducir, para distribuír, para defender determinadss decisións, para estar nos espacios que nos definen e ser un activo que poida estar presente, en tanto que tal, e operar coas novas tecnoloxías da información e da comunicación. E cun capital que lle foi entregado e que anda a malgastar. Acóllome ás palabras dun pensador como George Steiner para repetir: “Parler une langue, c'est habiter, construir, enregistrer un cadre du monde spécifique: une *mondanité*, au sens étymologique, fort, de cet mot. C'est occuper et traverser un paysage singulier dans le temps”.

Falar unha lingua é habitar, construír, rexistrar unha modalidade específica do mundo: un “estar no mundo”, no senso etimolóxico, forte, da verba. É ocupar e atravesar unha paisaxe singular no curso do tempo.

Apoios para as linguas e culturas minoritarias da Unión Europea

NED THOMAS

UNIVERSIDADE DO PAÍS DE GALES-ABERYSTWYTH
DIRECTOR DO PROGRAMA EUROPEO "MERCATOR MEDIA"

1. INICIATIVAS DO PARLAMENTO EUROPEO

Hai preto de vinte anos o Parlamento Europeo comezou a interesarse polas linguas de entidades territoriais non estatais da Unión Europea. Un informe realizado polo eurodeputado italiano Gaetano Arfe e, desde 1983 en diante, as axudas para estas linguas formaron parte da axenda comunitaria. Estableceuse un orzamento moi exiguo, que foi medrando de vagar ó longo dos anos ata alcanzar recentemente a cantidade de 3,5-4 millóns de ecus. O Parlamento Europeo tomou diversas resolucións e apoiou varios informes -como é o caso da resolución Kuypers a instancia do informe Killelea- co fin de apoia-las que, na xerga comunitaria, comenzaron a ser coñecidas como "linguas menos usadas ou minoritarias", e, gracias á postura do Parlamento Europeo, o Consello de Ministros dos Estados membros accedeu a recoñece-la razón de ser e existir das nosas linguas e culturas. En xeral, xa forma parte da mentalidade comunitaria a idea de que Europa non pode ser construída sobre as bases do monolingüismo, como defenderon no pasado varios Estados, e hoxe en día resulta difícil xustifica-la posible existencia de diferencias de tratamento entre cidadáns europeos por razóns lingüísticas. Mesmo se as estructuras dos Estados tradicionais seguen vixentes e inamovibles, sen prestar atención ás demandas das linguas das unidades territoriais sen estado propio, cada vez resulta máis inviable xustificar novas discriminacións sustentadas en argumentos que vaian contra as minorías.

O informe Arfe sinalou que a educación, os medios de comunicación e a lingua da Administración pública eran as áreas prioritarias ás que cumplía dirixi-lo apoio comunitario, e ó longo destes anos o investimento da liña orzamental destinada ás linguas minoritarias pola Unión Europea respondeu a este deseño de prioridades. Dentro da Comisión Europea foi a Dirección Xeral XXII (DG XII, encargada das áreas de Educación e Xuventude) a responsabilizada de administrar a antedita liña orzamental. Dado que o ámbito da Cultura é competencia doutra Dirección Xeral, determinados proxectos que poderían ser considerados estrictamente culturais non gozaron do mesmo apoio. Pero cómpre lembrar, en todo caso, que a suma total dos orzamentos manexados é ben pequena, sendo pola contra moi elevado o número de grupos lingüísticos minoritarios que conviven na Unión Europea.

2. O CONSELLO DE EUROPA

Permitanme lembrarles que o Consello de Europa está integrado por moitos máis países cá Unión Europea. Varios destes países forman parte do Leste de Europa, estando pois chamados a ingresar na Unión Europea ó longo da próxima década. Este ano a Carta sobre as Lingua Minoritarias e Rexionais do Consello de Europa converteuse en convención legalmente constituída sobre as bases establecidas polos Estados asinantes. Os pequenos estados foron os primeiros en asinar, pero aínda hai pouco Alemaña e mailo Reino Unido anunciaron a súa intención de facelo, e non cabe dúbida de que España e Italia tamén o farán. Máis sorprendentemente, Francia, que se opuxo á Carta, cambiou a súa postura, quedando agora só Grecia (entre os países da Unión Europea) como o único activamente hostil.

Posto que procedo do contexto británico, onde se adoita optar por solucións pragmáticas mentres non se abre a vía legal, son un pouco escéptico no tocante ós adiantos que nos poidan chegar a través das cartas de declaracóns; en cambio, penso que os Estados establecen o nivel dos dereitos lingüísticos en función dos seus propios intereses. A dita Carta non ha producir moitos efectos nin en Galicia nin no meu País de Gales, xa que tanto o Goberno español coma o británico teñen a posibilidade de demostrar que eles garanten dereitos e apoian as lingua ben máis alá do mínimo establecido na letra legal. Sen embargo, non deixo de sorprenderme do efecto que está a producila dita declaración. En Italia, unha lei lingüística discutida ó longo dos últimos vinte anos foi aceptada agora nunha das dúas Cámaras, de xeito que Italia pode asina-la dita Carta, ou polo menos é así como eu o interpreto. Tamén se están a producir cambios en Suecia (que a penas prestara atención á situación das súas minorías lingüísticas sami e finesa) e en Austria. No mesmo sentido que as resolucións do Parlamento Europeo, a Carta do Consello de Europa estableceu un contexto que está a exerce-la súa influencia no maior ou menor grao de implicación das políticas postas en marcha polos estados. O desenvolvemento da letra da Carta seguirá un proceso continuado.

3. O LESTE DE EUROPA

Existe unha pequena dúbida sobre a maneira de aplicalo perfil de lingua minoritaria tal e como foi establecido pola Carta do Consello de Europa e fundamentalmente no tocante ás minorías existentes no leste de Europa. Aínda que a concentración da atención nos trazos das minorías axudou a todas estas, agora produciuse un cambio de énfase. E é que, situándonos nos países do leste de Europa, podemos atopar varios casos de minorías lingüísticas “únicas” no seu territorio, como é o caso do bretón, do galego ou do frisón, e de lingua maioritarias que se atopan en situación de minoría, como é o caso do italiano que se fala en Croacia, do húngaro espallado por distintos estados e do alemán falado en Polonia. Algunhas destas situación son extremadamente delicadas desde o punto de vista político, e mesmo se enlean con cuestións relixiosas en zonas como a dos Balcáns. A Organización para a Seguridade e Cooperación en Europa dedicoulle particular atención ós dereitos das minorías precisamente porque albiscan garantías neste eido que poidan dar

lugar a un redeseño de límites a través do cal se poidan evitar conflictos entre estados. Ó noso entender, todo isto tamén está a evidenciar que o foco de atención se ha mover cara ó leste, e que os recursos no ámbito das lingua minoritarias, como noutras áreas, terán que ser repartidos entre un número maior de grupos lingüísticos.

4. LINGUAS EMERXENTES EN EUROPA OCCIDENTAL

Nos últimos vinte anos asistimos á proliferación de grupos con aspiracións a recibi-la consideración de minoría lingüística por parte da Unión Europea. No Reino Unido os escoceses co gaélico escocés eran membros da Oficina Europea de Lingua Minoritarias desde o comezo, pero máis recentemente os escoceses do Ulster convertéronse en membros dentro do grupo do irlandés de Irlanda do Norte. Nos Países Baixos o saxón adquiriu a categoría de grupo. A mesma lingua en Alemaña, o plattdeutsch, se fose recoñecida como minoría lingüística, incluiría unha boa parte da poboación alemana. ¿E que sucede co asturiano, co valenciano ou coas lingua de “Oil” do norte de Francia? Noutras palabras, ¿onde se atopa a liña divisoria entre lingua e dialecto?

Algunhas persoas, quízais de xeito cínico, ven na emerxencia dalgúns grupos unha resposta directamente relacionada coa existencia de fondos europeos. Outros sinalan que é froito da maior sensibilización cara ás cuestións lingüísticas. Eu inclíname por ser aberto e tolerante, mesmo reconecendo que nalgúns casos as reivindicacións lingüísticas están a servir de canle para o espallamento de consideracións políticas. Pero en tódolos grupos se albiscan diferentes situacións e niveis de concienciación, acompañadas tamén con diferencias no plano das aspiracións e na capacidade de reivindicación. Segundo a miña experiencia, as lingua acaban atopando o seu lugar dentro do contexto europeo.

5. ESTRUCTURAS

Cando o Parlamento Europeo estableceu unha liña orzamental para as lingua minoritarias, a Comisión Europea foi a encargada de administra-los fondos, aínda que non se pode dicir que teña moita experiencia neste ámbito. Isto permitiu que a Oficina Europea para as Lingua Minoritarias puidese presentarlle á Comisión e ós administradores certos proxectos, como é o caso do programa de Vistas-Estudio, pero institucionalmente ficou como unha unidade independente cos seus correspondentes departamentos e representacións das minorías de cada estado. Segue a ser aínda un corpo híbrido, en parte axencia da Comisión, en parte organización non gobernalmental.

Pouco máis tarde, a Comisión viu a necesidade de investigar e documenta-los grupos lingüísticos minoritarios, e foi daquela cando se crearon os centros Mercator. Traballan xuntos pero teñen contratos separados coa Comisión Europea. Un centro está radicado no CIEMEN, fundación barcelonesa que presta atención á documentación sobre a legislación no ámbito lingüístico e segue o tema do emprego das lingua minoritarias nas administracións públicas; un segundo centro Mercator está situado na Academia Frisona, un centro de investigación de Frisia, nos Países Baixos,

e o seu ámbito de traballo é o relacionado coa educación. Finalmente, o terceiro centro, Mercator-Media, do que eu son director, está vinculado á Universidade de Gales e ocúpase da relación entre linguas e medios de comunicación: radio e televisión, xornais e revistas, medios impresos, medios electrónicos, etc. En cada área procúrase documentar todo o existente e promover contactos e colaboracións. Así mesmo, cada centro ten as súas publicacións e existe un sitio web a través do cal se pode acceder ás distintas bases de datos.

6. PROXECTOS E BASES LEGAIS

A Oficina Europa para as Linguas Minoritarias e o Proxecto Mercator teñen unhas estructuras para unha serie de anos. Por outra banda, a Comisión Europea soportou varios centos de proxectos, algúns por unha duración superior a un ano, aínda que a maioría deles de duración anual. A Comisión tende a apoiar proxectos de colaboración ou proxectos piloto en áreas que poidan servir de modelo para o traballo futuro. Se a Comisión comezase a encargarse de linguas individuais, os fondos dispoñibles serían investidos en función das necesidades de unha ou dúas linguas, coa seguinte suspicacia, xa que se estaría a ocupar do que realmente é responsabilidade do goberno da rexión ou da nación-estado correspondente.

Durante o ano que agora remata (1998), a liña orzamental dedicada ás linguas minoritarias pendeu dun fío por razóns legais, cuestión esta que nada ten que ver co contido dos propios proxectos. Como sucedeu con moitas liñas orzamentais destinadas á axuda no Terceiro Mundo e a medidas de combate contra a exclusión social dentro da Unión Europea, esta foi declarada ilegal e bloqueada. Esta situación xa se solucionou, e agora tanto a Oficina para as Linguas Minoritarias como o Proxecto Mercator contan cun status estructural máis sólido, dependendo menos das renovacións anuais que realiza o Parlamento Europeo. As bases legais para os expedientes dos proxectos pasan agora a través do Parlamento, e, se todo vai ben, isto ha permitir un paulatino incremento dos fondos dispoñibles, así como o establecemento dun programa cuadrienal ou quinquenal. Todo isto aclararase ó longo das próximas semanas e meses, e agora eu só estou en disposición de especular co que poderán se-los puntos en que o novo programa a prol das linguas minoritarias vai poñer-la énfase.

O noso estatuto legal quedou establecido nunha cláusula do Tratado europeo relacionada coa cultura, e requirirá a aprobación unánime de tódolos estados membros, o cal, tendo en conta a posición habitual do Goberno grego cara ás linguas minoritarias, non é o mellor que nos pode suceder. Sen embargo, mesmo este tipo de eventualidades poden cambiar, agora que Francia mudou a súa dinámica neste sentido. Sería preferible para nós depender das cuestións relativas á Educación, xa que neste ámbito non é obrigada a unanimidade. Por outra banda, o achegamento do noso eido de acción ás cuestións educativas é claro, xa que a Oficina Europea para as Linguas Minoritarias está a presionar á Comisión para realizar unha interpretación ampla da problemática deste tema, tendo en conta que non se trata só de favorecer o ensino das linguas, senón de achegalas ós máis pequenos e ós adultos.

Será moi positivo para o estatuto legal das linguas minoritarias dentro da política comunitaria a existencia dun comité de expertos formado por membros de tódolos estados, nas mans do cal recaía a selección dos proxectos que se vaian financiar, no canto do grupo de expertos elixido pola Comisión Europea que actualmente se está a encargar da realización da dita selección. Unha vez máis, a Oficina Europea para as Linguas Minoritarias está a presionar para que polo menos un dos expertos nomeados sexa independente dos estados implicados.

7. OUTRAS LIÑAS ORZAMENTAIS

Ata agora ocupeime de expoñelos elementos e liñas especificamente relacionadas co oficialmente tipificado como ámbito das linguas minoritarias, o cal, no conxunto da política comunitaria, significa ben pouco. Pero o certo é que existen outras liñas orzamentais a través das cales é posible axudar e apoia-las nosas linguas e culturas. Algunhas, como é o caso de Media 2000 ou dos recursos do Fondo Social Europeo, non están dirixidas de xeito específico a cuestións lingüísticas, pero poden ofrecer boas posibilidades. A televisión galesa, cando precisou formar técnicos que pola súa vez tivesen competencia lingüística abonda en galés, aproveitou un programa destinado á introducción de novas tecnoloxías financiado polo Fondo Social Europeo; este programa, destinado á formación tecnolóxica, púidose aproveitar para mellora-los coñecementos lingüísticos dos participantes, xa que os cursos eran impartidos en galés. Noutros programas, como é o caso do Lingua, citanse referencias á cualificación lingüística. Hai linguas minoritarias con estatuto de linguas estatais -como o caso do irlandés ou do luxemburgués- que se poden beneficiar destas axudas, a pesar de contaren con menos falantes que linguas non estatais como o catalán ou o galego. Nós protestamos continuamente por situacionés como estas; e é que pode resultar más doado establecer un programa para as linguas minoritarias, unha especie de gueto se se quere chamar así, que abri-los programas existentes á participación das linguas non estatais. Sen embargo, persoalmente considero que por aquí precisamente é por onde teñen que camiña-las nosas preferencias. Para saber doutras posibilidades e programas nos que se pode participar dende unha lingua minoritaria aconsello a consulta da publicación *Funding Possibilities for Minority Language Groups*, recentemente editada polo Centro de Información de Bruxelas da Oficina Europea para as Linguas Minoritarias e pendente dunha pronta revisión.

Non quero entrar en máis detalles neste tema dos programas alternativos, mais gustaría me facer mención dos denominados Ariane, Kaleidoscope e Multilingüismo na Sociedade da Información. Este último está dedicado á formación técnica no contexto da informática e pode resultar tremenda beneficio para proxectos relacionados coa lexicografía, a tradución informatizada, os programas de recoñecemento de voz a través de ordenadores, etc.

Ariane é un programa destinado a fomentar a tradución de obras literarias, e está a piques de chegar ó seu termo logo de comezar con moitos problemas. Pola súa banda, Kaleidoscope apoiou o ámbito da arte e estivo vixente ó longo de varios anos. Estes dous programas rematan en 1999, e

serán substituídos por un programa denominado Europa 2000, que está a piques de ser publicado e no que se inclúen áreas ata agora cubertas por Ariane, por Kaleidoscope e por outras iniciativas relacionadas coa Cultura.

8. CONCLUSIÓNS

Resulta imposible chegar a coñecer en profundidade un ámbito como este no que as bases e liñas de acción están en continua reformulación e cambio. En función da miña propia experiencia, podo concluir indicando o seguinte:

- As linguas minoritarias contan arrestora cun espacio máis seguro e protexido dentro das estruturas e programas europeos. Sen embargo, non se trata de facer uso exclusivo da liña orzamental destinada ó apoio das linguas minoritarias. Coma o resto dos cidadáns europeos, facémo-la nosa achega económica para programas en que temos dereito a participar dende a nosa particularidade lingüística, e cómpre esixi-lo cumprimento disto.
- Os fondos económicos dedicados a este ámbito por parte da Unión Europea medraron, pero dun xeito moi moderado e a un ritmo pausado. Ó mesmo tempo, en breve entrarán a formar parte da Unión novos estados, cos seus grupos lingüísticos minoritarios, a competir cos que xa estaban dentro polos fondos dispoñibles. Dende a nosa posición relativamente privilexiada, non podemos favorecer esa competencia coas comunidades menos favorecidas. Segundo o meu parecer, o mellor sería fomenta-las relacións de cooperación, intercambio e colaboración coas comunidades da Europa do leste mesmo antes da súa incorporación oficial á UE, de xeito que se establezan mecánicas que sigan a funcionar no futuro.
- A selección de proxectos e a administración dos fondos europeos resultan cada vez más custosas pola multiplicación de trámites. Coido que unha solución para evitar isto podería vir da man da maior profesionalización; por outra banda, cumpliría destinar unha parte da liña orzamental dedicada ás linguas minoritarias a atender as necesidades daqueles grupos lingüísticos máis pequenos e febles. Na Europa occidental tivémo-la oportunidade de coñecernos e organizar congresos. Creo que agora chegou o momento de formar consorcios de institucións semellantes para idear proxectos de miras amplas e ambiciosas, se non queremos quedar completamente engulidos pola globalización que nos chega dende a cultura anglo-americana.

Lingua e minoría lingüística: conflicto invariable Unha reflexión dende Canarias e o Proxecto Latina

JOSÉ MANUEL DE PABLOS COELLO
FACULTADE DE CIENCIAS DA INFORMACIÓN
UNIVERSIDADE DE LA LAGUNA (TENERIFE)

Á memoria de Celso Emilio Ferreiro

Sempre se dixo que Canarias está a metade de camiño de tres continentes. Á parte da esaxeración hispana do dito, semellante a aquello que asegura que unha imaxe vale máis ca mil palabras, ámbolos dous con “rigor de refrán”, o certo é que as illas viviron por cuestións políticas de costas á próxima África e os seus habitantes máis próximos cultural e interiormente a América que a Europa. Para as illas, Europa é Madrid e Londres; a segunda, coñecida por moitos canarios antes que Madrid, era o estranxeiro e a liberdade en anos áinda recentes.

Esa idea das illas como lugar de paso foi certa ó longo da historia da navegación marítima, do seu auxe. Na era do dominio do avión, as illas perderon lazos de comunicación con América e só recalcan dúas liñas aéreas (Bos Aires e Caracas). Se non a primeira, que é producto da xeometría, a segunda si que fala da presencia de canarios en Venezuela, onde as fontes oficiais non recoñecidas falan de medio millón de canarios ou descendentes de “isleños”, como alí lles chaman ós nacidos en Canarias e ós oriúndos.

No tempo de Castela como imperio disposto a conquista-lo mundo, Canarias estaba poboada por uns nativos chamados de distintas maneiras segundo que illas, de onde semella desprenderse que se trataba de pobos ou tribos diferentes sen dispoñer dunha organización política común. A orixe daquela xente, xa lamentablemente desaparecida como pobo, segundo tódalas apariencias non está nada claro. Digo que segundo tódalas apariencias, porque na actualidade sei de nacionalistas integrais que soñan cunhas Canarias independentes, que lle premen a un co polgar por detrás da cabeza e sentindo non sei que oso son capaces, aseguran, de testificar se o sometido a tal exame é canario puro ou non. Sen entrar nos perigos destas prácticas de adiviña sobre pureza xenética, si vou sinalar que hai unha moderna teoría que aventura que a Roma imperial, cando sometía un territorio e atopaba unha tribo hostil (como debe ser, naturalmente), o que facía con ela era trasladala integramente a unha illa perdida, previamente preparada para acolle-la nova poboación involuntaria, con animais e cultivos, de forma que o traslado forzoso non significase necesariamente a morte por inanición. Eran uns romanos moi xenerosos e solidarios aqueles. De maneira tan expedita,

aqueles militares resolvían o seu problema de control social ó servizio do poder establecido ou imposto, sen necesidade de acometelo “ó Pinochet”. Sen entrar agora en maiores comparacións sobre fórmulas penosas e intolerables de erradicación do inimigo ou de quen molesta, vemos que o narrado ata aquí implica algunhas cousas. Por exemplo, que Canarias, antes do seu actual poboamento europeo da era moderna (galegos e portugueses moitos deles, véxase senón a presencia de voces¹ e apelidos, o segundo meu, sen ir máis lonxe), estaba ocupada por outros pobos ós que de forma xeneralizada como incorrecta se lles chama guanches na actualidade. Aqueles nativos tiñan unha ou varias linguas, unha cultura, unha instrucción, aínda que moi elemental; digo tiñan porque aquel pobo desapareceu engulido polo esmagador idioma, cultura e poderío dos conquistadores e os colonizadores. Aquel tamén foi un xenocidio, constatable e histórico, do que moi poucos se lembran e tratan de que non se esqueza.

COÑECER UNHA LINGUA EXTINTA

Isto que digo enlázoo cun sentimento existente nas illas por coñecer máis daqueles antigos poboadores e por desentraña-los misterios da súa lingua, por ofrecerelles dende o presente a home-naxe a un pobo destruído a prol da civilización cristiá que se apousentou nas novas terras conquistadas. De aí o interese por descifra-los poucos restos de escrita en pedra deixados ou de poñer nomes aborixes a descendentes dos que nada tiveron que ver con aquel atropelo histórico: Tahiche, Yaiza, Bencomo, Guayarmina, Zebenzúi, Yeray, Tinerfe...

Cando na actualidade se atopa un soporte pétreo cunha inscrición sen dúbida feita por mans prehispánicas, como a chamada “pedra Zanata”, que apoia a teoría de que aquela tribo encarcerada na illa podería ser o pobo dos zanatas, norteafricanos, as voces na súa contra tratan de ridiculizar a interpretación de tal achado arqueolóxico, porque preferirían unha ascendencia nórdica, de loiros viquingos chegados ás illas impulsados por eses ventos vivificadores que fan posible a vida na rexión insular, que millón e medio de persoas non viven en medio da enorme calor sahariana e da secura do deserto tan próximo no físico pero tan afastado no climatolóxico. Hai unha síndrome de rexeitamento á aparente evidencia interpretada por científicos que aseguran, é de supoñer que coa obxectividade de toda persoa de ciencia, que atoparon un documento prehispánico cunha mensaxe doada de interpretar á luz dos seus coñecementos e investigacións.

Se este é o límiar da nosa intervención, valla para matizar que estas illas de bo vento, que fan posible a habitación dos seus volcános, son de natureza pobre e foron moi marxinadas dende a penúltima ocupación europea, a castelá. Digo penúltima, porque a aparente última é a actual polos turistas, que cada ano trae ás illas un número de visitantes superior ó dos seus residentes, con todo o que isto comporta de xeración de capitais, oferta de traballo e consumo de territorio, que xa non volverá ser igual, perdida a súa estampa orixinal.

¹ “Alongar, empenar, desinquieto, cambullón, cambullonero, magua, ajeitado, millo, andorriña...”. Para más detalles, ver *Diccionario referencial del español de Canarias*, de Cristóbal Corrales et al., Madrid, Arco Libros, 1996.

ILLAS DE EMIGRACIÓN

Como a recente historia foi a dunhas illas con grandes penurias e sucesivas calamidades, dende pestes a caciquismos en complicidade coa autoridade ou os seus representantes, estas foron unhas illas de emigración. Sei que non hai que estenderse neste tema, se isto o estamos a dicir en Galicia. Os episodios de fame e pobreza nunca son voluntarios, o mesmo que a escapada desde tales situaciones, como tan ben se sabe en todo lugar sangrado pola ausencia de fillos camiño do acedo traslado. Canarias, en tal sentido, era terra de parada na travesía cara ó continente onde a mesma lingua ía facilita-lo asentamento; ese paso ás veces interrompíase nas propias illas, transformadas en meta; así o demostra a guía telefónica ou a guía de rúas das capitais canarias, chea de apelidos das orixes más dispares, que lembran as más diversas rexións ibéricas ou países estrangeiros con fluxo de navegantes e emigrantes. Nese sentido, Canarias é unha aliaxe, unha amálgama de pobos que construíron unha nova civilización atlántica que se ten algunha característica é a de terra surrealista nos más diversos sentidos. Por exemplo, no político: destacados integrantes do goberno “nacionalista” son peninsulares, ou sexa, canaristas de diversas procedencias.

E A REAL ACADEMIA ESPAÑOLA NON FOI CONVIDADA...

Aqueles canarios dos tempos de penuria, dicía, foron a América empurrados pola necesidade, pero outras veces foi unha marcha forzada por un mesquíño tributo de sangue: para poder negociar dende os marxinados portos insulares co continente en réxime de ocupación por Castela, tíñase que “exportar” a familias enteiras que fosen poboalos, como se América non estivese xa poboada. Desta maneira empezouse a colonizar Uruguai, onde ós labregos da actualidade se lles chama canarios², como acontece en case o resto da América de fala española coa voz “gallego”. Isto sucede sen dúbida pola enorme presencia de fillos desta rexión transterrados ó outro lado do Atlántico. Pero hai algo máis que empecei a aprender no congreso de Zacatecas³, aquel do discurso florido de García Márquez: para moitos falantes do español de América, a voz “español” nada tiña que ver con España, de igual forma que cando alguén di “Poño unha americana” pouca relación ten coas mulleres de América. En Zacatecas aprendín unha lección, e é que o español de España é plenamente minoritario dentro do universo que fala a vella lingua cervantina. España, con ser un país onde “se habla Castilla” (como lle oín dicir a nativos maias de Valladolid -Yucatán, México⁴-), non é nin moi menos o faro que ilustra o uso actual da lingua de Borges. Alí teñen moi claro que España é unha porción minoritaria e non parecen dispostos a acomodarse ás normas e ás pautas, tantas veces erróneas, que establece a Academia madrileña, como oín que a chamaban, cun certo saibo de ironía crítica. O escritor cubano Guillermo Cabrera Infante -de avoa canaria- lémbraño-la mesma idea e di que “el idioma español es demasiado importante para dejarlo en manos de los españoles”⁵.

² Realidade constatada polo autor nunha das súas viaxes a América.

³ O I Congreso Internacional de la Lengua Española “La lengua y los medios” celebrouse na cidade mexicana de Zacatecas en abril de 1997. As actas están a páxinas de saír cando escribo este texto.

⁴ Durante unha visita do autor

⁵ “De nombre y de erratas”, artículo de Guillermo Cabrera Infante en *El País Semanal*, domingo 8 XI 98, página 14.

A mellor mostra disto que digo foi que a Academia Española (perdón, Real Academia Española) non fose convidada a aquel congreso de Zacatecas, o que debería entenderse como unha precisa cura de humildade para a Academia de Madrid e un sentimento de nova rebeldía colombiana. Non lle vén mal á Academia pasar por estas situacións. Non é bo que a soberbia se estableza por eses lares, como en ningún outro, naturalmente.

O DIALECTO DO ESPAÑOL DOS ESPAÑOIS

A idea de que os hispanofalantes orientais somos unha minoría debería servirle para reflexionar a quen non o teña feito sobre unha realidade nova para moitos: España pasou a ser un lugar minoritario de castelanfalantes. Cando en certa ocasión se celebraba en Bogotá un congreso de académicos (da lingua), un grupo de congresistas chegados de Madrid fixo unha excursión polos fermosos sopés dos Andes dos arredores da capital colombiana. No sei quen eran aqueles académicos de Madrid, pero podería ser un autor de prólogos, un marqués consorte, un almirante ou un autor de chistes, méritos más que suficientes para ocupar asento na Real Academia Española, de aí tal vez parte das causas da súa soada decadencia (de vez en cando hai un auténtico estudioso da lingua). Aqueles académicos pararon a tomar un refrixerio nunha parada do camiño; un campesiño que os escoitou falar mantivo con eles o seguinte diálogo, se non fiel en toda a súa extensión, si no sentido:

– ¡Ah, españoles, claro! –dixo o home.

– ¡Sí! ¿Cómo lo ha sabido? –respondeulle un dos sabios, tal vez coa esperanza de que o campesiño o recoñecese por telo visto na televisión ou fotografado na prensa.

–Por el dialecto, por el dialecto –respondeulle aquel colombiano con enteira normalidade–. Por el dialecto que ustedes hablan.

Contan que aquí enmudeceron os individuos da Academia. Que un home sen aparente instrucción cualificase de dialecto a súa lingua pura non o podían assimilar. Se é válido aceptar que o español é un dialecto do latín, o que aqueles intelectuais non podían entender é que aquel Juan Valdez⁶ cualificase a súa lingua de dialecto do verdadeiro español que para o campesiño era o falado en Colombia. Ou sexa, o español que nada ten que ver con España, detalle difícil de assimilar neste lado do Atlántico por unha maioría da minoría. Cómpre aceptar, ainda que a algúns lles custe, que o español próximo a Castela deixou de se-lo embigo da lingua de Quevedo e de Mistral, que pasou a ser unha lingua periférica, o dialecto de Juan Valdez. Ademais, que o español non ten relación con España, e isto coido que pode se-lo más grande que lle pode suceder ó español-lingua, ainda que non o acepte moito español-individuo. Destes di Cabrera Infante: “A esta provocación mía siguió una sarta de insultos de los que opinan que no hay que dejar opinar a los demás”⁷.

⁶ Juan Valdez é o nome do campesiño colombiano que aparece na publicidade do café de Colombia; por extensión, colombiano do campo.

⁷ Artigo de Cabrera Infante citado.

O MESTRE ESPAÑOL NON FALA BEN ESPAÑOL

Cando en 1997 dei un curso na Universidad Autónoma de Yucatán (Mérida, México), ó final o organizador local distribuíu unha folliña para solicitar unha serie de opiniós dos asistentes. Un daqueles mexicanos presentou unha especie de queixa. Deixou escrito máis ou menos o que segue: “Creo que el maestre sabe bastante de lo que nos ha explicado, pero lamento que no sepa muy bien hablar español”. Despois de rirmos por aquel comentario, a reflexión tería que aceptar que para aquel mexicano -como uns meses antes eu constatara en Zacatecas- o español é o que se chamou en certo período en México a “lengua nacional”, sen máis, co seu acento e mailas súas voces peculiares.

Dicía antes que en Canarias houbo unha lingua propia antes da súa invasión, conquista e domínio dende Europa, dende Flandres, Italia e Castela. E que esa lingua, que empezou a ser minoritaria, foi anulada, de forma que en cinco séculos se perdeu case toda pista dela e hoxe é obxecto de reconstrucción arqueolóxica. Os nativos que a falaban tiveron moi poucas posibilidades de deixar documentos ou de loitar polo mantemento da súa cultura, cando se tiñan que preocupar de cuestións vitais, como non caer en mans de escravistas e traficantes de persoas, como lle aconteceu a moitos deles.

Ultimamente informaron de que unha das últimas tribos sen estudiar da profunda Venezuela, alá nos lindeiros con Colombia, pode descender dun pobo canario levado como escravo a América, os beneahoritas, da illa de La Palma.

A TELEVISIÓN ENSINA A PRONUNCIACIÓN MAIA

Nalgúns outras linguas onde a máquina cristianizadora de Castela tardou máis en chegar, poñamos por caso unha vez máis a difícil península de Yucatán, os seus nativos, os maias, puideron conserva-lo seu idioma, a súa cultura e ata a mesma poboación, que non tivo unha fin semellante á dos guanches e demais canarios prehispánicos. Hoxe, en 1998, no interior, nos poboados de cabaneis semellantes ós que atopou o colonizador europeo, os maias seguen a fala-lo seu vello idioma e o viaxeiro atopa entre eles a investigadores cataláns preocupados da súa aprendizaxe e estudio, dedicados á pescuda dos seus segredos. Alí, en Yucatán, a televisión universitaria serve na súa programación un espacio de pronunciación en maia, que chama a atención do visitante, que nada entende, agás o esforzo dunha comunidade por manter e defende-la identidade que lle presta o uso cotián dunha lendaria lingua herdada dos seus devanceiros, dende antes de que polo mar chegase un home branco vestido de aceiro e cuns enormes animais sobre os que avanzaba, ata entón descoñecidos.

En México houbo unha continua preocupación por auxilia-los indíxenas no mantemento das súas diversas linguas, ainda que no tempo finisecular parece que en Chiapas nin iso se quere conservar. Xa o profesor Gabriel Bello⁸ dixo que en Chiapas se estaba a da-lo que tal vez fose o último episodio da conquista de América.

⁸ Manifestado polo catedrático de Ética da Universidade de La Laguna Gabriel Bello, nun acto informativo sobre Chiapas celebrado na ULL durante o curso 1997-98.

Alº o Instituto Nacional Indígena, INI, desenvolveu dende 1979 experiencias comunicativas en radio e en vídeo. O sistema de radiodifusoras culturais indígenas conta con 16 emisoras, que transmiten 13 horas diarias continuas en 27 linguas indíxenas e infinidade de variantes dialectais cubrindo arredor de 700 concellos, onde se concentran porcentaxes significativas da poboación indíxena mexicana. O seu auditorio potencial é de catro millóns de persoas.

Na operación destas radiodifusoras búscase e propíciase a participación comunitaria a través de tres programas: 1º) pola vía dos consellos consultivos, que orientan o labor das radiodifusoras de nas cales participan as comunidades; 2º) os correspondentes comunitarios; e 3º) os centros de producción radiofónica, onde as comunidades organizan os programas e os producen.

A participación das comunidades frecuentemente supera os espacios limitados que ofrece a institución e entran en contradiccións políticas coas políticas do estado, promovendo cambios de administración, tomas de estacións, inestabilidade política e comunicativa nalgúns momentos. As comunidades aprenden a usa-los medios, a esixir, e úsanos, ás veces, contra os propios líderes corporativos do PRI ou dos concellos e municipios. O INI intenta desenvolver proxectos radiofónicos con maior peso e apertura cultural que política. Iso non sempre se pode conseguir, como nos casos das emisoras campesiñas de Chiapas e de Quintana Roo, Radio Chan Santa Cruz. En Yucatán hai unha de 10.000 vatios de potencia, "La Voz de los Mayas", que é inocua.

O vídeo ten un uso máis restrinxido e sen unha política nacional, en termos da comunicación indíxena. Son as asociacións civís as que o impulsan con apoios de fundacións internacionais. En Quintana Roo existe o Centro Quintanarroense de Desenvolvemento, que impulsa programas de comunicación comunitaria e alternativa, utilizando sobre todo carteis, radio e vídeo. Do que se trata é de montar altofalantes nas comunidades da selva maia, o mesmo que centros de producción radiofónica, de modo que os seus programas se graven en casete, se transmitan polos altofalantes e se levan de comunidade en comunidade. Un equipo de vídeo en formato caseiro serve para recoller aspectos da vida da comunidade e distribuílos. Calcúlase que en México haberá máis de cen destas pequenas asociacións.

No interior de Venezuela e polos mesmos motivos persisten corenta linguas indíxenas¹⁰, algunas das cales están próximas á extinción e outras dúas desapareceron recentemente¹¹. Nalgúns

⁹ Segundo Irving Berlín Villafañe, antropólogo pola Universidade Autónoma de Yucatán e director dos seus servicios de radio e televisión, en comunicación a este autor.

¹⁰ Entre as etnias do territorio venezolano temos: Akawaio, Arawak, Arutani (próxima á extinción), Baniwa (extinta), Baniwa, Baré (próxima á extinción), Cuiaba, Curripao, Guahibo, Guarequeña, Japrería, Kalihna, Macushi, Mandahuaca, Mapoyo (próxima á extinción), Maquiritarí, Motilón, Mutús, Nhengatu, Nimam, Panare, Paraujano (próxima á extinción), Pemón, Piapoco, Piaroa, Puinave, Sáliba, Sanumá, Sikiana, Tunebo, Warao, Wayuu, Wabarana, Yanomamö, Yaruro, Yavitero (extinta), Yukpa e Yuwana.

¹¹ Fonte: <http://www.sil.org/ethnologue/countries/vene.html> (Parte de "Ethnologue", 13ª edición, de Barbara F. Grimes, editora). Máis datos sobre o particular, referido a etnias do Amazonas, en: <http://www.une.edu.ve/amazonas/frameesp.htm>

destes pobos, como os indios wayú ou wayuu, que viven en La Goajira, repartidos entre Colombia (135.000) e Venezuela (170.000), con universitarios entre os seus veciños, teñen emisoras de radio que emiten en lingua wayú. Noutra zona venezolana, Tucupita¹², na fronteira con Surinam, no delta do Orinoco, o grupo católico "Fe y Alegría"¹³ proxecta unha emisora de radio, que emitirá en lingua warao, idioma da etnia dese nome, con 18.000 persoas censadas en 1993.

EN USA QUEREN ACENTO CANARIO

A situación de minoría do maia fronte a unha lingua maioritaria, o español, pola súa vez minoría con respecto á maioría planetaria, que é o inglés, produce unha suma de enerxía a prol do idioma da minoría, sobre todo se esta é poderosa. Os excesos nesa defensa, de habelos (non é o caso maia nin o dos wayú ou warao), son perigosos se son intolerantes, aínda que tal vez menos que os excesos férreos emanados da maioría, se a reacción desta se fai dende o poder, co cal estariamos fronte a unha figura máis grave e diferente. Nesa auténtica pugna é de lamenta-la dificultade para discerni-lo espírito auténtico dos baluartes da lingua en minoría fronte ós que a soportan e a avalan tan só por oposición ó sistema, sen que iso quite méritos a este segundo grupo. Unha curiosidade deste perseverante confronto polas linguas de comunidades en minorías é a coincidencia de tenacidade dos grupos falantes, iguais ou semellantes, sexa a súa minoría a maioría noutras terras. É o caso da defensa que do español se fai en Porto Rico (como non puideron facer en Filipinas), con tenacidade e interese parellos ó manifestado en Cataluña ante o castelán. O mesmo caso, pero con maior gravidade, atopámolo en San Bernardino (Lusiana, USA) entre a comunidade descendente dos canarios primeiros poboadores daquelas terras, sen que no seu auxilio acuda o Instituto Cervantes nin calquera outra institución madrileña con responsabilidades no mantemento da lingua española. Para estes cidadáns norteamericanos de fala inglesa non saxóns, enraizados os seus devanceiros insulares en chan estadounidense antes da propia creación dos Estados Unidos, o idioma común e a memoria herdada de seus pais (pouco más tiveron por herdanza, dada a súa condición humilde) é a súa más fonda identidade, que conservan e defenden dunha forma plausible e emocionante: como sucede en tódolos casos semellantes. Son unha minoría perdida e esquecida durante moitísimo tempo. Agora, na súa nova visita ás illas en outubro de 1998 e en tempo de normalización de tantas cousas, trouxéronlle un rogo ás autoridades do actual goberno rexional auto-cualificado de nacionalista. Desexan que lle poñan en San Bernardino un profesor de español, pero non un da Península nin hispano que ensine español como lingua estranxeira. O que queren é que sexa un mestre canario, con acento canario, porque a entoación é parte da súa identidade. Tamén queren un monitor que lles ensine ós nenos a música campesiña das illas, outra forma de identidade. As raíces territoriais teñen presencia na memoria das comunidades onde esta herdanza é viable, ten existencia.

¹² Fonte: profesora Tatiana Ramos, Universidad Central de Venezuela, Caracas (tcca@telcel.net.ve).

¹³ Interesados nas actividades de "Fe y Alegría" noutra zona de Venezuela, Maracaibo, ve-lo artigo "Un departamento de formación e investigación para Radio Fe y Alegría", na revista *Latina* 8 (agosto de 1998), no seguinte enderezo telemático: <http://www.lazarillo.com/latina>

Hai na América parcial ou maioritariamente de fala española (pero non total) outros casos semellantes. Temos Colonia Tovar, en Venezuela¹⁴, integrada por descendentes de centroeuropeos emigrados en 1843 dende Alemaña. Falan hoxe unha lingua “nova”, que non se entende dende o alemán estándar. Estes alemáns-venezolanos teñen un xornal, escrito en español e en “alemán coloneiro”¹⁵, como se chama a lingua destes antigos colonos, hoxe dedicados ó turismo interior, ó que dar transformados en curiosidade. Casos semellantes danse nas serras de Córdoba (Arxentina), onde os turistas son levados a lugares onde se levantan auténticas vilas de arquitectura e gastronomía alemanas¹⁶.

LATINA, UN EXPERIMENTO NA REDE DE REDES

Aínda que os casos de San Bernardino e Colonia Tovar son actuais, vaimos a outro estadio do presente, aínda que sexa con brevidade. Referímonos ó espacio cibernético, Internet, onde o español é minoría fronte ó vasto idioma franco e universal, o inglés, polos EE.UU., non por Inglatera. Na rede de redes, a rede-redes¹⁷, a posición xeográfica do punto de emisión de datos cara ó servidor disposto as 24 horas do día os sete días da semana é un detalle sen importancia ningunha. O importante é a divulgación dos sinais ós que hai que acudir para entrar na páxina de apertura e dende ela navegar cara á serie de documentos web abertos baixo un mesmo título xenérico. Calquera dende calquera lugar, con algo de pulo e tempo libre para ocupalo nesta empresa, xunto a coñecementos de como crear e xestionar este banco de datos en formación e crecemento, pode erixirse como referente en proxecto e facelo no idioma elixido se conta con posibles colaboradores para alimenta-lo banco de datos despregado e de lectores, telelectores, mellor, que visiten o seu sitioweb e lle dean razón de ser ó proxecto en marcha. Con estos parámetros, hai xa un ano ideamos dende Tenerife, dende o seo da nosa facultade, na Universidade de La Laguna, a creación dun sitioweb que se puxese ó servicio da comunidade hispanofalante interesada pola comunicación social. Establecidas as bases, o 24 de xaneiro deste ano anunciamos-la posta na Rede dun novo sitioweb que se chamaría Latina de Comunicación Social. Era todo un experimento, un entrar en terrenos non transitados, digno de tal práctica. O sitio contería unha revista, no sentido estricto dun documento con textos diferentes de aparición periódica, agás na apreciación corrixible da Academia segundo a cal revista é unha “publicación periódica por cadernos”, como se o soporte fose o que determina que unha serie de textos sexan ou non revista; como se o tipo de prato en que se sirve unha comida determinase que esta sexa ou non comida. Este é un máis dos detalles que cómpre corrixir no DRAE, como aquel que di que a xilografía ou primeiro sistema mecánico de impresión de páginas é “impresión tipográfica...”, empregando un concepto, tipográfico, posterior no tempo para definir un sistema e un concepto anteriores.

¹⁴ Visitada polo autor.

¹⁵ Fonte: <http://www.sil.org/ethnologue/countries/vene.html>

¹⁶ Visitada polo autor.

¹⁷ José Manuel de Pablos, “La información en línea: la telemática al servicio de la información escrita”, en *Unicarta 78*, revista da Universidade de Cartagena de Indias (Colombia), decembro de 1996, páxinas 5 a 12; en *Sinergia 5*, revista do Colegio de Periodistas de Costa Rica, marzo-abril de 1997, páxinas 18 a 27; e en *Latina de Comunicación Social 12*, decembro de 1998, neste sitioweb: <http://www.lazarillo.com/latina/a/enlinea.htm>

Ó longo deste tempo, dende o 24 de xaneiro, o número de visitas a Latina foi superior a 6.000, cunha maior proporción nos contactos localizables dende España (32%), pero con visitantes de tódolos países americanos, agás República Dominicana e Paraguai, polo menos de cibernautas que teñan rexistros en tales países, porque pode que o fagan dende servidores asentados noutros lugares ou nalgún localizado como “descoñecido” (24,9%)¹⁸. A idea de Latina, este experimento telemático que se realiza dende La Laguna, é servir de apoio á información, ó intercambio académico en comunicación social e de plataforma expositiva a textos de posible interese para un sector moi definido do mundo académico. Ata o presente son 150 artigos académicos postos na rede, con varias entrevistas sobre comunicación, de autores de ámbolos lados do Atlántico, todos en castelán, con tres excepcións, de textos aparecidos en inglés, italiano e portugués. Se os dous últimos son en linguas latinas, estamos de acordo en que non o é o primeiro, pero aínda que a web sexa en castelán, tampouco se trata de facer unha demostración de radicalismo ou intolerancia e de pecharlle as portas a un idioma, minoritario en Latina¹⁹, como é o inglés.

Latina foi moi ben acollida pola comunidade académica, con moita xente estrañada porque unha empresa non venal se puidese manter ó longo de doce meses. Non lles oculto que durante ese tempo sufrimos polo menos un atentado telemático á nosa honra e topamos con algunha persoa con activa e patente demostración de pouca intelixencia, feitos ambos suficientes para desistir de calquera empeño que ocupe tempo e reflexión; superado o atranco “fascistoide” encontrado no iris da rede, non había mellor opción que continuar cun proxecto que acolleu textos ou colaboracións das universidades peninsulares de Santiago, País Vasco, Complutense, pública de Salamanca, Autónoma e Pompeu Fabra (de Barcelona), e Sevilla, ademais de La Laguna, xunto a outras de Arxentina, Chile, Brasil, Venezuela, Perú, Colombia, Costa Rica, El Salvador, Nicaragua, México, Cuba e Estados Unidos, os 150 artigos xa sinalados.

Non sabemos ata onde poderá chegar Latina, pero de momento témo-lo proxecto de pasar ó servidor da Universidade de La Laguna e editar a final de ano un disco compacto coa súa totalidade e en edición non venal. A idea, mentres tanto, é manter Latina no seu nivel de servicio e de perseverar como banco de datos académico en comunicación social, como queiran os seus colaboradores, os que achegan os seus textos para poñer na Rede. Estamos seguros de que se nun ano Latina acolleu 150 artigos, que poderán ser 300 en dous anos e así sucesivamente, en pouco tempo poderá transformarse en algo importante e moi útil, tanto como desexen as persoas da comunidade minoritaria á que está destinada Latina e para quen está aberta de par en par, solidariamente.

¹⁸ A distribución de visitantes o 14 de novembro de 1998 era a seguinte: 1, España: 1.697 visitas (31,99%); 2, Arxentina: 529 (9,97%); 3, México: 333 (6,28%); 4, EE.UU. Comercial (.com): 271 (5,11%); 5, Rede: 210 (3,96%); 6, Chile: 111 (2,09%); 7, Venezuela: 106 (2%); 8, Brasil: 92 (1,73%); 9, Perú: 70 (1,32%); 10, El Salvador: 67 (1,26%); 11, Colombia: 61 (1,15%); 12, EE.UU. Institucións Educativas (.edu): 57 (1,07%); 13, Organizacións sen fins de lucro: 42 (0,79%); 14, Uruguai: 40 (0,75%); 15, Costa Rica: 36 (0,68%); 16, Bolivia: 33 (0,62%); 17, Alemaña: 26 (0,49%); 18, República Dominicana: 21 (0,4%); 19, Cuba: 21 (0,4%); 20, Guatemala: 20 (0,38%); 21, Italia: 19 (0,36%); 22, Ecuador: 18 (0,34%); 23, Nicaragua: 14 (0,26%); 24, Portugal: 13 (0,25%); 25, Francia: 12 (0,23%); 26, Suecia: 10 (0,19%); 27, Arpanet Antigo: 9 (0,17%); 28, Países Baixos: 8 (0,15%); 29, Suíza: 8 (0,15%); 30, Inglaterra: 7 (0,13%); 31, Israel: 6 (0,11%); 32, Panamá: 3 (0,06%); 33, Honduras: 3 (0,06%); 34, Australia: 3 (0,06%); 35, Bélxica: 2 (0,04%); 36, Estados Unidos: 1 (0,02%); 37, Finlandia: 1 (0,02%); 38, Dinamarca: 1 (0,02%); 39, Xapón: 1 (0,02%); 40, Noruega: 1 (0,02%); 41, Hungria: 1 (0,02%); 42, Romanía: 1 (0,02%); 43, Canadá: 1 (0,02%); 44, Andorra: 1 (0,02%); 45, Xibraltar: 1 (0,02%); 46, Austria: 1 (0,02%); 47, República Eslovaca: (0,02%); 48, Descoñecidos: 1.314 (24,77%).

¹⁹ Latina está en: <http://www.lazarillo.com/latina> e en breve no servidor da Universidade de La Laguna: <http://www.ull.es/publicaciones/latina>

Televisión de proximidade e culturas minoritarias: complexidades dunha relación

BERNAT LÓPEZ

FACULTADE DE CIENCIAS DA INFORMACIÓN
UNIVERSIDADE AUTÓNOMA DE BARCELONA

INTRODUCCIÓN

A relación entre medios de comunicación e culturas minoritarias¹ vén ocupando en Europa un lugar destacado nos debates públicos dende hai uns quince ou vinte anos, moi particularmente nalgúns poucos países que, coma o noso, experimentaron unha transformación radical no que atinxe ás “condicións de existencia” das linguas/culturas minoritarias que se dan no seu seo. No terreo comunicativo, os anos 80 comportaron unha auténtica “minirrevolución” para estas culturas, na medida en que empezaron a acceder de maneira significativa, por primeira vez na súa historia, ós medios audiovisuais, particularmente a televisión. Sen dúbida, no ámbito europeo os casos más significativos son os das linguas “periféricas” do Estado español e os dos idiomas célticos das illas británicas, que se abordan con certo detalle de seguida, aínda que non son nin moitos menos os únicos: o frisón en Holanda, o lapón en Finlandia, os casos más consolidados do flamengo e das catro linguas oficiais de Suíza, e os moito más fráxiles das denominadas “linguas rexionais” en Francia, engádense á relación de idiomas europeos pouco espallados que accederon, en maior ou menor grao, á radio e á televisión. O proceso, lonxe de ficar estancado, áchase en plena evolución, como o demostra a creación en Irlanda, hai dous anos, dunha canle exclusivamente en gaélico, ou as enormes expectativas (e riscos) que comporta a denominada “revolución dixital” para a comunicación en linguas minoritarias. O feito de que actualmente se poida ver televisión en éuscaro, en galego ou en catalán praticamente en calquera parte de Europa e de América, mediante o satélite, é altamente significativo destas oportunidades.

Malia este dinamismo e presencia na axenda pública, a relación entre medios e linguas minoritarias a escala europea recibiu unha atención secundaria e puntual por parte da investigación en comunicación, diagnóstico no que coincido plenamente co profesor Mike Cormack, da Universidade de Stirling (Cormack, 1998). Entre os traballos más sistemáticos neste terreo cómpre salienta-la tese de doutoramento da profesora da Universidade Autónoma de Barcelona, María

¹ Entendendo por tales, fundamentalmente, aquelas vehiculadas a través dunha lingua “minoritaria”.

Corominas, sobre políticas lingüísticas e políticas de comunicación en Europa (Corominas, 1991). A profesora da Universidade de Santiago de Compostela Margarita Ledo publicou recentemente un estudo dirixido por ela no que se compara a situación dos medios de comunicación en Galicia, País de Gales e Bretaña, facendo particular fincapé nos aspectos lingüísticos (Ledo, 1998). No terreo da documentación e a divulgación sobre esta cuestión destacan os traballos do proxecto Mercator sobre linguas minoritarias e medios de comunicación, impulsado pola Universidade de Aberystwyth, no País de Gales. Este proxecto, dirixido polo profesor Ned Thomas, lanzou unha revista especializada (*Mercator Media Forum*) e un catálogo de medios de comunicación en linguas minoritarias (Davies, 1993), pero non levou a cabo, polo menos que se saiba, investigacións científicas sobre a materia. Tamén cómpre salientar neste sentido as investigacións comparativas que, baixo a dirección do profesor Miquel de Moragas, realizou o grupo EURORETV sobre a televisión nas rexións e cidades de Europa (Moragas e Garitaonandía, 1995; Moragas, Garitaonandía e López, 1999, en prensa), aínda que estes traballos tan só abordan tanxencialmente a cuestión lingüística. Por certo, hai que indicar que gran parte da reflexión que achego nesta comunicación se enmarca nos traballos deste grupo, do cal formou parte dende 1992. Finalmente, existe unha certa cantidade de literatura gris xerada polas institucións que financian as radiotelevisións en linguas minoritarias a partir de estudios sociolingüísticos sobre o impacto destes medios, pero non son materiais amplamente disponibles. Tamén hai estudios centrados nunha lingua en particular, pero tanto estes coma os anteriores xeralmente carecen dunha perspectiva teórica e comparativa ampla, enmarcada na Unión Europea. A abundancia de enfoques baseados nun certo normativismo voluntarista (que fan fincapé en como debería se-lo fenómeno estudiado, no canto de se centraren na súa descripción e valoración) tampouco contribúen a xerar un corpo teórico-conceptual sólido e universal.

Así e todo, existen importantes correntes da investigación en comunicación de masas máis recente que constitúen un marco idóneo para o desenvolvemento de traballos de análise e de reflexión sobre o noso obxecto, particularmente os estudios sobre identidade cultural (ou nacional) e comunicación de masas, os estudios sobre comunicación intercultural e a investigación sobre políticas de comunicación. De feito, os traballos existentes inscríbense plenamente nun ou máis destes ámbitos.

É indubidable que este tipo de investigación é necesaria para dilucidar moitos aspectos capitais relativos ó desenvolvemento das linguas minoritarias e, consecuentemente, das sociedades que as sustentan (e ás que dan carta de natureza). Nesta comunicación pretendoo abordar algúns aspectos teóricos e conceptuais do obxecto que tratamos, particularmente no ámbito da televisión, ilustrados con datos empíricos sobre a súa situación nos catro grandes Estados plurilingües da Unión Europea, co obxectivo de avanzar na elaboración dun marco teórico-metodolóxico para futuras investigacións neste terreo.

1. INSTRUMENTOS CONCEPTUAIS: “LINGUAS MINORITARIAS” E “TELEVISIÓN DE PROXIMIDADE”

O título desta comunicación combina dous conceptos que esixen unha clarificación previa, sequera superficial. Empezando polo de “lingua minoritaria”, que é o máis difundido (polo menos en ámbitos de sociolingüística e de estudos de comunicación), e xa que logo non require un examen pormenorizado, cómpre salientar en primeiro lugar a falta de consenso que suscitou nos debates sobre a realidade que pretende designar. Isto débese, claramente, á grande diversidade de casos que engloba esta realidade, que supón un atranco para a concreción dun marco teórico-conceptual sólido (e dificulta enormemente os estudos comparativos). De feito, pódese afirmar que o único que realmente teñen en común estas linguas é precisamente que a posición do grupo humano que as sustenta é minoritaria, en termos lingüísticos, fronte a outra ou outras linguas que se falan no mesmo territorio ou en zonas adxacentes do mesmo Estado. O principio territorial é, pois, básico na súa definición, así como o factor político: as comunidades de falantes adoitan ser “periféricas” en relación co poder estatal. Esta situación de “desvantaxe” implica xeralmente un risco para a súa subsistencia, e, nesta situación de debilidade relativa, os modernos medios de comunicación resultan de capital importancia, moito máis ca no caso das linguas que denominaremos maioritarias.

A partir de aquí, todo son diferencias: dende algo tan simple pero tan transcendental como é o número de falantes (non é o mesmo os 65.000 falantes de gaélico escocés cos nove millóns de falantes de catalán), pasando polo status legal, as condicións de asentamento da poboación falante, os seus vínculos con outros grupos lingüísticos do mesmo estado ou de estados veciños, o status social do idioma no seo da propia comunidade falante, as relacións de dominio/cooperación entre o grupo minoritario e o maioritario...

Unha análise superficial da *Mini-guide for lesser used languages of the European Union*, editada polo European Bureau for Lesser Used Languages (EBLUL), confirma a enorme diversidade existente na relación de comunidades lingüísticas minoritarias que proporciona. Esta variedade reflíctese, necesariamente, nas necesidades e intereses de cada un destes grupos, polo que se debilitan os posibles lazos de cooperación entre eles, como se constata, por exemplo, no carácter basicamente testemuñal dun organismo coma o EBLUL. É unha situación bastante similar á que se dá entre as rexións de Europa: a súa amplísima diversidade tan só permitiu a creación de asociacións de tipo cooperativo, con escaso poder de lobbying, como a Asemblea das Rexións de Europa (Petschen, 1992; Engel e Van Ginderachter, 1993). O poder institucional dos Estados e a súa relativa homoxeneidade pode sustentar organismos intergovernamentais potentes, como a UE, fronte á cal as rexións ou os grupos lingüísticos minoritarios resultan ser realidades excesivamente heteroxéneas como para chegar a ser grupos de presión de primeira orde, coma os empresariais.

Para describi-la situación das linguas minoritarias resulta moi útil a tipoloxía empregada por John Edwards (citado en Cormack, 1998), que distingue entre:

- Linguas minoritarias únicas: aquelas que só se falan no seo dun Estado.
- Linguas minoritarias non únicas: aquelas que se falan no seo de máis dun Estado. Neste caso, cómpre distinguir entre comunidades lingüísticas contiguas (se se falan en árees adxacentes) ou non contiguas.
- Linguas só minoritarias localmente: aquelas que son maioritarias noutro Estado.

Unha segunda clasificación distingue entre grupos lingüísticos cohesivos (aqueles que os seus falantes residen nunha área definida dun Estado) e non cohesivos (cando os falantes están dispersos polo territorio do Estado). Este aspecto é de capital importancia dende o punto de vista da subministración mediática, así como tamén o é a contiguïdade das comunidades lingüísticas situadas en diferentes Estados.

Outra importante distinción é a que se establece entre linguas indíxenas e linguas non indíxenas. Estas últimas baten con maiores atrancos para se desenvolveren en Europa cás antigas linguas minoritarias autóctonas.

O feito de que boa parte da investigación e da reflexión sobre as linguas minoritarias xurdise de posicións favorables ás mesmas, ou directamente militantes, determinou que a busca dun termo politicamente correcto desemboque no xurdimento de denominacións diversas, como “linguas menos difundidas” (“langues moins répandues”), “linguas menos utilizadas” (“lesser used languages”) o ben “linguas minorizadas”, concepto que pon o acento nos procesos políticos (xeralmente represivos) que as levaron á situación de desvantaxe en que se atopan.

En todo caso, é necesario insistir na necesidade dun achegamento moi cauteloso ás análises comparativas entre diferentes comunidades lingüísticas minoritarias, que teña en conta tódalas condicións e características de cada unha delas. Ás veces, e dende as mesmas posicións militantes a que me refería máis arriba, córrese o risco de buscar sen demasiado rigor exemplos “similares” ó da propia comunidade lingüística para sustentar propostas ou posturas políticas para esta comunidade, ou simplemente á procura de “compañeiros de viaxe” na lexítima batalla polo seu recoñecemento e subsistencia.

O concepto de “televisión de proximidade” seguramente resultará máis novo neste auditorio, ainda que resulta bastante autoexplicativo. Este termo popularizouse en Francia a principios dos 90, a raíz dunha nova estratexia de expansión descentralizada da canle pública France 3, encargada da producción e da emisión televisiva rexional no país veciño, consistente na creación de desconexións informativas diárias para ciudades grandes e medianas “de provincias”, indo máis alá, xa que logo, do estricto ámbito rexional. No marco da investigación do grupo EURORETV citada máis arriba, apostamos por este termo para denominar a connexión do que ata agora se coñecía como televisión rexional e televisión local.

O concepto de televisión rexional refírese ás actividades televisivas de cobertura específica e deliberadamente rexional (inferior ó ámbito territorial estatal e por riba do ámbito local-municipal), tanto no sentido xeográfico coma no xornalístico (contidos). Na tradición europea, “televisión rexional” refírese preferentemente ás emisións desconectadas dos centros rexionais pertencentes a cadeas estatais (xeralmente públicas). Sen embargo, nos anos oitenta e noventa deuse unha proliferación de televisións independentes cunha cobertura específica e exclusivamente rexional, que rexeitaban este termo como unha descripción das súas actividades por consideralo pexorativo. Por televisión local enténdese, polo menos en Europa, aquelas emisións orixinadas en ciudades e destinadas ás mesmas e ós seus arredores inmediatos². A televisión de ámbito rexional cubre unha área más ampla, que inclúe varias ciudades e as correspondentes árees rurais. Sen embargo, as nosas investigacións amosaron que esta distinción non é tan clara como parece na realidade, xa que cada vez hai máis televisións que inicialmente se poderían considerar como locais, pero que estenden a súa cobertura (xeográfica e xornalística) máis alá da cidade onde teñen a súa sede, cara a comarcas ou subrexións. Mesmo existe o caso dunha emisora nacida como televisión local, pero que experimentou unha radical transformación en moi poucos anos ata chegar a ser unha canle de cobertura internacional, gracias ó satélite (trátase de Paris Première, a televisión da capital francesa).

Estas e outras consideracións leváronos a pondera-la utilidade dun novo termo, o de “televisión de proximidade”, que non ten por que ser substitutivo dos anteriores, pero que engloba todas estas experiencias que comparten o feito de basea-la súa existencia nunha relación territorial e comunicativa moi próxima á súa audiencia. Efectivamente, o que caracteriza e diferencia estas canles é a importancia da “pequena territorialidade” do seu ámbito de referencia, fronte ás pretensións máis “universalistas” das canles de ámbito estatal ou internacional. Isto non quere dicir que as televisións estatais non se definan tamén en termos territoriais, pero a súa concepción da “xeografía da audiencia” é moi diferente á das canles de ámbito rexional e local. Así, a busca dunha inmediateza, dunha proximidade (tanto no sentido físico coma simbólico: ámbalas dúas van intimamente ligadas) é o trazo característico destas últimas. Por outra banda, este concepto é moi útil para distinguirlas canles realmente locais (en canto a referentes dos contidos) daqueloutras que, aínda emitindo para zonas territoriais reducidas, só programan contidos “de importación”.

Se a consideración do que é “lingua minoritaria”, e a súa propia denominación, son obxecto de controversia, debido á complexidade da realidade á que se refire este termo, non ocorre menos coa “televisión de proximidade”, tal e como uidemos constatar no transcurso das investigacións de EURORETV, e eu persoalmente na miña tese de doutoramento sobre este tema (López, 1998). Novamente, esta complexidade e mutabilidade do obxecto de estudio dificultan bastante as investigacións comparativas. Así pois, desta parcela conceptual dedúcese unha conclusión máis ben

² Dentro desta categoría poderíamos facer distinción mesmo entre as televisións propiamente locais (correspondentes a ciudades pequenas e medianas) e as televisións urbanas ou metropolitanas, que emiten para ciudades grandes ou capitais. Neste sentido, en xuño de 1998 tivo lugar en Barcelona, e baixo os auspicios da emisora da cidade condal Barcelona Televisió, a reunión constitutiva da Rede Europea de Televisións de Grandes Cidades.

desalentadora: a investigación a nivel europeo das relacións entre televisión e linguas minoritarias é unha tarefa moi complexa e delicada se se quere chegar a conclusións científicamente válidas e superar unha fase meramente descriptiva. Hai que extrema-las precaucións para non caer en xeneralizacions sen suficiente base empírica, derivadas de formulacions más ben normativas da realidade (como debe ser) e sustentadas en observacións superficiais de realidades moi dispares.

2. CONDICIÓNNS PARA A “MASSMEDIACIÓN” DAS LINGUAS MINORITARIAS

Unha vez sentadas as premisas teórico-conceptuais da miña intervención, vou analizar, desde un punto de vista sociopolítico, a cuestión das condicións de viabilidade dos medios de comunicación nas comunidades lingüísticas minoritarias. Esta reflexión derívase, como é facilmente deducible, do suposto de que en condicións “normais” estas sociedades non teñen abonda masa crítica como para sustentar medios de comunicación modernos, especialmente polo que atinxo ós de produción máis cara, como a televisión.

Se entendemos por “massmediación” dunha lingua o feito de que sexa vehículo exclusivo ou preferente dunha variedade suficientemente ampla de medios de comunicación (e non o simple obxecto de emisións ou artigos esporádicos en medios que se expresan nunha lingua maioritaria), é preciso ter en conta que se trata dunha situación ideal, á cal se pode chegar se se dan unha serie de condicións. Cantas más coincidan, más posibilidades existen de que unha lingua alcance un status de “normalidade” polo que respecta á súa presencia nos medios.

Segundo Mike Cormack (1998), os factores de viabilidade desta “massmediación” que hai que ter en conta son os seguintes:

- O número de falantes. Esta variable non é tan importante como poida parecer a primeira vista, xa que hai que considerala en relación con outras, como a dispersión territorial, o apoio político que recibe o grupo lingüístico ou a súa pertenza a comunidades de falantes maioritarias noutros estados. Así, un idioma falado por unha comunidade de tan só 65.000 persoas, coma o gaélico, conta cunha destacable presencia na radio e na televisión, debido ó seu importante status simbólico para a nacionalidade escocesa, do que se deriva un considerable apoio institucional.
- O grao de mobilización ou militancia en favor desa “massmediación” e a súa extensión. Cormack advirte que este tampouco é un factor central, aínda que é necesario, como acción de lobbying, para arrincar concesións políticas das Administracións, en forma de apoio financeiro, por exemplo.
- A cultura política do Estado, que pode ser más ou menos sensible ás demandas das periferias.

- A correlación de forzas convxuntural entre a comunidade lingüística minoritaria e o Estado. En momentos de crise institucional ou de cambio no aparato estatal, as demandas das minorías teñen más posibilidades de ser atendidas.
- O status simbólico e lingüístico do idioma: a súa vinculación con demandas nacionalistas e o seu prestixio como lingua da vida pública, da cultura e da Administración.
- A situación internacional: nos últimos anos, o protagonismo do debate sobre a “Europa das rexións” levou consigo unha maior sensibilidade a nivel comunitario cara ás linguas minoritarias (por exemplo, o principal apoio financeiro do EBLUL é a Comisión Europea).

En todas estas consideracións subxace unha premisa: a cuestión da “massmediación” das linguas minoritarias é fundamentalmente de tipo político, e só secundariamente cultural ou económica. A existencia ou ausencia dun mercado “considerable” é un factor que cómpre ter en conta, pero non é determinante na existencia de medios en linguas minoritarias. De feito, na era da globalización das industrias culturais calquera mercado lingüístico inferior a quince ou vinte millóns de consumidores é “pequeno”, e, polo tanto, require dalgún tipo de políticas de apoio á produción cultural autóctona. O mesmo se pode dicir do grao de alfabetización dos falantes na súa propia lingua, xa que aínda que este dato é importante para a prensa escrita, non o é tanto para os medios audiovisuais.

Tal e como argumentou moi atinadamente Víctor Sampedro, a experiencia das denominadas televisións rexionais demostra amplamente a tese da centralidade dos factores políticos na existencia de medios audiovisuais de ámbito rexional, moitos deles intimamente ligados a proxectos de preservación de identidades ou linguas minoritarias (Sampedro e Van den Bulck, 1995; Sampedro, 1996).

3. TELEVISIÓN E LINGUAS MINORITARIAS EN EUROPA: UNHA EXPERIENCIA COMPLEXA

Como quedou indicado, o estudio comparativo das experiencias europeas de “massmediación televisiva” das linguas minoritarias é extremadamente complexo e delicado, debido á gran diversidade existente neste terreo. Por outra banda, as investigacións do grupo EURORETV sobre televisión e rexións en Europa non van dirixidas especificamente a analizar esta cuestión, polo que non contamos con información sistemática e elaborada verbo disto. Non obstante, sabemos abondo como para avanza-la hipótese de que na Unión Europea existen dous modelos no que atinxo ó noso obxecto de análise, que reproducen un aliñamento por outra parte moi común en moitos ámbitos socioeconómicos e culturais: un modelo “atlántico” e un “mediterráneo”, diferenciados polo grao de sensibilidade política dos Estados cara ás súas “periferias culturais/lingüísticas”. España sitúase, contrariamente ó que a súa tradición permitiría esperar, a medio camiño entre ámbolos dous modelos, más ben inclinada cara ó atlántico polos feitos, e cara ó mediterráneo pola cultura política aínda maioritaria entre as elites centrais.

Ese “modelo atlántico” estaría representado polo Reino Unido, Irlanda, Holanda e Bélxica. Todos estes países, agás o último, teñen sistemas político-administrativos bastante centralistas (aínda que o Reino Unido emprende recentemente o camiño da descentralización), o que non obs- trui para que as súas minorías lingüísticas autóctonas recibisen unha atención considerable, reflejada pola súa vez na súa “audiovisualización”. Esta sensibilidade cara ás minorías acentuouse nos últimos dez ou quince anos: en Gales creouse en 1982 unha canle en lingua galesa, S4C, financiada con recursos públicos; en Escocia o goberno británico dota anualmente un fondo duns nove millóns de libras para financiar producións en gaélico (unha lingua que só falan 65.000 escoceses), que logo se emiten para Escocia na BBC e na ITV; en Irlanda o goberno creou en 1993 unha canle de televisión en lingua irlandesa, financiada con recursos públicos; en Holanda dende os anos sesenta funciona o organismo televisivo frisón Omrop Fryslân, que produce e emite programas nesta lingua a través dunha canle rexional específica; en Bélxica o sistema audiovisual está completamente federalizado, con canles diferentes para Flandres (en flamenco) e Valonia (en francés). Pódese aventura-la hipótese de que esta atención cara ás minorías (que non é nin moito menos óptima en xeral) derívase do maior arraigamento dunha cultura política democrática, que non confundiría unitarismo e mesmo centralismo con uniformización cultural, aínda que certamente a casuística tan diversa non permite afirmacións contundentes con respecto a isto.

Dentro do “modelo mediterráneo” situariamos a Francia, Italia e Grecia, países todos eles cunha forte tradición centralista e asimilacionista das minorías, por razóns particulares en cada caso, aínda que todas dirixidas á consolidación do estado-nación: en Francia, debido á herdanxa xacobina da Revolución e á asociación entre progreso e liberdade por unha banda e expansión da cultura parisiense e do francés por outra; en Italia, polas esixencias do modelo de constitución do serodio estado italiano e a necesidade de impulsar un estándar do italiano unificado; en Grecia, pola súa delicada posición xeopolítica e as difíciles relacións cos seus veciños turcos e eslavos. Todo isto reflíctese nunha presencia bastante limitada das linguas minoritarias nos medios audiovisuais, especialmente a televisión. En Grecia esta presencia é nula, a pesar da proliferación de emisoras locais e rexionais durante os últimos anos.

4. CONCLUSIÓNS

O estudio comparativo das condicións de “massmediación” das culturas e linguas minoritarias en Europa é necesario para comprender a súa natureza e as súas implicacións socioculturais en cada caso concreto e para derivar actuacións prácticas eficaces nas políticas audiovisuais correspondentes. Non obstante, cómpre evitar dúas tentacións: a do normativismo voluntarista, derivado de abordar a cuestión desde posicións fortemente militantes, e a da simplificación, que en parte se deriva da anterior. A realidade é moi complexa, polo que as extrapolacións deberían ser sumamente prudentes. Cada experiencia é froito dun cúmulo de circunstancias moi diversas que a condicionan e a modelan. A proposta que aporto neste texto relativa a unha distinción entre un modelo atlántico de “audiovisualización” das culturas minoritarias e un mediterráneo debe, polo tanto, ser vista como unha aproximación teórica a partir de observacións preliminares e non sistemáticas, polo que unha investigación a fondo da cuestión faise imprescindible para avanzar neste terreo teórico e conceptual.

BIBLIOGRAFÍA E REFERENCIAS

- CORMACK, Mike: “Minority language media in Western Europe”. *European Journal of Communication*. 13, 1 (marzo 1998).
- COROMINAS, Maria: *Política lingüística i política de mitjans a Europa. Ràdio i televisió*. Tese de doutoramento en microficha. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1991.
- DAVIES, Janet (ed.): *Mercator media guide*. Cardiff: University of Wales Press, 1993.
- ENGEL, Christian e GINDERACHTER, Jef Van: *Trends in regional and local government in the European Community*. Leuven: Acco.
- LÓPEZ, Bernat: *La descentralització dels sistemes televisius als cinc “grans” estats de l’Europa occidental: Alemanya, França, Espanya, Itàlia i Regne Unit*. Tese de doutoramento inédita. Bellaterra: Departament de Periodisme i Ciències de la Comunicació, 1998.
- MORAGAS SPÀ, Miquel de e GARITAONANDÍA, Carmelo (eds.): *Decentralization in the global era. Television in the regions, nationalities and Small Countries of the European Union*. Londres: John Libbey, 1995.
- MORAGAS SPÀ, Miquel de; GARITAONANDÍA, Carmelo e LÓPEZ, Bernat: *Television on your doorstep. Decentralization of TV in the European Union*. Luton: University of Luton Press/John Libbey Media, en prensa.
- PETSCHEN, Santiago: *La Europa de las regiones*. Barcelona: Institut d’Estudis Autonòmics, 1992.
- SAMPEDRO, Víctor: *Regiones audiovisuales: comunidades y marcos políticos*. Comunicación presentada no I Congreso Internacional sobre Comunicación y Desarrollo de las Regiones. Universidad Pontificia: Salamanca, decembro de 1996.
- SAMPEDRO, Víctor e BULCK, Jan Van den: “Regions versus states and cultures in the EC media policy debate: regional broadcasting in Belgium and Spain”. *Media, Culture and Society*. 17, 2 (abril 1995).

Un mosaico necesario

AGUSTÍN FERNÁNDEZ PAZ

ESCRITOR E MESTRE
EXPERTO EN POLÍTICAS DE NORMALIZACIÓN
LINGÜÍSTICA NO ÁMBITO DA ESCOLA

Reunímonos ó redor desta mesa, respondendo á xenerosa invitación do Consello da Cultura Galega, para reflexionar sobre a Europa das linguas e das culturas. Pola miña banda, quero aclarar antes de nada a perspectiva dende a que me sitúo: o que eu poida achegar aquí non vai vir polo camiño das elaboracións conceptuais ou das argumentacións teóricas sobre o tema proposto, dado que nin é ese o meu campo de traballo nin teño tampouco os coñecementos necesarios para facelas co rigor e co apoio documental que necesitaría.

Boto man, entón, do único camiño que me atrevo a percorrer con algo de seguridade. Pedíuseme a miña participación como creador, como persoa que trata de plasma-las súas vivencias e as súas obsesións a través dunha canle como é, no meu caso, a escrita de ficción; dende esa perspectiva falarei. Mesmo quero supoñer que a invitación que se me fixo non é allea ó meu intento de novelar un posible futuro para a Europa das linguas e das culturas, precisamente o tema desta mesa. Iso foi algo que, pola vía da ficción, ben distinta da do ensaio, tentei facer no meu libro *O centro do labirinto*.

É innegable que estamos nuns anos en que o panorama mundial está experimentando un cambio de gran calado: asistimos a unha progresiva mundialización da economía, cunha desaparición das fronteiras para os mercados financeiros, que dominan xa por riba dos gobernos e impoñen a súa lei. A economía parece rexerse só pola lei da obtención das maiores ganancias, sen importarlle os dramas humanos, culturais ou ecolóxicos que poida producir. Dende esta encrucillada da fin de século, propónsenos que albiskemos cál pode se-lo camiño que leve ó mantemento e á consolidación da variedade lingüística e cultural que, malia toda a uniformización imposta pola cultura global, ainda é unha realidade en Europa.

Eu reflexionarei dende a miña pertenza á cultura galega (unha máis das culturas europeas, coas que tantos lazos mantén); unha cultura que ten detrás unha historia de opresións e marxinacións, pero tamén de fermosos logros, de teimudas resistencias e de soños tan potentes coma o dos membros da Xeración Nós, cando declaraban explicitamente que o seu esforzo ía dirixido a conseguir que Galicia fose unha célula de universalidade; que puidese ser unha peza máis, de igual a igual, no mosaico das culturas europeas. E falo nunha lingua que, como direi máis adiante, vive unha situación conflictiva, minorizada socialmente, con serios problemas para asentarse dun xeito normalizado.

E comezarei con algunas referencias ó meu pasado, á miña biografía, porque me parece que nela están as raíces de moitos dos aspectos sobre os que quero reflexionar. Apetéçeme facelo evocando aquí á miña avoa materna, non para conta-la súa vida (que tamén podería ser un bo fío conductor para falarmos da Galicia do seu tempo), senón para lembrar un sucedido do que ela foi involuntaria protagonista. Hai xa ben anos, lendo un libro do que non recordo o nome nin o autor, un libro sobre estudos antropolóxicos nalgúnha illa de Oceanía, batín cunhas páxinas onde se falaba dunha poboación indíxena que nunca estivera en contacto coa civilización occidental, e, entre outras cousas, coa narración verboicónica; non estaba alfabetizada visualmente e, en consecuencia, os seus membros eran incapaces de entende-las historias das proxeccións cinematográficas que os etnógrafos lles mostraban. Para min foi unha iluminación ler aquello, porque lembrei entón que eu xa tivera a mesma experiencia coa miña avoa cando, nos meus anos adolescentes, entrou a televisión na casa e ela se enfrentou por primeira vez a unha narración en imaxes; a miña avoa non entendía nada, e facíame continuas preguntas sobre o que para ela eran incomprensibles cambios de plano, que vivía como rupturas sen sentido, ó non ter desenvolvida a comprensión das elipses narrativas. O que algúns investigadores atopaban en illas afastadas, vivírao eu xa coa miña avoa, naquela Galicia dos anos sesenta que estaba a cambiar de xeito acelerado. Ela pertencía a unha xeración que, de golpe, viu como o século XX entraba nas súas vidas, sen pasar polos chanzos intermedios.

Porque o noso país e a nosa cultura experimentaron, nas últimas décadas, non unha evolución, senón un salto, ou unha mutación, de enormes consecuencias. Cando falo disto vénme á cabeza o meu amigo César, que pasou a súa infancia nunha aldea próxima á beiramar, sen luz eléctrica, cunha economía autosuficiente, sen a penas contacto co exterior: unha experiencia compartida por moitas das persoas que teñen agora ó redor dos cincuenta anos. Hoxe, a súa casa ten tódolos aparellos electrónicos propios dunha persoa cun bo nivel sociocultural e o seu fillo estudia informática na Universidade. O meu amigo di que pasou da Idade Media ó século XXI en tan só unhas décadas. Ignacio Ramonet, un europeo de Redondela, en *Un mundo sen rumbo*, explica ben todo o que estes cambios levaban consigo: “Os efectos do progreso técnico e as consecuencias sociolóxicas da expansión durante o período 1945-1975 (éxodo rural e deschristianización, culto ó ocio e liberación dos costumes, explosión dos medios audiovisuais e da comunicación) fixeron saltar estructuras espirituais seculares e destruíron referencias culturais moi antigas”. El fala referíndose á Europa desenvolvida, pero as súas palabras hai que multiplicálas se as aplicamos ó que ocorreu no noso país.

A do meu amigo César é a biografía de toda unha xeración, á que tamén pertenzo eu. Nacín nunha vila galega de tamaño mediano, cando xa pasaran os anos más terribles da posguerra. Medrei nunha cultura rural, unha cultura compacta que ofrecía unha visión do mundo coerente e totalizadora, onde incluso a presencia do castelán en tódalas funcións de prestixio (na igrexa, na escola, no médico, nos libros que liamos, na radio que escotabamos...) tiña só unha importancia secundaria, porque a vida, a vida real, desenvolvíase en galego, e a atmosfera cultural era tamén galega: dende os procesos de producción, coa malla e outros labores colectivos do campo, ata a transmisión dunha visión do mundo a través da literatura popular, nas reunións nocturnas ó redor

da lareira ou da cociña de ferro, pasando polos vellos oficios (como tal, carpinteiro, o oficio de meu pai) ou polo mantemento de crenzas ancestrais: eu, por exemplo, era tatexo e sandei cando me leváron ó Santo Alberte, o vello santuario que hai entre Bahamonde e Guitiriz. Claro que tamén pertenecen á miña infancia os silencios sobre a guerra, ou a outra realidade adiviñada cando escotabamos algúns emisora estranxeira na onda curta, ou a emoción con que meu pai trouxo á casa os exemplares dos primeiros libros de Cunqueiro e Fole, editados por Galaxia, e que chegaron a Vilalba a través do señor Crende, o encadernador, que recibía un deses 500 exemplares que Galaxia editaba, cando se iniciaba a resistencia cultural na noite do franquismo. Claro que eu, un rapaz, non podía saber que aqueles libros eran a mostra do que agora, nos libros de texto, os nenos estudian como “a lenta recuperación cultural na Galicia da posguerra”.

A miña xeración medrou aceptando como natural a diglosia granítica que se instalara moiante na sociedade galega, e que se acentuara na dictadura. Eu medrei nunha familia galego-falante, pero lin en castelán os libros que espertaron en mim a paixón por escribir (*La isla misteriosa*, *Viaje al centro de la Tierra*, *El escarabajo de oro...*), e tamén vin en castelán as películas que botaban os domingos no Ciné Villalbés, unhas películas que me poñían en contacto con outras realidades, e que deixaron en mim unha pegada fonda, a mesma que moi despois inspirou un dos meus libros, *Amor dos quince anos*, *Marilyn*; algo que non vou contar aquí, porque xa o fixo ben mellor ca min Giuseppe Tornatore, en *Cinema Paradiso*. Unha película italiana, por certo. Porque daquela chegaban ás pantallas películas italianas, e francesas, e inglesas, amosándonos a existencia dun cine europeo que hoxe a penas podemos ver nas nosas salas. Na Europa actual, a cota de mercado das películas dos EE.UU. subiu, ó longo destes últimos anos, do 53% ó 76%. Seguro que en Galicia a suba é superior, se teño que xulgar pola oferta da cidade onde resido. E non se trata, ben se me entende, de falar mal do cine americano (¿como facelo, se algunhas das películas que me marcaron son desa nacionalidade: *West Side Story*, *As uvas da ira*, *Espartaco*, *Elmer Gantry...*), senón da situación de monopolio que impide e afoga que poidamos ve-lo cine que se fai nos países europeos.

Afeitos a ler e a estudia-la historia oficial, parecía que vivímos nun país desprovisto de raíces culturais. O galego enchoupaba a nosa concepción do mundo, pero semellaba ser algo que, coma os castiñeiros ou os carballos (daquela, en Vilalba, o eucalipto era aínda unha árbore exótica; pero esa é outra), formaba parte da paisaxe natural. Non tiñamos conciencia dunha historia, dunhas raíces. Hai unha metáfora cruel deste esquecemento que eu estou lembrando agora: a fins dos sesenta morreu en Vilalba, nun accidente absurdo, Lois Peña Novo, que era ademais curmán de miña nai. Morreu aquel home, unha das figuras importantes da Galicia da preguerra, da Galicia das Irmandades, e o seu pasamento non provocou ningunha reacción especial entre unha mocidade que non sabía absolutamente nada del, nin do seu papel nos anos anteriores a 1936, cando parecía posible un autogoberno para Galicia. Non soubemos da súa valía e da súa dimensión histórica ata moi más tarde, cando un grupo de mozos (con Manolo Roca á cabeza) loitou (e conseguiuno) por reivindica-la súa memoria.

Foi en anos posteriores cando, pouco a pouco, coma os restos que reaparecen co desxeo, fomos sabendo de feitos que nos mostraban que había outra Galicia, unha Galicia más real e más viva, loitando ó longo dos séculos por acada-lo seu lugar na historia. Eran feitos case míticos, que chegaban ata nós como anacos dun *puzzle*, e que constituían o fío de Ariadna que nos foi levando á recuperación da nosa historia: o nome de Castelao, o exemplar de *Sempre en Galiza* que unhas ás amigas me fixeron chegar de xeito clandestino; o coñecemento das revoltas agrarias, e as fotos que testemuñaban que tamén os labregos tiñan tras de si unha tradición reivindicativa; o movemento nacionalista, a loita polo Estatuto, a guerrilla antifranquista, a cultura do exilio, o movemento obreiro... Unha recuperación que se prolonga ata hoxe, e que aínda ten que continuar, iluminando anacos dunha historia que nos foi ocultada: a que nos sinala de onde vimos e onde están as nosas raíces.

Tivemos un exemplo máis disto hai algunas semanas, en *El País Semanal*, onde Manuel Rivas explicaba o proceso de recuperación da fábrica de Sargadelos por parte de Luís Seoane e de Isaac Díaz Pardo. Contaba alí como a aventura industrial e cultural de Antonio Ibáñez, un ilustrado do XIX, rexurdía a partir dos anos sesenta da man de dúas das figuras indispensables para entender a Galicia do século XX, empeñados en recupera-la vella tradición dende a máis arriscada modernidade, sinalando así unha das vías polas que, como direi despois, teremos que transitar no século XXI se queremos manter unha cultura orixinal e á altura dos tempos.

Nestas últimas décadas, ó mesmo tempo que se ían dando os pasos para esta recuperación, Galicia viviu un proceso aceleradísimo de transformación que noutras lugares se fixera dun xeito máis pausado. Houbo, en poucos anos, un cambio social e económico enorme, cunha diminución drástica do sector primario e cunha fortísima emigración que xa viña de séculos anteriores.

Como di o historiador Xosé Ramón Barreiro: “Aínda que non hai estatísticas referidas ó século XIX, os historiadores cifran en 900.000 as persoas galegas que emigraron durante ese tempo. E entre 1910 e 1940, máis de un millón de persoas marcharon de Galicia. Quen marchaban eran as más emprendedoras, que fixeron lonxe o que en Galicia non era posible: crearon sociedades para defende-los os seus intereses, mandaron cartos para construír escolas e contratar mestres nos seus lugares de orixe [...]. Son palabras reveladoras da enorme sangría que a emigración significou para o noso país, unha emigración que nos anos sesenta continuou, cara a Europa e a outras zonas do mundo urbano, nun proceso que aínda se acelerará no futuro.

Dende unha perspectiva lingüística e cultural, este proceso tivo, e está tendo, consecuencias importantes, porque o abandono do mundo rural levou consigo, en moitas ocasións, un abandono da armazón cultural que o sostinha, e tamén un abandono da lingua, que tiña unha presencia normalizada nese ámbito.

Como resultado deste transvasamento, amplos sectores da poboación instálaronse nas cidades, onde o esquema diglósico fai que socialmente mande o castelán, e onde as pautas culturais procedentes do rural teñen que coexistir coas xa asentadas no mundo urbano, unhas propostas cada vez más influídas por esa cultura global que hoxe domina toda Europa, cando menos na superficie. Como, ó mesmo tempo, ese tipo de cultura urbana cada vez está máis estendida tamén no rural, asistimos hoxe a un drama que podemos vivir calquera día tanto nos barrios das nosas cidades coma nas nosas vilas e aldeas; o drama dun mundo cultural que non é nin unha cousa nin outra, que sofre unha mestura que, as máis das veces, se experimenta como unha sensación de desarraigamento, de vivir en terra de ninguén. Un fenómeno que está propiciando tamén a aparición dunha nova forma de ve-lo mundo, como nos amosa o movemento *bravú*: a literatura de Jaureguizar, as cancions dos Diplomáticos ou de tantos grupos dun rock galego que reflicten esa mestura que hoxe se está a dar no noso país.

* * *

Deste pasado vimos, un pasado que nos axuda a entender e explica-lo noso presente. Un presente onde a cultura galega se ten que enfrentar non só ós seus retos internos, senón tamén ás correntes da mundialización que hoxe o dominan todo, e ante as que é imposible permanecer alleos.

Quizais é na lingua onde estes retos se presentan dun xeito máis evidente, non en van é a manifestación cultural máis visible. Unha lingua que, como a cultura, está tamén nunha encrucillada, marcada pola presencia de dúas tendencias contrapostas, como moi ben sinala Henrique Monteagudo nun traballo aparecido hai pouco: “[...] a instauración da democracia en España (1977) e da Autonomía en Galicia (1981) veu precedida e acompañada de importantes mudanzas sociais, cun efecto paradoxal sobre a situación lingüística do país: por unha banda, a perda masiva de falantes iniciais, que se reflicte no chocante contraste entre as xeracións más vellas, galego-falantes nunha porcentaxe abrumadora (superior ó 80%), e as más novas, con tantos ou uns poucos máis castelán ca galego-falantes iniciais; por outra banda, institucionalización do idioma galego, convertido en lingua (co)oficial do país, introducido no sistema educativo, nos medios de comunicación de masas, nos ámbitos públicos solemnes, etc. De cal das tendencias se revele máis poderosa depende, nin máis nin menos, que o porvir da lingua do país”.

Se, ata hai pouco tempo, se podían escutar descripcións moi diversas sobre a realidade lingüística, tal disparidade deixou xa de ter sentido. Os datos do Mapa Sociolingüístico de Galicia (recollidos en tres tomos, aparecidos entre 1995 e 1997) están aí, indicándonos como é hoxe a realidade e sinalando as tendencias previsibles no futuro.

De entre o completísimo conxunto de datos estatísticos que nos ofrece o Mapa, interésame salientar aquí algúns:

- Un 97,1% da poboación declara entende-lo galego (*competencia pasiva*). É dicir, en Galicia non existe o problema de que unha persoa fale en galego e non sexa comprendida polas outras.
- Un 89,4% declara fala-lo galego sempre ou en determinadas ocasións. Isto quere dicir que hai unha grande porcentaxe de xente que non só sabe falar en galego (*competencia activa*), senón que tamén o usa (un 39,7% sempre e un 29,2% maioritariamente). Pola contra, só un 45,9% afirma que o pode ler e un 28,5% que o pode escribir. Son lóxicas estas últimas porcentaxes, se se ten en conta que unha gran parte da poboación adulta nunca foi alfabetizada en galego, por estar proscrito no ámbito escolar ata hai ben poucos anos.

É dicir, aínda son maioría as persoas de Galicia que teñen o galego como lingua de instalación, aínda que fan un uso maior ou menor del en función das diferentes circunstancias sociais. Pero obsérvase, sobre todo nas áreas más urbanizadas, unha tendencia á diminución do número de persoas galego-falantes, podendo afirmarse que se está a producir unha regresión no uso dende o punto de vista cuantitativo (moito más acusada na infancia e na adolescencia, pero doadamente reversible, dado que posúen a competencia necesaria, adquirida durante o seu paso polo sistema educativo). Ó mesmo tempo, a lingua galega está introducíndose cada vez máis en ámbitos que antes lle estaban vedados, polo que tamén se debe falar dunha expansión cualitativa.

Claro que, se quedasemos só nestes datos, mesmo poderíamos preguntarnos ónde está o problema. A cousa cambia cando analizámos os usos lingüísticos e batemos co que quizais sexa o fenómeno máis relevante para calquera observador externo: a invisibilidade social da lingua galega. Ben merece que digamos algunas palabras sobre el:

Se un observador só puidese escoita-lo que se fala nos ámbitos de relación social, pensaría que hai unha evidente discrepancia entre os datos do Mapa Sociolingüístico e a realidade cotiá que afirma recoller nas súas páxinas. Porque, sobre todo en ámbitos formalizados ou en certos espacios urbanos, o que escoitaría de xeito maioritario sería o castelán. O galego estaría presente nunha proporción moi inferior (dramaticamente inferior, no centro dalgúnhas das nosas cidades), case sempre en conversas informais.

Pero se a este observador lle outorgasémo-la calidade de poder entrar nas casas, de poder escoitar tamén as conversas que se desenvolven fóra dos ámbitos citados, comprobaría como moitas persoas que na súa vida persoal se expresan preferentemente en galego, en certos aspectos da súa vida social esconden a lingua que falan normalmente e pasan a expresarse en castelán.

Dáse así unha invisibilidade social da lingua, que se explica principalmente porque os comportamentos lingüísticos aparecen condicionados polos prexuízos cara ó galego, prexuízos diglósicos, que funcionan a xeito de “leis non escritas” interiorizadas polo conxunto da poboación. Esta invisibilidade vese reforzada por unha ampla gama de factores; o caso dos medios de comunicación escritos quizais sexa o máis evidente, dado que é neles onde o proceso de ocultamento é clara-

moroso, reproducindo en castelán toda a vida social que se fai en galego, mesmo mediante a traducción sistemática das entrevistas feitas a galego-falantes. Unha realidade que ten que ver coa presencia do galego nos medios de comunicación, unha presencia mínima, restrinxida a un xornal e un semanario, unha radio e unha televisión institucionais, algunas revistas especializadas e un barrio en Internet.

A conclusión é evidente: o galego ten unha presencia social moito menor da que lle correspondería, e o seu uso parece estar proscrito en certos ámbitos e funcións. É, en certo sentido, unha lingua oculta. Este ocultamento social da lingua (é dicir, a súa situación minorizada: sendo maioritaria, parece que non o é) é un fenómeno que, con maior ou menor intensidade, se estende por todo o territorio de Galicia, aínda que acada proporcións preocupantes nalgúns ámbitos urbanos.

¿Por que se dá este ocultamento? Pois, principalmente, porque o galego aparece unido a un amplo abano de prexuízos e estereotipos (ruralismo, atraso, incultura, illamento, folclorismo, etc.), que o fan xa non só escasamente atractivo, senón mesmo rexeitable para unha parte da poboación. Estes prexuízos, segundo os datos do Mapa Sociolingüístico, están moito menos presentes entre a mocidade, que non viviu a etapa de marxinación social explícita da lingua galega (hoxe, un dos trazos más orixinais, só aparentemente paradoxal, é o feito de que entre a mocidade se dan as porcentaxes de uso más baixas, pero tamén as actitudes más positivas).

Esta é a sociedade dende a que eu falo. Complexa, contradictoria, con múltiples problemas. Unha sociedade atravesada polos prexuízos cara á lingua, que se trasladan tamén, aínda que con menor intensidade, ó ámbito da cultura.

Pero é tamén unha sociedade que, dende a base, sen subvencións de ningún tipo, ferve coas iniciativas culturais, está viva. Velaí a vitalidade da nosa literatura, dos movementos poéticos entre a mocidade, da eclosión de narradores. Velaí a música, asentándose no eido do folk, abrindo novos camiños en movementos coma o bravú. Velaí o teatro, con múltiples compañías facendo realidad o soño dun teatro galego. Velaí a plástica, con nomes máis que recoñecidos. Ou a morea de colectivos que, sen ningún tipo de axuda oficial, están introducíndose nos novos soportes e nas redes mundiais. E tamén isto forma parte da nosa realidade.

Lembro agora a contundente frase-manifesto de Xurxo Souto, o líder dos *Diplomáticos de Monte Alto*, cando di que “estamos no cu do mundo, pero temos toda a forza para tronza-lo universo”. É unha frase que me gusta moito, sobre todo a segunda parte. A primeira paréceme máis discutible, porque eu collo o globo terráqueo que hai no cuarto da miña filla, xíroo ata colocar Galicia fronte a min, e vexo que nós tamén sómo-lo centro do mundo; cando menos, esa é a sensación que teño cando escribo na soildade do meu cuarto. De feito, creo que cando unha persoa está creando unha obra, o eixe do mundo pasa naquel momento polo cuarto onde está a traballar, e todo o demais, de Xapón a Nova York, non é outra cousa que unha inmensa periferia.

Pero ten razón Xurxo Souto cando di que nós temos toda a forza para tronza-lo universo. Para conseguilo, quizais só teñamos que chantar ben os pés na nosa realidade e, coas raíces na terra, abrirnos a tódolos ventos culturais do mundo. Porque aquí están as factorías atlánticas, as fábricas da imaxinación das que fala Manuel Rivas; delas poden saír creacións que se lean, ou se vexan, ou se saboreen, ou se escoiten por toda a periferia mundial. A cultura galega, célula de universalidade. Nese sentido, os homes da Xeración Nós xa falaron por todos e para sempre; deixáronnos sinalado o camiño, aínda sen saberen nada de aldeas globais e arañeiras mundiais.

O que nos fai falta (aí si que somos aínda periferia) son canles eficaces, industrias culturais que saibam moverse polo mundo e, nun intercambio enriquecedor, leva-las nosas cousas a tódolos recunchos do planeta. Se outros países, como Irlanda ou como Cataluña, o souberon facer, é evidente que tamén está ó noso alcance.

Porque a cultura, hoxe, ten que ir da man dunha industria cultural potente, esta é unha evidencia. E a nosa é unha industria cultural de pequenas dimensións. Con editoriais que, aínda as maiores, teñen unha dimensión pequena, que impide a realización de grandes proxectos. É un país cunha industria musical e audiovisual cativa, moi cativa, que só pode chegar a ser viable se se ensaien vías alternativas, integrándose en redes más amplas.

Non podemos esquecer esta realidade, se queremos cambiala: temos unha industria cultural feble, nun país de dimensións pequenas, cunha poboación cun baixo poder adquisitivo. E, dende a perspectiva industrial, situada, esta vez si, na periferia do sistema. Só a partir deste recoñecemento seremos capaces de superar e transcender estas limitacións.

* * *

Hai algún tempo, reflexionando sobre estas cuestións, recuperéi da memoria da miña infancia unha imaxe suxestiva, que viña enlazar co que tan ben teorizaran, cando eu aínda non nacera, os da Xeración Nós.

Cando eu era neno, tiña na miña cama unha colcha feita con retallos de teas de diferentes texturas e cores: unha colcha de trapos. A min gustábame moito contemplar aquela colcha, imaxinar que a súa superficie era como un inmenso territorio, un gran continente con múltiples países, tan diversos e atraentes coma os debuxos e as cores das teas que a formaban. E por esos países soñados, polas súas selvas e cidades, polos seus montes, ríos ou desertos, facía eu vivi-los personaxes que nacían da miña imaxinación.

Agora gústame pensar que o mundo é coma a colcha da miña cama de neno: un mosaico de etnias, de costumes, de linguas, de xeitos de entende-lo mundo: un inmenso *puzzle* de países e culturas, onde tódalas pezas, grandes ou pequenas, son imprescindibles. Unha pluralidade que é a nosa maior riqueza.

E sinto entón que a diversidade é o fío profundo que nos une a tódalas persoas que vivimos nesta vella Europa, plurilingüe e pluricultural, que nunca viu Babel como unha maldición, senón como a expresión dunha realidade enriquecedora.

Nesta fin de século é fácil deixarse levar polo desánimo. Un ve a situación que Ignacio Ramonet describe en *Un mundo sen rumbo* e está tentado a pensar que non quedan alternativas. Pero as alternativas non existen se antes non as soñamos. E, ademais de soñalas, cómpre estarmos preparados para cando chegue a mutación que as faga possibles. Unha mutación que, estou certo, ha acabar por chegar, probablemente cando o liberalismo económico acabe batendo cos seus propios límites, entre os que hai que situar en lugar destacado a desfeita ecolóxica.

Un dos trazos máis significativos da cultura galega, que tan ben souberon expresa-los membros da Xeración Nós, é a súa vocación de ser célula de universalidade, a súa vontade de ser unha peza máis, de igual a igual, no mosaico mundial das culturas, a súa conciencia de que só se pode ser universal dende as propias raíces. A nosa é unha cultura integradora e aberta, que ten na lingua a súa plasmación más significativa.

Unha cultura que ten que contribuír a crear, xunto coas outras pezas do mosaico europeo, unha rede viva, áxil, dinámica e aberta, lonxe de arqueoloxías momificantes e de encastelamentos suicidas. E sempre coa confianza na forza das palabras, esa forza qué tan ben soubo expresar José Ángel Valente, un europeo de Ourense, nestes versos dun poema titulado “No inútilmente”, que agora lle pido prestados para remata-la miña intervención cun final esperanzador:

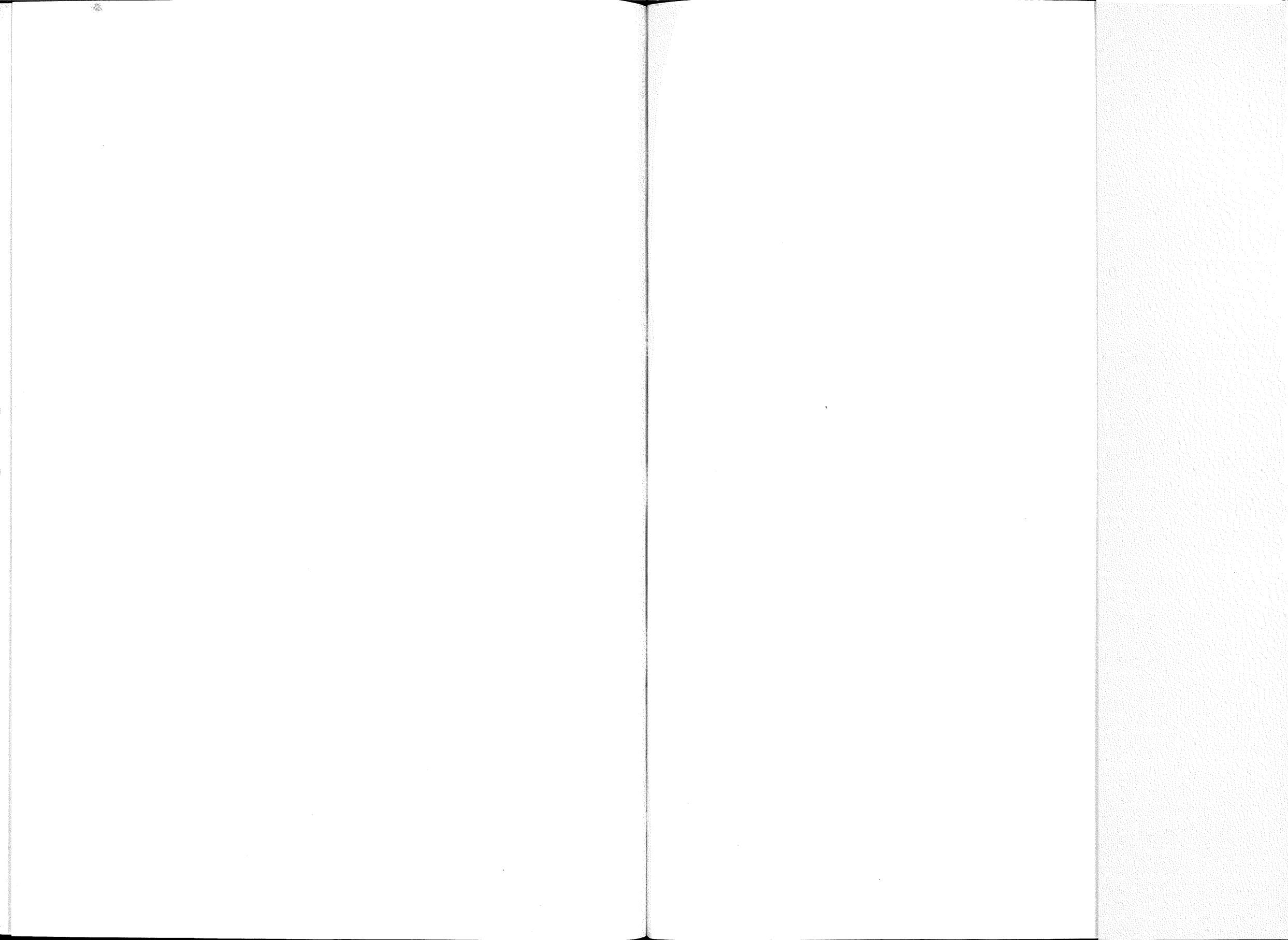
(…)

Te respondo

que todavía no sabemos
hasta cuándo o hasta dónde
puede llegar una palabra,
quién la recogerá ni de qué boca
con suficiente fe
para darle su forma verdadera.

(…)

Pues más allá de nuestro sueño
las palabras, que no nos pertenecen,
se asocian como nubes
que un día el viento precipita
sobre la tierra
para cambiar, no inútilmente, el mundo.

Falar das relacións entre comunicación e cultura é facelo dun ámbito básico de importancia esencial no eido da ciencia e de indiscutible presencia na vida social. Seguramente se trate da encrucillada na que

cadran case tódolos puntos de partida e tódolos cabos de chegada que tentan definir aspectos relacionados coa lingua, coa literatura, coa arte, coas ciencias sociais e da comunicación. Por outra banda, termos como identidade, coas ramificacións que poida ter a través das distintas disciplinas que se ocupen de definila, descansan de xeito decisivo na cultura e na comunicación, pero, por

suposto, no binomio inseparable que entre os dous se tece de xeito tan estreito que xa é difícil, ou quizais ata imposible, pensar no feito cultural sen a presencia do fenómeno comunicativo, e viceversa. E é que -digámolo dunha vez- non é posible concibir unha cultura sen comunicación, sen os procesos de relación interpersoal, intercomunitaria, que permiten que un colectivo, con independencia das súas dimensións, se identifique nuns trazos compartidos ó longo da historia, da xeografía e do contexto social que lles son propios.

ISBN 84-95415-09-7

9 788495 415097